

# Sociální ochrana osamělého rodiče

Bc. Martina Šišková

---

Diplomová práce  
2014



Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně  
Fakulta humanitních studií

---

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta humanitních studií

Ústav pedagogických věd

akademický rok: 2013/2014

## ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Martina ŠIŠKOVÁ**  
Osobní číslo: **H10706**  
Studijní program: **N7507 Specializace v pedagogice**  
Studijní obor: **Sociální pedagogika**  
Forma studia: **kombinovaná**

Téma práce: **Sociální ochrana osamělého rodiče**

Zásady pro vypracování:

**Zpracování rešerše a studium odborné literatury.**

**Vymezení pojmů a teoretických východisek z oblastí sociální politiky, sociálního práva, sociologie a psychologie rodiny.**

**Příprava metodiky výzkumné části.**

**Realizace kvalitativního výzkumu prostřednictvím případové studie.**

**Zpracování a vyhodnocení získaných dat, včetně jejich interpretace.**

**Prezentace výsledků výzkumu, jejich shrnutí a doporučení pro praxi.**

Rozsah diplomové práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

**KOLDINSKÁ, Kristina. Sociální právo. Praha: C. H. Beck, 2007. ISBN 978-80-7179-620-6.**

**KREBS, Vojtěch a kol. Sociální politika. Praha: ASPI, 2007. ISBN 978-80-7357-276-1.**

**MATOUŠEK, Oldřich, Pavla KODYMOVÁ a Jana KOLÁČKOVÁ. Sociální práce v praxi: Specifika různých cílových skupin a práce s nimi. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-002-X.**

**SOBOTKOVÁ, Irena. Psychologie rodiny. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-559-8.**

**TOMEŠ, Igor. Úvod do teorie a metodologie sociální politiky. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-680-3.**

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Jakub Hladík, Ph.D.**  
Ústav pedagogických věd


Datum zadání diplomové práce: **15. ledna 2014**

Termín odevzdání diplomové práce: **18. dubna 2014**

Ve Zlíně dne 15. ledna 2014

  
doc. Ing. Anežka Lengálová, Ph.D.  
děkanka



  
Mgr. Jakub Hladík, Ph.D.  
ředitel ústavu

## PROHLÁŠENÍ AUTORA DIPLOMOVÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním diplomové práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby <sup>1)</sup>;
- beru na vědomí, že diplomová práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k nahlédnutí;
- na moji diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 <sup>2)</sup>;
- podle § 60 <sup>3)</sup> odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 <sup>3)</sup> odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – diplomovou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování diplomové práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky diplomové práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze diplomové práce jsou totožné;
- na diplomové práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

Ve Zlíně ..... 2. 4. 2014 .....

.....  
.....

*1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:*

*(1) Vysoká škola nevydávalečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.*



(2) *Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlázení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.*

(3) *Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.*

2) *zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:*

(3) *Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacího zařízení (školní dílo).*

3) *zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:*

(1) *Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst.*

3). *Odprá-ří-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.*

(2) *Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.*

(3) *Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlédne k výši výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.*

## **ABSTRAKT**

Diplomová práce se zabývá systémem sociální ochrany osamělého rodiče a mírou poskytované ochrany v tomto systému.

Teoretická část vymezuje základní pojmy, jako je rodina, osamělý rodič, sociální politika a sociální ochrana. Definována je rodina a její funkce, současné postavení rodiny. Vymezen je pojem osamělý rodič, příčiny osamělého rodičovství, specifika sociálních rolí a životní podmínky osamělého rodiče. Jsou definovány základní pojmy ze sociální politiky, a to principy, cíle a nástroje sociální politiky. Systém sociální ochrany je zkoumán s ohledem na to, jaké poskytuje možnosti ochrany rodině a osamělému rodiči.

Cílem praktické části je prozkoumat, v jaké míře je sociální ochrana osamělým rodičům poskytována, jak osamělí rodiče vnímají míru sociální ochrany státu, hodnocena je dostupnost nástrojů sociální ochrany, jejich využití či míra dostupnosti informací o možnostech sociální ochrany. Výzkum je realizován formou případové studie.

Klíčová slova: rodina, neúplná rodina, osamělý rodič, sociální politika, sociální ochrana

## **ABSTRACT**

The thesis is focused on the system of social protection of a single parent and the extent of provided protection in this system.

The theoretical part specifies terms such as family, single parent, social politics and social protection. The terms family and its function and current position of a family are defined. The concept of a single parent, causes of single parenthood, specifics of social roles and living conditions of a single parent are specified. Basic terminology of social politics, namely principles, aims and instruments of social politics are defined. The system of social protection is analyzed regarding what possibilities of protection it provides to a family and a single parent.

The aim of the practical part is to examine to what extent single parents are provided with social protection, how single parents perceive the extent of state social protection; the availability of social protection instruments is evaluated as well as the extent of their utilization or the rate of availability of information on possibilities of social protection. The research is realized as a case study.

Keywords: family, incomplete family, single parent, social politics, social protection

Děkuji Mgr. Jakobovi Hladíkovi, Ph.D. za odborné vedení, podnětné připomínky a pocho-  
pení při vedení diplomové práce.

Prohlašuji, že odevzdaná verze bakalářské/diplomové práce a verze elektronická nahraná  
do IS/STAG jsou totožné.

# OBSAH

<b>ÚVOD</b> .....	<b>10</b>
<b>I TEORETICKÁ ČÁST</b> .....	<b>11</b>
<b>1 RODINA</b> .....	<b>12</b>
1.1    DEFINICE RODINY .....	13
1.2    FUNKCE RODINY .....	16
1.3    HISTORICKÝ EXKURZ.....	17
1.4    SOUČASNÁ RODINA .....	20
<b>2 OSAMĚLÝ RODIČ</b> .....	<b>21</b>
2.1    DEFINICE OSAMĚLÉHO RODIČE .....	21
2.2    HISTORICKÝ EXKURZ.....	22
2.3    PŘÍČINY VZNIKU OSAMĚLÉHO RODIČOVSTVÍ.....	23
2.4    SPECIFIKA SOCIÁLNÍCH ROLÍ V RODINĚ OSAMĚLÉHO RODIČE .....	26
2.5    ŽIVOTNÍ PODMÍNKY OSAMĚLÉHO RODIČE .....	27
<b>3 SOCIÁLNÍ POLITIKA</b> .....	<b>30</b>
3.1    PRINCIPY SOCIÁLNÍ POLITIKY.....	31
3.2    CÍLE SOCIÁLNÍ POLITIKY .....	32
3.3    NÁSTROJE SOCIÁLNÍ POLITIKY .....	33
3.4    ÚČAST STÁTU V SOCIÁLNÍ POLITICE.....	33
3.5    RODINA JAKO SUBJEKT I OBJEKT SOCIÁLNÍ POLITIKY .....	34
<b>4 SOCIÁLNÍ OCHRANA</b> .....	<b>36</b>
4.1    TŘI SOUSTAVY SYSTÉMU SOCIÁLNÍ OCHRANY .....	39
4.1.1    Sociální pojištění .....	39
4.1.2    Sociální podpora.....	40
4.1.3    Sociální pomoc.....	40
4.2    SOCIÁLNÍ OCHRANA RODINY .....	41
4.3    SOCIÁLNÍ UDÁLOSTI SPOJENÉ S RODINOU A MOŽNOSTI SOCIÁLNÍ OCHRANY .....	42
4.3.1    Rodičovství a mateřství.....	42
4.3.2    Nezaopatřenost dítěte .....	44
4.3.3    Ochrana zdraví, nemoc.....	44
4.3.4    Invalidita.....	45
4.3.5    Ztráta živitele smrtí .....	45
4.3.6    Nezaměstnanost.....	45
4.3.7    Chudoba .....	46
4.4    SOCIÁLNÍ OCHRANA OSAMĚLÉHO RODIČE.....	47
4.4.1    Specifika sociální ochrany osamělých rodičů .....	48
<b>5 VÝZKUMY VĚNOVANÉ PŘÍJMOVÉ SITUACI, DENNÍM ÚKOLŮM,</b>	



	<b>NAKLÁDÁNÍ S ČASEM A PSYCHICKÉ ZÁTĚŽI NEÚPLNÝCH RODIN.....</b>	<b>50</b>
<b>II</b>	<b>PRAKTICKÁ ČÁST .....</b>	<b>52</b>
<b>6</b>	<b>ÚVOD DO VÝZKUMU .....</b>	<b>53</b>
6.1	VÝZKUMNÝ CÍL .....	53
6.2	VÝZKUMNÝ PROBLÉM A VÝZKUMNÉ OTÁZKY .....	54
6.3	VÝZKUMNÝ PŘÍSTUP.....	54
6.4	METODOLOGIE VÝZKUMU .....	55
6.4.1	Procedura výběru.....	55
6.4.2	Prostředí .....	55
6.4.3	Metody sběru dat.....	55
6.4.4	Technika analýzy.....	56
6.4.5	Etické dimenze výzkumu .....	56
6.5	PRŮBĚH SBĚRU DAT.....	57
<b>7</b>	<b>ANALÝZA A INTERPRETACE VÝSLEDKŮ VÝZKUMU .....</b>	<b>58</b>
7.1	LENKA.....	58
7.1.1	Kategorie vzniklé na základě analýzy rozhovoru.....	58
7.1.2	Popis vnímané životní situace .....	62
7.1.3	Kategorie vzniklé na základě analýzy spisové dokumentace.....	64
7.1.4	Komplexní zhodnocení případu .....	66
7.2	BOHUSLAVA.....	69
7.2.1	Kategorie vzniklé na základě analýzy rozhovoru.....	70
7.2.2	Popis vnímané životní situace .....	74
7.2.3	Kategorie vzniklé na základě analýzy spisové dokumentace.....	76
7.2.4	Komplexní zhodnocení případu .....	78
7.3	PETRA .....	81
7.3.1	Kategorie vzniklé na základě analýzy rozhovoru.....	81
7.3.2	Popis vnímané životní situace .....	85
7.3.3	Kategorie vzniklé na základě analýzy spisové dokumentace.....	86
7.3.4	Komplexní zhodnocení případu .....	88
7.4	SROVNÁNÍ VZNIKLÝCH KATEGORIÍ .....	91
<b>8</b>	<b>SHRNUTÍ VÝSLEDKŮ VÝZKUMU A DOPORUČENÍ PRO PRAXI .....</b>	<b>96</b>
	<b>ZÁVĚR .....</b>	<b>99</b>
	<b>SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....</b>	<b>101</b>
	<b>SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK .....</b>	<b>106</b>
	<b>SEZNAM TABULEK.....</b>	<b>107</b>
	<b>SEZNAM PŘÍLOH.....</b>	<b>108</b>

## ÚVOD

Dnešní soudobá společnost nám nabízí mnoho „typů“ rodinných soužití, ať už to je klasické rodinné soužití, partnerství osob stejného pohlaví či osamělost rodiče. Nelze jednoznačně říci, které je to „nejlepší“ nebo naopak „nejhorší“, a to nejen z pohledu potřeb dítěte, ale všech členů rodiny. Ani sami členové rodiny nemají někdy tu moc, aby dokázali ovlivnit právě ten „typ“ rodiny, se kterou bude spojena jejich budoucnost, byť jsou to právě oni, kteří ten „typ“ vytvářejí. Je to zajímavý paradox. A stát se musí prostřednictvím své sociální politiky s danou situací vypořádat. Stále častěji však dochází k tomu, že partneři se rozcházejí a zvyšuje se počet osamělých rodičů. Zde nastává další paradox, neboť stát apeluje na rodinu a klasický rodinný typ soužití, přesto však své normy přizpůsobuje nově vzniklým typům partnerství či osamělosti rodiče a prostřednictvím sociální politiky osamělé rodiče podporuje. Má však stát jinou možnost? Může dejme tomu zpřísněním zákonných norem a sociální politiky ve prospěch klasického modelu rodiny změnit současný stav? A jsme si jisti, že osamělý rodič má speciální ochranu v rámci sociální politiky?

Právě tímto tématem se zabýváme v diplomové práci. Ona ani definice osamělého rodiče není jednoznačná. Koho považujeme za osamělého rodiče? Toho, kdo s druhým partnerem nežije ve společné domácnosti? Toho, kdo je s partnerem nesezdán? Vzápětí vyvstává další otázka: Potřebuje sociální ochranu každý osamělý rodič? Osamělé rodičovství může být totiž záměrnou nebo nezáměrnou volbou. A co je to vlastně sociální ochrana? Odpověď na tyto otázky se pokusíme nalézt v teoretické části práce. Vymezíme zde základní pojmy, jako jsou rodina, osamělý rodič, sociální politika a sociální ochrana. Praktická část nás pak zavede mezi osamělé rodiče, kteří jsou v současné době osobami, čerpajícími sociální ochranu. Pomocí rozhovoru se pokusíme zjistit jejich vnímání poskytované sociální ochrany a prostřednictvím případové studie, zpracované na základě rozhovoru a analýzy dokumentů předložíme několik osudů osamělých rodičů.

Cílem práce je zjistit míru sociální ochrany, která je osamělým rodičům v našem státě prostřednictvím přímé či nepřímé dávky nebo služby poskytována. Zabýváme se dostupností nástrojů sociální ochrany, dostupností informací, hledáme konkrétní řešení vedoucí ke zlepšení života osamělého rodiče. Zjistíme pozitiva či negativa osamělého rodičovství i strategie, jaké volí osamělý rodič při řešení životních situací.

## **I. TEORETICKÁ ČÁST**

## 1 RODINA

Matoušek (1997, s. 8-13) konstatuje, že každá společnost se opírá o rodinu jako o svůj základní článek, byť bylo provedeno mnoho pokusů o přesun rodičovských kompetencí na jiné osoby, skupiny či instituce. Pouze rodina však v průběhu času vykazuje neobyčejnou stabilitu, i když část jejich kompetencí, především v oblasti výchovy a vzdělávání přebíral stát jako zajišťovatel výchovy. Rodinu potřebuje člověk v každém věku, ať už je dítětem či dospělou osobností. Rodina je typická určitými funkcemi, ale i dělbou rolí. Konstatuje také, že rodičovské chování je původnější než partnerské. Pokud o děti pečují oba rodiče, jsou ve výhodě oproti dětem, které poznaly pouze mateřskou péči.

Úplná nukleární rodina tvoří v naší společnosti pouze třetinu rodin a pětinu všech domácností, většinu pak tvoří lidé žijící sami či osamělí rodiče nebo příslušníci více generací v neúplných uskupeních. (Matoušek, 1997, s. 38-39)

Úplnost rodiny se hodnotí jako nejdůležitější faktor pro optimální výchovu dítěte, uvádí Diešková (2005, s. 25), ale dodává, že nestačí pouze přítomnost obou rodičů. Důležité jsou osobnostní vlastnosti rodičů a kvalitní výchovné působení. Zachování úplné rodiny tak má význam pouze, jsou-li naplňovány potřeby všech členů rodiny.

Procházka (2012, s. 101 – 118) rodinu vnímá jako unikátní prostředí vzhledem k široké škále funkcí a rolí, jako významnou, ale křehkou instituci. O jejím respektu svědčí to, že společnost jí poskytuje potřebnou ochranu, což deklaruje zákonem o rodině. Zároveň však upozorňuje na hlubokou proměnu rodiny, která však na rodinu působí negativně. Vnímá rodinu ve smyslu stabilního konkrétního prostoru, který rodina vytváří, udržuje, rozšiřuje a také mění. Takový model, tvořený rodiči a dětmi, příp. prarodiči je stabilní ve všech epochách a společnostech. Z toho důvodu ji označuje za základní článek lidské společnosti. Všimá si všech aspektů rodiny, tedy vztahových, materiálních, sociálně-kulturních. Všechny tyto aspekty vytvářejí vzorce chování dítěte. Všimá si také funkcí rodiny, které jsou však jen teoretickým výčtem, neboť v realitě jsou velmi úzce spjaty. Právě v projevech jednotlivých funkcí pozorujeme proměnu současné rodiny. Upozorňuje na problémy současné rodiny, kdy hovoří přímo o krizi rodiny, kterou spatřuje především v souladu jednotlivých úkolů a jejich každodenní realizaci. Současnou rodinu charakterizuje jako „jinou“ než tradiční. Přitom tato jinakost v sobě obsahuje pozitivní i negativní prvky.

Rodina, ať už jakéhokoliv uspořádání si zaslouží pozornost sociální politiky státu. Otázkou zůstává, zda má tato pozornost být vůči všem typům uspořádáním rodiny stejná nebo existují situace, kdy je nutno věnovat určitým rodinám pozornost zvýšenou. Zcela jednoznačně je nutná intervence u rodin afunkčních, které neplní své funkce, což ovšem není v závislosti na uspořádání rodinného modelu, ač někteří autoři hovoří o častějších problémech např. u osamělých matek.

## 1.1 Definice rodiny

Klasická definice rodiny hovoří o „společně žijící malé skupině lidí spojené pokrevními svazky a úzkými citovými vazbami.“ (Kraus, 2001, s. 78) Autor však vzápětí dodává, že postavení členů rodiny se mění v souvislosti s vývojem rodiny v průběhu dějin.

Plaňava (In Kraus, 2008, s. 80) předkládá definici takto. „Rodina je strukturovaným celkem (systémem), jehož smyslem, účelem a náplní je utvářet relativně bezpečný, stabilní prostor a prostředí pro sdílení, reprodukci a produkci života lidí.“

Možný (2002, s. 99 – 100) definuje rodinu v nejširším vymezení jako „institucionální zajištění lidské reprodukce, legitimní v dané společnosti“. Pro člověka je nezbytné, aby byl součástí vazeb. Lidská rodina by měla obsahovat také prvek trvalosti. Možný hovoří o párové nebo manželské rodině, kdy párová rodina se zakládá setkáním muže a ženy, kteří dosáhnou shody v nastolení svazku, manželská rodina vychází z křesťanské tradice, předurčující nezrušitelnost převzatého závazku.

Přadka (In Kraus, 2008, s. 80) hovoří o „přirozeném prostředí, do něhož se člověk rodí, aniž si mohl vybrat jiné, a přejímá to, co mu připravili rodiče.“

Jako „specifickou biosociální skupinu“, která plní určité funkce, které nelze převést na jinou instituci definuje rodinu Klapilová (2000, s. 27-30). Jedná se o společensky a osobně potřebné činnosti a vztahy. Byť je na dítě v rodině kladen v soudobé rodině vyšší důraz a stává se středem zájmu, klesá naopak stabilita rodiny, která dítě ohrožuje. Poruchy rodiny dle autorky často vedou ke vzniku rodiny neúplné, která plní funkce základní rodiny jen v určité míře, přitom má na mysli především rodinu matky – živitelky. Nejčastějším typem neúplné rodiny jsou rodiny vzniklé rozvodem.

Rodinná politika (Krebs, 2002, s. 269) považuje za rodinu „soubor společně bydlících a hospodařících manželů nebo partnerů s dítětem nebo dětmi, nebo jednoho rodiče s dítětem

nebo dětmi.“ Přitom užívá přesnější pojem „rodinná domácnost“ vzhledem ke skutečnosti, že domácnost společně mohou užívat i jiné osoby. Jádrem takové domácnosti je rodina, ať už úplná nebo neúplná.

Matoušek (2003b, s. 187) definuje rodinu z hlediska užšího pojetí, vymezeného pokrevními pouty či právním svazkem nebo širšího pojetí jako skupinu sepnatou vzájemnou náklonností. Rodinu považuje za konzervativní instituci i přesto, že řadu funkcí již převzal stát. Soudobá rodina je však stále častěji tvořena netradiční formou, což je dáno společenským klimatem, zaměřeným na individuální svobodu.

Rodiny si všímají také Fischer a Škoda (2009, s. 140 – 144), a to z hlediska sociálně patologických jevů. Jak uvádějí, rodina je nejdůležitější sociální skupinou, poskytující zázemí, zkušenosti a vzorce chování, které nelze získat v jiném prostředí. Někdy se však rodina stává sama o sobě zátěží a tedy zdrojem vzniku sociálně patologických jevů, pramenících z poruchy ve výchově a funkcích rodinného prostředí.

Z pohledu sociální skupiny a především sociálně psychologických problémů se rodinou zabývá také Řezáč (1998, s. 192 – 193). Nabízí definice rodiny v širším i užším pojetí a upozorňuje, že vlivem rodiny na jedince rozumíme vliv více rodin, ať už rodinu výchozí, zakládanou nebo rodinu v tradičním modelu společnosti. Uvádí psychologickou definici rodiny a hovoří o ní jako o sociálním prostoru, výrazně formujícím socializaci jedince. Pozornost věnuje rodinám úplným především v interakci mezi partnery z hlediska role partnerské či rodičovské, kde se nejvíce projevuje silný vliv životních stylů výchozích rodin.

Rodině jako malé sociální skupině, ve které probíhá socializace, se věnují Výrost a Slaměník (2008, s. 50 – 52). Označují ji za primárního nositele kultury, které dává dítěti určité kulturní vzorce a seznamuje je s normami a hodnotami dané společnosti a vede dítě ke společenskému životu. Hovoří o vazbách mezi matkou a dítětem a upozorňují, že všechny děti mají schopnost rozvíjet vztah založený na bezpečí s jedním nebo několika nejdůležitějšími pečovateli, což se následně odráží v emocích či chování dětí. Naproti tomu jiné studie nepřikládají socializaci v dětství takový význam a uvádějí, že socializace v rámci rodiny nesehrává významnou roli v utváření osobnostních charakteristik dětí v dospělosti.

Vágnerová (2008, s. 45 – 46) hovoří o rodině v obecném smyslu v souvislosti se specifiky působení různých sociálních skupin. Rodinu vnímá jako nejvýznamnější sociální skupinu z hlediska rozvoje dětské osobnosti. Rodina je zdrojem jistoty a bezpečí, zdrojem informa-



cí a interakcí mezi členy rodiny, jež jsou pro dítě modelem, který napodobuje. Důležité je uspořádání rodinného systému včetně pozice, kterou dítě zaujímá. Rodiny si všímá především z hlediska psychických poruch, neboť její role je významná z hlediska jejich rozvoje. Hovoří o „psychické pohodě“. Pokud jsou vztahy v rodině či rodina sama určitým způsobem narušeny, stává se rodina rizikovým faktorem.

Nakonečný (1999, s. 242 – 243) uvádí, že rodina je „charakteristická primární malá skupina, která je sociologicky charakterizována jako společenská instituce tvořící důležitý „stavební kámen“ lidské společnosti, neboť má řadu významných společenských funkcí, kromě jiných se v ní uskutečňuje primární socializace dítěte.“ Hovoří nejen o rodině úplné a nukleární, tedy manželském páru s dětmi, ale i o jiných typech rodiny, jako je rodina neúplná nebo vícegenerační. Rodina sama o sobě má hluboké biologické kořeny a je přirozeným důsledkem soužití muže a ženy. Historicky však prošla značným vývojem a i postavení jednotlivých členů rodiny se zásadně změnilo. Také integrujícím faktorem jsou dnes především psychické vazby, nikoliv již materiální. Soudobá rodina obecně prochází určitou krizí, ale i přesto, jsou-li krizové jevy přítomny pouze v omezené míře, autor ji označuje jako nenahraditelné životní prostředí. Manželství a rodičovství jsou úzce propojeny a rodinná stabilita je na harmonickém manželském soužití přímo závislá.

Rodiny z pohledu sociálního práva si všímá Koldinská (2007, s. 67-68). Považuje rodinu za zásadní bod zájmu sociální politiky, a potažmo sociální ochrany. Ochrana rodiny tak znamená ochranu celé společnosti. Chránit je třeba nejen rodinu jako celek, ale i jednotlivé členy rodiny. Uvádí však, že rodina prošla značným vývojem a změnila se její podoba, která vyžaduje zavedení nové definice rodiny. Rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona.

Unikátní a nenahraditelnou institucí nazývá rodinu Matoušek (2003a, s. 183), neboť rodina vhodně propojuje zájem dospělých na prospěchu partnerů a dětí se zájmy společnosti, kterým je stabilizované soužití muže a ženy, vedoucím k žádané socializaci dětí. Rodina je nepostradatelnou institucí pro všechny své členy, je zdrojem podpory a je sama o sobě hodnotou, která je ceněna ve všech společnostech.

Sobotková (2001, s. 22) uvádí, že autoři, pojednávající z oblasti rodinných systémů, uvádějí, že lze jen velmi těžko nalézt jednotnou a obecně přijímanou definici rodiny, neboť rodina je sama o sobě složitým jevem. Rodina je charakterizována spíše na základě své dyna-

miky či funkčnosti s odkazem na vazby jejich členů. Uvádí, že „kdykoli mezi blízkými lidmi existují intenzivní a kontinuální psychologické a emocionální vazby, může být užíván pojem rodina, i když jde např. o nesezdaný pár, o náhradní rodinu apod.“

Holub (2010, s. 11 – 12) si všímá rodiny z hlediska významu pro společnost a přebírá definici Občanského institutu, dle kterého je rodina základní stavební jednotkou společnosti, připravuje lidského jedince na život a všechny její funkce nelze plně nahradit jiným subjektem. Demokratický stát musí zahrnout ochranu rodiny.

## 1.2 Funkce rodiny

Rodina plní mnoho funkcí, které se stejně jako rodina souběžně s vývojem společnosti vyvíjely, proměňovaly či zanikaly. Obecně lze konstatovat, že rodina směrem ke svým členům zajišťuje materiální zabezpečení, zdravý vývoj, výživu, výchovu a socializaci, předává kulturní vzorce a morální postoje. Směrem ke společnosti zajišťuje reprodukci obyvatelstva. Řadu funkcí rodiny převzal stát, přesto existují funkce, které jsou pro optimální vývoj osobnosti dítěte nezbytné, a to prvotní socializace v rodině a emocionální stabilizace.

Kraus (2001, s. 79 – 83) uvádí funkci biologicko-reprodukční, která má význam jak pro jednotlivce z hlediska zajištění pokračování rodu a uspokojení biologických a sexuálních potřeb, tak pro stát, neboť zajišťuje stabilní reprodukční základnu. Stát proto rodinnou politikou tuto funkci ovlivňuje. Sociálně-ekonomická funkce má opět význam nejen pro jednotlivce, neboť zabezpečuje své členy, ale i pro společnost, protože rodina je významnou spotřební jednotkou, na které je závislý trh. Socializačně-výchovná funkce je propojením socializace a výchovy členů rodiny, neboť rodina je, jak bylo uvedeno i ve výčtu definic, také sociální skupinou, kde si dítě osvojuje základní návyky a normy. Tato funkce však není cíleně mířena pouze k dětem, ale je realizována i opačným způsobem, tedy působením mladší generace na starší.

Dnešní rodina je založena především na vnitřních stabilizačních faktorech, jako je sociální, ekonomická a citová vyzrálость partnerů. Není-li rodina stabilní, mohou se objevovat poruchy rodiny, kdy dochází k selhání jednoho nebo více členů rodiny. O poruše rodiny hovoříme tehdy, pokud rodina neplní některou z funkcí rodiny nebo ji plní pouze v omezené míře. Poruchy v jednotlivých funkcích se projevují jako bezdětnost nebo naopak neplánované rodičovství či vysoký počet dětí, což se může následně projevit v hmotném nedostatku

ku. Porucha socializační funkce se projevuje neschopností rodičů starat se o dítě, ať už z objektivních nebo subjektivních příčin. Pro posouzení funkčnosti rodiny se často užívá klasifikace Dunovského, který stanovil čtyři pásma funkčnosti rodiny. (Klapilová, 2000, s. 28-29)

Také Procházka (2012, s. 112 – 113) pracuje s pásmo funkčnosti dle Dunovského a definováním jednotlivých typů takto předkládá problémy současné rodiny. Uvádí, že současnou situaci rodiny lze nazvat krizí, která se projevuje rozvodovostí, neúplnými rodinami, týranými, zneužívanými či zanedbávanými dětmi, ekonomickými problémy rodiny, nezaměstnaností a celou řadou dalších negativních faktorů. Krize rodiny pak zasahuje do jejích funkcí. Funkční rodina zvládá své funkce optimálním způsobem, pokud se v takové rodině objeví problémy a rodina je schopna je sama vyřešit, hovoříme o funkční rodině s přechodovými problémy. Problémová rodina již není schopna problémy sama zvládnout a je nezbytná intervence zvenčí, která je zpravidla jednorázová nebo krátkodobá. Rodina dysfunkční má dlouhodobé vážné problémy, které vyžadují již komplexnější odbornou pomoc, zpravidla opakovanou. Afunkční rodina není schopna plnit své funkce a jediným řešením je odebrat dítě z tohoto prostředí.

Helus (2007, s. 149 – 153) se funkcemi rodiny, a to ve vztahu k dítěti, zabývá velmi podrobně a nabízí deset funkcí rodiny, mající zásadní vliv na socializaci dítěte. Jedná se o uspokojení základních potřeb dítěte, potřeba sociální jistoty a příslušnosti, prostor pro seberealizaci dítěte a sebeprožívání, nabízí vzorce chování, upevňuje vědomí povinnosti, seznamuje dítě s okolím a vztahy mezi lidmi a generacemi a je pro dítě bezpečným přístavem v případě bezradnosti. Pracuje taktéž s pěti kategoriemi rodiny dle funkčnosti.

### 1.3 Historický exkurz

Každé kulturní společenství přizpůsobuje rodinu svým tradicím a potřebám. Lze nalézt mnoho variabilit rodin a rodinného uspořádání. Člověk již od nepaměti žil ve skupinách, které byly pokrevně spřízněné, jedinci zde měli koordinované role. Rodina je nejmenší jednotkou všech známých společností a důkazy o ní nacházíme už v době kamenné. Každá změna způsobu života vyvolala také změnu ve společenském a rodinném postavení mužů a žen. Vedoucí postavení ve společnosti získali postupně muži. S trvalým usazováním rodiny také stoupá počet dětí v rodině. Ve starověkém Řecku byla rodina striktně patriarchální, nezbytné bylo udržovat rodinný kult, ženy měly v rodině podřízené postavení. Muž se také

mohl z určitých důvodů rozvést. Starý Řím umožňoval dva druhy sňatku. S krizí římské republiky prošla krizí i rodina, objevují se náznaky ženské emancipace. Ve středověku byl k založení rodiny nezbytný souhlas vrchnosti. Jedinec bez rodiny nemohl existovat. Běžné je soužití širších rodin. Středověká rodina je rodině antické velmi podobná, muži mají vedoucí postavení, ženy jsou podřízené. Rodina je vázána na majetek a je jednotkou společenskou, výrobní i výchovnou. (Matoušek, 1997, s. 18 – 27)

Holub (2010, s. 12) však interpretuje výsledky studie, která zpochybnila tvrzení o velké rodině a uvádí, že více dětí bývalo ve vyšších než nižších společenských vrstvách, a to nejen s ohledem na zdravotní a životní podmínky, ale i skutečnost, že děti z chudých rodin odcházely do služby.

Matoušek (2003a, s. 181) uvádí, že až do 19. století nemohl jedinec svobodně volit založení rodiny, její velikost či uspořádání. Primárním motivem byl vždy zájem státu či orientační rodiny nebo v neposlední řadě samozřejmě i vliv křesťanské tradice, tedy podřízenost Boží autoritě. Až renesance zahájila změny podřízenosti.

Objevují se hnutí za ženskou emancipaci, snahy o posílení rodiny, omezení počtu dětí v rodinách. Patriarchální rodina se začíná rozpadat. Muž není již jediným živitelem společnosti, rodina ztrácí svůj status, rozdíly mezi členy rodiny se vyrovnávají. Stále větší roli hrají emocionální a citové vazby mezi členy rodiny, což stabilitu rodiny výrazně oslabuje. Současně s postupem procesu zrovnoprávnění žen dochází ke změně ve fungování rodin. Muž již není jediným živitelem rodiny a ztrácí tak svůj status. Výchovnou funkci rodin přebírají státní instituce. (Matoušek, 1997, s. 27 – 29)

Matoušek (2003a, s. 181) uvádí, že v postmoderní společnosti jsou rodiny zakládány pouze pro uspokojování citových potřeb partnerů, stabilita rodina je na těchto potřebách přímo závislá. Objevují se netradiční formy soužití, a to nesezdané páry či bezdětné dvojice.

Proměny rodiny také souvisí s možností vědomé kontroly porodnosti a změnami v charakteru demografické reprodukce, kdy se díky zlepšení hygienických podmínek snižovala úmrtnost, ale současně se snižovala i porodnost. Snižování počtu dětí bylo zdůvodňováno snahou o zvýšení životní úrovně rodiny, souviselo však především s kvalitativními změnami v reprodukčním chování, způsobenými změnami ve vnějších podmínkách. Holub (2010, s. 12 – 14) za „zlatou éru manželské rodiny“ označuje poválečné období 20. století. Manželství nabývá na hodnotě, uzavírá jej stále více lidí a ve stále mladším věku, současně

s tím dochází k nárůstu porodnosti. Toto období však střídá další pokles porodnosti, odkládání sňatků, nárůst rozvodovosti a zvyšující se počty nesezdaných soužití.

Kraus (2008, s. 79 – 80) označuje vývoj rodiny v České republice v posledních desetiletích za zajímavý. Uvádí, že poválečné období bylo obdobím nárůstu sňatku, pak následoval nárůst porodnosti. Rodina byla považována za oblast seberealizace, s tím však také souvisel nárůst rozvodů, zejména s ohledem na nízký věk při uzavření manželství, nedostatečnou sexuální výchovu a liberální rozvodovou legislativu. Soudobá rodina se nachází ve zcela jiném postavení a již samo vymezení pojmu rodina je velmi obtížné, neboť tradiční kritéria ztrácejí na důležitosti. Manželství není nutnou podmínkou společného soužití, stále více dětí se rodí pouze do partnerských soužití, nikoliv do manželského svazku. Ale i tato soužití naplňují dle autora znaky rodiny a jako rodina fungují. Mění se rodině se pak přizpůsobuje i teoretické vymezení této sociální skupiny.

Maříková (2000, s. 13 – 18) věnující pozornost proměnám současné české rodiny uvádí, že česká rodina osmdesátých a devadesátých let byla vystavena na jedné straně výraznému vlivu majetku a peněz a na straně druhé propadu životní úrovně až na hranici chudoby. Rodina se musela adaptovat na nové podmínky, změnila se její strategie a změnila se tak i role mužů a žen. Změny postavení ženy a muže v rodině má za následek také změnu rodinného života. Rozšířené uspořádání života v rodině a manželství je nahrazováno dalšími formami, které jsou již ve své podobě takto založené, jako neúplné rodiny, nesezdaná soužití, druhá manželství či osaměle žijící osoby. Zdůrazňuje však, že nelze hovořit o všeobecném úpadku rodiny, jehož důsledkem by bylo vymizení rodinného života. Hovoří o „pluralitě uspořádání života“.

Kraus (2001, s. 81) uvádí, že změny, které se v uspořádání současných rodin dějí, mají vliv na sociální role rodičů. Otec ztrácí své výsadní postavení, a to především s ohledem na to, že děti tráví s matkou více času, neboť otec je z pracovních důvodů mimo domácnost. Vztahy v rodině se demokratizují, žena získává další práva, která jí dříve nepříslušela a také děti aktivně zasahují do dění rodinného života. Role otce, respektive autorita otce se snižuje, nicméně přítomnost obou rodičovských rolí má stále svůj nezastupitelný význam.

## 1.4 Současná rodina

Procházka (2012, s. 116 – 117) konstatuje, že „současná rodina je prostě jiná než tradiční“, což nelze chápat pouze v negativním smyslu, ale také v pozitivním. V současné rodině dochází k výrazným změnám, a to zejména v soužití a v posunu fází rodiny. Prodlužuje se doba dospívání a tím i finanční závislosti na rodičích, mění se vztah k sexu v souvislosti s rozšířením antikoncepce, legalizovala se nemanželská soužití, lze velmi snadno dosáhnout rozvodu manželství a rozvod je tak běžným jevem a je řešením i pouhé osobní nespokojenosti jedince. Společenské normy jsou uvolněnější a hodnotová orientace se pozměnila. Procházka také předpovídá, že do budoucna bude rozvodů, nesezdaných soužití, odkládání rodičovství a nestabilních rodin přibývat.

Helus (2007, s. 137 – 143) uvádí pět znaků současné rodiny a hovoří o rodině jádrové, manželské, dvougenerační, intimně vztahové, kde probíhá privátní individualizace. Současnou rodinu tedy tvoří několik málo členů, které tvoří manželská či partnerská dvojice, mající děti. Rodina si střeží svou intimitu a současně v ní probíhá vývoj jedince do svébytné bytosti. Uvádí, že tyto znaky charakterizují rodinu již od konce 19. století, rodina je tedy relativně stabilní formou, i když v průběhu doby se některé znaky prohlubovaly a jiné spíše oslabovaly. Helus dále rozlišuje tři dějství současné rodiny a uvádí, že třetí dějství charakterizuje naše dny a projevuje se nárůstem rozvodovosti, nestabilním rodinným prostředím, střídáním pobytu u rodičů, chybějícími mužskými a ženskými vzory, ztrátou hodnoty rodičovského svazku. Také uvádí, že rodinné svazky budou otevřenější ke svému okolí, u které budou hledat podporu, kterou dříve poskytovala rodina tradiční.

Rodina jako instituce se výrazně proměňuje, zpochybňuje se dosavadní koncept rodiny, jako její funkce, uspořádání vztahů, stabilita a další. Tradiční rodina dnes tvoří pouze čtvrtinu všech domácností v Evropě. Oslabuje se nejen stabilita partnerských vztahů, ale také celková soudržnost rodiny, snižuje se tím také možnost vnitřní solidarity a vzájemné pomoci. Členové rodiny věnují rodině stále méně času, což má přímou souvislost s ekonomickým zabezpečením rodiny. (Mareš, 2006, s. 30 – 31)



## 2 OSAMĚLÝ RODIČ

Osamělý rodič s dítětem tvoří tzv. rodinu neúplnou. Neúplná rodina je tvořena pouze jedním rodičem a dítětem či dětmi, přitom důvody osamělého rodičovství mohou být různé. Od dobrovolného rozhodnutí, přes ztrátu partnera, odmítnutí partnerem až po rozvod. Literatura hovořila dříve pouze o osamělých matkách, což v dnešní době již není tak jednoznačná skutečnost.

Chaloupková a Mitchell (2009, s. 2) poznamenávají, že rodinné formy jsou stále více rozmanité a procházejí výraznými změnami. Nejvýraznějším znakem je nárůst mimomanželských dětí. Na počátku 90. let 20. století to bylo kolem 10 %, avšak v současné době se mimo manželství rodí již každé třetí dítě. Důvodem není jen skutečnost, že se stále více uplatňuje nesezdané soužití, ale zvyšuje se i podíl osamělých neprovdaných matek.

### 2.1 Definice osamělého rodiče

Definovat osamělého rodiče není jednoznačnou záležitostí. Matoušek (1997, s. 112) hovoří přímo o rodině svobodné matky, aniž by zde byla rodina svobodné matky definována. Přitom rozlišuje mladé matky, matky kolem třicátého roku věku, které se vědomě rozhodly pro osamělé rodičovství a dále ženy, u kterých v důsledku narození dítěte došlo k ukončení vztahu s otcem pro konfliktní soužití. Hovoří (s. 35) o dětech, narozených mimo manželství, aniž by bylo dále specifikováno, zda vyrůstají s jedním nebo oběma rodiči.

Sobotková (2001, s. 113) navrhuje přehodnotit význam pojmu „svobodná matka“. Uvádí, že stále přetrvává představa, že se jedná o mladou nevyzrálou ženu, která nechtěně otěhotněla. Ve skutečnosti je však daleko více svobodných matek, které se pro mateřství rozhodly již ve zralém věku a plánovaně.

O zavedení kategorie s jedním rodičem jako o rodině neúplné nebo monoparentální v osmdesátých letech dvacátého století hovoří Singly (1999, s. 38). Termín v sobě zahrnuje postoj státu, který zaujímá k jinému než „klasickému“ rodinnému soužití. Termín neúplná rodina zahrnuje svobodné matky, vdovy a rozvedené ženy s dětmi. Přitom použití tohoto termínu je chápáno ve smyslu nefunkčního modelu a postavení svobodných matek není rovno matkám v rodinách úplných.

Z hlediska sociální práce je osamělý rodič vymezen jako rodič, který nežije s partnerem. Jedná se o rodiče svobodného, rozvedeného, ovdovělého, ale i rodiče, který není rozvede-

ný, ale fakticky s partnerem nežije. Tyto osoby označují Kodymová, Koláčková (2005, s. 43 – 45) za osamocené rodiče, pečující o jedno či více nezletilých dětí. Uvádějí, že v současné době takových rodičů přibývá a situace se stává závažným sociálním problémem. Nejvíce je skupina zastoupena rozvedenou ženou s dítětem či dětmi, přesto i muži se mohou dostat do role osamocené rodiče. Tento status ohrožuje rodinu z hlediska ekonomického, psychického, jsou ohroženy základní funkce rodiny, a tento typ rodinného uspořádání se stává vysoce rizikovým pro vznik negativních sociálních jevů.

Sobotková (2001, s. 128) hovoří o rodině s jedním rodičem a uvádí, že převážná většina těchto rodin jsou osamělé matky, které tvoří 90 %. Jedná se o způsob rodinného upořádání, který má svá specifika.

## 2.2 Historický exkurz

Šťastná (2009, s. 12) uvádí, že neúplné rodiny se ve společnosti vyskytovaly od nepaměti, mění se však důvody jejich vzniku. V minulosti bylo důvodem vzniku osamělého rodičovství úmrtí jednoho z rodičů, protože úmrtnost byla vysoká a také byla menší možnost druhého sňatku. Vyskytovaly se i nemanželské děti svobodných matek, a to především v důsledku nedokonalé antikoncepce. Podíl svobodných matek byl v průběhu 17. – 18. století přibližně 16 %. Na začátku 20. století se podíl osamělých rodičů snížil, ale v polovině 20. století dochází k dalšímu nárůstu na dnešní úroveň, ovšem důvody pro vznik osamělého rodičovství se výrazně změnily.

Na přelomu 19. a 20. století pocházely svobodné matky především z nižších vrstev, postupně však z důvodu nestability partnerských vztahů, vedoucích k rozvodu a také tolerancí k osamělému rodičovství, se tento trend rozšířil i do středních a vyšších vrstev. (Mareš, 2006, s. 36)

V západní společnosti se rozvody až do 20. století téměř nevyskytovaly, neúplné rodiny tak vznikaly výhradně smrtí manžela, jen velmi omezeně také rozvodem. (Šťastná, 2009, s. 12).

Rozvod od stolu a lože byl možný od poloviny 19. století a řešil výživné, oddělené bydliště a zproštění manželských povinností. Oproti dnešní právní úpravě rozvodu však manželský svazek, jakožto posvátný, trval dále. Založení nové rodiny tak nebylo možné, pouze

v případě rozluky. Tento stav, tedy nemožnost uzavřít sňatek, způsoboval velké problémy. (Možný, 2002, s. 172 – 173)

Na začátku 20. století se počet neúplných rodin snižoval, především v důsledku nižší úmrtnosti a ovdovění v době nižšího věku dětí, k nárůstu však začalo docházet v polovině 20. století až k dnešnímu podílu od 10 do 20 %, a to především i v důsledku rozvodů, jak již bylo uvedeno. (Šťastná, 2009, s. 12 – 13)

Maříková (2000, s. 18) uvádí, že v období zlatého věku rodiny se velmi často jednalo o celoživotní soužití partnerů, kdy muž byl živitelem rodiny a žena v domácnosti. Tento jev je historicky ojedinělý. Od 50. let 20. století se následně zvyšuje počet svobodných či rozvedených osob, které žijí samostatně, přibývá neúplných rodin, mění se tedy soužití partnerů a uspořádání rodinného života, dochází k větší pluralitě rodinných modelů.

Matoušek (1997, s. 30, 112) uvádí ještě další důvody, proč vznikají neúplné rodiny, především děti vyrůstající pouze s matkou bez přítomnosti biologického otce. Jako důvod shledává emancipaci žen, větší ekonomickou a společenskou aktivitu žen. Také klesl počet sňatků a stále více žen se rozhodlo vychovávat dítě bez otce. V České republice byl počet nemanželských dětí nejvyšší v poválečném období.

### 2.3 Příčiny vzniku osamělého rodičovství

Šťastná (2009, s. 17) hovoří o dvou typech neúplných rodin, přitom kritériem třídění je důvod vzniku neúplné rodiny. Neúplnými rodinami starého typu označuje domácnosti samoživitelů, které vznikly v důsledku nechtěného těhotenství mladé ženy či úmrtím jednoho z rodičů. Neúplných rodin vzniklých z těchto příčin stále ubývá. Do druhé skupiny pak řadí neúplné rodiny vzniklé rozpadem vztahu nebo rozvodem manželství. U těchto rodin je trend vzestupný.

Kodymová (2005, s. 44) považuje za nejčastější příčinu vzniku osamělého rodičovství rozvod a právě žena s nezletilými dětmi je nejrozšířenější případ osamělého rodiče. Domácnosti, které tvoří osamělý muž s nezletilými dětmi, jsou zastoupeny pouze v 10 %.

Rozvod a s tím spojený rozpad rodiny je velmi složité období, a to v podstatě pro celou širší rodinu. Důsledky mají dopad na celý další život členů rodiny. Účelem rozvodu je zaměřit nesouladu mezi manžely a ukončit konflikty. Z těchto důvodů je také obecně akceptován, není však výjimečným jevem. Počet takto ukončených manželství stále stoupá. Čas-

to však dochází k situaci, že změny, které jsou od tohoto kroku očekávány, se nedostaví. Rozvodu předchází několik fází, od nesouladu a určitých rozporů, přes rozvrat až k formálnímu ukončení manželství rozvodem. Autor také upozorňuje na skutečnost, že mnoho manželství ke stádiu rozvodu nedojde a tyto rodiny žijí ve stádiu rozvratu a dochází k trvalému narušení rodinných funkcí. Důležitou roli v období po rozvodu má širší rodina. (Matějček, 2002, s. 39 – 40)

Také Šťastná (2009, s. 15) považuje rozvod za jeden z výrazných důvodů pro vznik osamělého rodičovství. I ona upozorňuje, že rozvod je v případě neshod považován za pozitivní věc, i když je všeobecně vnímám spíše negativně. Uvádí, že Česká republika patří k zemím s vysokou úrovní rozvodovosti.

Dalším současným trendem, který je na vzestupu, je zvýšení počtu dětí, které se rodí neprovdaným matkám. Šťastná (2009, s. 13 – 14, 36) hovoří o „mimomanželské plodnosti“. Tato situace je obdobná ve všech evropských zemích, nevyjímaje Českou republiku a nejvíce, a to téměř polovina dětí, se rodí mimo manželství v zemích, kde je neformální soužití jako forma partnerského svazku nejvíce rozšířeno. Na tento trend mají vliv dva faktory. Mění se názory a hodnoty mladé generace, projevující se tolerancí k netradičním typům neformálních svazků, a zvyšuje se tolerance vůči svobodným matkám.

Stejně tak Holub (2010, s. 15) vidí jako hlavní důvody rozšíření osamělého rodičovství mimomanželskou plodnost a rozvod. Upozorňuje i na nárůst počtu dětí, u kterých se v dětství střídá různé rodinné uspořádání a žijí buď s jedním rodičem, nebo v rodině s rodičem nevlastním.

Krebs (2002, s. 270) uvádí jako důvod zvýšení počtu dětí narozených mimo manželství a zvýšení nesezdaných soužití ukončení procesu, kdy se oddělila sexualita od reprodukce, která se dříve vztahovala výhradně k manželství.

Matoušek (1997, s. 112 – 113) doporučuje rozlišovat mezi mladými matkami, které staly rodičem neplánovaně a ženami, které se pro rodičovství rozhodly vědomě a plánovaně, nikoliv však již pro roli osamělé matky. Tato často vznikla důsledkem ukončení dlouhodobého vztahu právě v důsledku těhotenství.

Sobotková (2001, s. 128) kategorizuje tři důvody vzniku osamělých matek, přitom kritériem není vznik osamělého rodičovství, ale společenský postoj k němu. Do první kategorie řadí vdovy s nezaopatřenými dětmi, ke kterým společnost zaujímá shovívavý až litující pří-

stup. Druhou kategorií tvoří osamělé matky z důvodu rozvodu či rozchodu partnerů. Zde se setkáváme s ambivalentními postoji a takový způsob je v dané situaci, kdy rozvod byl řešením krize, považován za nezbytný. Třetí skupinu tvoří záměrně svobodné, osamělé matky, které mají dítě plánovaně. Negativní postoj se v souvislosti s rozšířením tohoto typu osamělého rodičovství postupně vytrácí.

Klapilová (2000, s. 29) uvádí, že na vzniku neúplné rodiny se také podílejí poruchy rodiny. O neúplné rodině hovoří jako o „zvláštním socializačním fenoménu“. Upozorňuje na další typy neúplných rodin dle vzniku, a to rodinu svobodné matky, rodinu ovdovělého rodiče a rodinu ženy, adoptující dítě. Pro neúplnou rodinu je dle autorky typický nedostatek sociálně emočních podnětů, nezbytných pro zdravý psychický vývoj dítěte. Rodina zvládá funkce pouze částečně, neboť zabezpečení rodiny jde na úkor socializační funkce, záleží vždy na dalších okolnostech a vnějších podmínkách.

Chaloupková a Mitchell (2009, s. 2) uvádějí, že osamělé matky jsou velmi heterogenní skupinou a zahrnují jednak ženy rozvedené, či rozloučené nebo ovdovělé, ale také ženy, které nebyly nikdy vdané. Přitom za specifickou skupinu osamělých matek považují matky svobodné. Rozdíl spatřují ve skutečnosti, že na rozdíl od matek rozvedených nebo ovdovělých, které se samoživitelkami stávají zpravidla až v době, kdy jsou děti odrostlejší, svobodné osamělé matky se v situaci samoživitelství ocitnou bezprostředně od narození dítěte, tedy v době, kdy jsou na ně kladeny vysoké nároky v péči o dítě a současně celodenní péči o dítě dochází k podstatnému snížení jejich příjmů. Také otcové se často na výchově či výživě dítěte podílejí méně než v případě rodičů rozvedených. Velmi častým jevem je i neuvedení otce do rodného listu, čímž se matka zbavuje možnosti požadovat od něj podíl na péči a finančním zabezpečení.

Sobotková (2001, s. 134 – 135) se samostatně věnuje osamělým otcům. Důvodem vzniku bývá často úmrtí matky, opuštění rodiny matkou nebo její vážná nemoc. Postupně se také objevují případy svěřením dětí do péče otce po rozvodu rodičů. Pro otce je složité převzít všechny povinnosti matky, neboť nemá s péčí o děti takové zkušenosti, které mnohdy pramení z intimního soužití matky s dětmi. Obecně se také předpokládá, že žena zvládá péči o děti a domácnost lépe. Často se do péče o domácnost zapojují prarodiče.

## 2.4 Specifika sociálních rolí v rodině osamělého rodiče

Rodiče jsou pro dítě vzorem pro fungování partnerského vztahu. Vyrůstá-li v harmonické rodině, je pro něj pozdější orientace v dospělosti a partnerském vztahu snazší. Ztotožnění se ve sféře pohlaví je cílem rodinné socializace. U dětí je nezbytný kontakt s oběma pohlavími, dítě si takto osvojuje sociální role otce a matky. V rodině osamělého rodiče takový vzor chybí, není-li nahrazen jinou dospělou osobou. (Kraus, 2001, s. 81 – 82)

Matoušek (1997, s. 113) uvádí, že nepřítomnost otce v rodině může v určitých případech nahrazovat dědeček a poskytovat mužský vzor. Často se však stává, že prarodiče mají k nemanželskému dítěti, velmi často zpočátku, odmítavý postoj.

S počtem nárůstu rodin osamělých rodičů se začal blíže zkoumat tradiční předpoklad, že děti potřebují otce. Přímá souvislost mezi nepřítomností otce a případnými výchovnými problémy dítěte však nebyla prokázána. Role otce se zdůrazňuje především v souvislosti se socializací dítěte, přitom se nebere v potaz temperament dítěte či vliv jiných socializačních činitelů. Přítomnost otce není zárukou kvalitního vývoje, často i v úplných rodinách dochází k tomu, že matka přebírá plně výchovu dítěte. Nezbytná je především skutečnost, aby vztah rodič-dítě nebyl narušen ani po ukončení manželství či partnerství, ač kontakt s jedním rodičem může být v důsledku toho méně častý. (Sobotková, 2001, s. 133 – 134)

Nepřítomnost rodiče v rodině nazývají Matoušek, Kroftová (1998, s. 45) „rizikovým faktorem“, a to ve vztahu k příčinám patologických problémů u dospívajících. Chybějící otec je vzorem, se kterým se dítě identifikuje nebo je modelem mužského chování, je zdrojem opory či autority. Výchovu dítěte tak zajišťuje pouze matka, která je tím více zatížena. Přítomnost nevlastního otce není vždy optimálním řešením.

Také Vágnerová (2000, s. 126) upozorňuje na rizika, spojená s chybějícím mužským nebo ženským vzorem, pokud rodinu opustí jeden rodič, což nejčastěji bývá otec. Dítě si někdy nachází náhradní objekt, ke kterému však již nemá takový citový vztah a s tímto se identifikuje nebo je tento kontakt nahrazen vrstevníky.

Kuchařová (2008, s. 8) vidí roli žen – matek v neúplných rodinách jako velmi specifickou. Kumulují se u nich role ženské a mužské, mateřské a otcovské, a to prakticky v každodenním životě. Rozdělení mateřských a otcovských rolí je současně v jejich případě nesouměrné a relativně neměnné. Musejí zvládat jak celkové nerovné postavení žen a mužů ve společnosti, tak nepřítomnost partnerské podpory ze strany otce svých dětí.



## 2.5 Životní podmínky osamělého rodiče

Životní podmínky a také chování neúplné rodiny lze do jisté míry odvodit od odlišného důvodu vzniku takové rodiny, tedy zda se jedná o osobu svobodnou, rozvedenou nebo ovdovělou. Nízký sociální status častý u rodin svobodných matek zvyšuje ohrožení rodiny sníženou životní úrovní, což souvisí s možností zabezpečení rodiny, ale také s prostředím, ze kterého tento rodič pochází. Typický je pro ně nižší kulturní a sociální kapitál. (Kuchařová, 2008, s. 9)

Matky, především nezáměrně svobodné, se setkávají s mnoha problémy, kterým musí čelit. V prvé řadě jsou nuceny řešit otázky ekonomické, tedy finance, zabezpečení rodiny, zaměstnání. Následují problémy osobní – změny v sebepojetí, ohrožení osobní identity. Třetím problematickým okruhem jsou vztahy s dětmi, bývalým či novým partnerem. Všechny problémy se následně projevují v jednání, způsobují zvýšený stres či ztrátu energie. (Sobotková, 2001, s. 132)

Kodymová (2005, s. 44 – 45) uvádí výčet problémů, jimiž může být rodina osamělého rodiče ohrožena. Z ekonomických faktorů je to především častější nezaměstnanost, nedostupnost přiměřeného bydlení, sociální izolace, chudoba a také sociální vyloučení. Rodina je však ohrožena i psychickými problémy. Ohroženy jsou základní funkce rodiny ve vztahu k dětem, a to citové zázemí a socializace. Osamělý rodič musí zabezpečení rodiny věnovat více času, a to právě na úkor vztahu k dětem. Narušena je také funkce ekonomicko-zabezpečovací, velmi častým jevem je neplnění vyživovací povinnosti druhým rodičem.

Nezaměstnanost je u osamělých rodičů velmi riziková, neboť rodina přichází o jediný příjem. Osamělý rodič s dítětem je na trhu práce jen velmi těžko uplatnitelný, a to i s ohledem na skutečnost, že rodič má minimální nebo žádnou praxi. Vzniká riziko chudoby, které je ovšem častější u žen než u otců. Osamělí otcové jsou obecně lépe zajištěni ekonomicky. (Kodymová, 2005, s. 46)

Kuchařová (2008, s. 9 – 10) uvádí, že osamělé matky jsou více závislé na sociálních příjmech a pomoci a také na podpoře širší rodiny. Také jsou nuceny volit efektivní strategie vedoucí k uspokojení potřeb rodiny vlastními silami. Česká republika však těmto rodičům nevyhází příliš vstříc, kdy z výzkumů nevyplýnul větší podíl flexibilních pracovních úvazků u žen s dětmi. Osamělé matky jsou méně často ekonomicky neaktivní, avšak vykonávají méně kvalifikovaná zaměstnání a jejich profesní ambice je nižší. Přesto však je mezi

osamělými matkami vyšší podíl nezaměstnaných, což je dáno především skutečností, že matka musí skloubit čas na rodinu, dostatečný výdělek a zaměstnavatel přihlíží k tomu, že absencí partnera se v rodině nenachází druhý pečovatel, což považují za diskvalifikující faktor. Problémem je také nástup do zaměstnání po ukončení rodičovské dovolené.

Nezaměstnanost má obecně na rodinu více negativních dopadů, jak uvádí Mareš (1998, s. 79 – 81). Důsledky nezaměstnanosti pociťuje vždy celá rodina, ať už v narušených vztazích či sociální izolaci. Velmi důležitá je zde pomoc širší rodiny. Mareš však upozorňuje, že někdy je rodičovství, a to i u svobodných žen, které jsou bez zaměstnání, únikem ze statusu nezaměstnaného do statusu rodiče. Tyto osoby jsou v podstatě závislé na sociálním státu.

V domácnosti osamělého rodiče je velké napětí mezi funkcí pečovatele a zaměstnání a bez vnějších činitelů nelze tuto tenzi řešit. Mnoho neúplných rodin kombinuje příjmy ze zaměstnání s pobíráním sociálních dávek, přesto se však nacházejí na hranici chudoby. Vyplácení dávek však není řešením, důraz by měl být kladen na udržení pracovního místa osamělého rodiče. (Mareš, 2006, s. 36)

Ve specifických případech, především v kombinaci výše uvedených problémů, zejména nezaměstnanosti, ztrátou bydlení, ale třeba i příslušností k národnostní menšině, často také dochází k sociální exkluzi. (Kodymová, 2005, s. 47)

Možnost přiměřeného bydlení je také pro osamělého rodiče velkým problémem, především tehdy, vznikla-li neúplná rodina rozpadem vztahu nebo rozvodem manželů, a to zvláště v případech, kdy v rodině docházelo k nějakému sociálně patologickému jevu. Rodič nemá prostředky na řešení takové situace. Východiskem pak bývá ubytování azylového typu, který je však pouze dočasným řešením, nebo návrat do domácnosti svých rodičů. (Kodymová, 2005, s. 46 – 47)

Krebs (2002, s. 286 – 287) uvádí, že zajištění samostatného bydlení je velmi nákladné, bývá často životní investicí a významně ovlivňuje životní úroveň domácností, a to nejen náklady na zajištění bydlení, ale i na jeho udržení a náklady spojené s užíváním bydlení. Ne všichni občané jsou schopni zajistit si bydlení ze svých příjmů či zdrojů a řada osob je v otázce bydlení závislá na státu.

Osamělý rodič také, a to především v důsledku nároků, které jsou na něj kladeny, kdy zastupuje obě rodičovské role, plní tyto funkce na úkor svého volného času. Jeho kontakty jsou pak omezeny pouze na pracovní a rodinné, na další nemá nejen čas a energii, ale také

si z ekonomických důvodů nemůže dovolit investovat do svých zájmů a koníčků. Je tak téměř sociálně izolován. (Kodymová, 2005, s. 47)

Matoušek (1997, s. 74) uvádí, že rodina zvládá své problémy s ohledem na to, jak je napojena na své sociální okolí a hovoří o „sociální síti rodiny“. Jedná se vlastně o společenství rodin, které poskytuje určitou záchrannou síť v době krizových či složitých situací, jako například rozvod, a jedinci v rodině se pak s takovým problémem lépe vyrovnávají. Analogicky by taková sociální síť rodiny umožňovala svobodnému rodiči věnovat určitý čas také sobě.

Také Sobotková (2001, s. 130) upozorňuje na nejnovější studie, které dokazují, že rodiny s jedním rodičem po rozvodu mohou za přispění určitých faktorů dosáhnout životní spokojenosti a kvalitní adaptace. Těmito faktory jsou vnitřní zdroje rodiny, efektivní zvládnutí stresu a zdroje v širší sociální síti. Pokud má rodina dostatečnou vnější podporu, je schopna si zachovat své kompetence, integritu a stabilitu. Důležitým faktorem je také osobnost osamělého rodiče.

Kuchařová (2008, s. 8 – 9) upozorňuje na skutečnost, že řada osamělých matek tvoří s dětmi neúplnou rodinu jen formálně a má blízkého partnera, který s ní nemusí sdílet společnou domácnost, ale do určité míry mohou společně hospodařit. Významnou roli hraje i podpora ze strany širší rodiny a jejich případné soužití. Taková podpora může eliminovat finanční či jiné problémy.

Hejzlarová (2011, s. 19) konstatuje, že nelze automaticky předpokládat, že osamělý rodič se o děti stará hůře, než by se o děti starala úplná rodina. Tato dvě uspořádání se liší především v tom, kolik energie musí rodič směrem k dětem vynaložit a jakou povahu vztahy rodič a děti mají. O samoživitelství se nejčastěji hovoří v souvislosti s finančními problémy. Neméně často se však objevuje také psychická zátěž, která pramení právě z nízkého příjmu a z ekonomického tlaku, kterému v důsledku snahy o zabezpečení rodiny osamělý rodič čelí. Přitom tento tlak nemá vliv pouze na rodiče samotného, ale i na sociální vazby, které lze považovat za zásadní pro emoční pohodu a pocit životní spokojenosti. Tyto vazby jsou totiž pro osamělé rodiče primární.

### 3 SOCIÁLNÍ POLITIKA

Chceme-li vymezit pojem sociální politika, není definování tohoto pojmu zcela jednoznačné, jak předkládají Žižková a Krebs (1993, s. 10 – 14). Sociální politika může být chápána jako určité zásady, dle kterých by měla fungovat společnost či jako nástroj ke zlepšení způsobu života. Může být chápána v praktickém smyslu jako soubor opatření či jako určitý směr politiky. Je nezbytné si definovat nejen politiku obecně, ale také význam slova sociální. Může být chápána v širším či užším pojetí. Jedno však mají všechny názory společné, a tím je zlepšení životních podmínek obyvatelstva, zajištění sociální suverenity a zajištění sociálního bezpečí.

Tomeš (2001, s. 155) definuje sociální politiku jako „soustavné a cílevědomé úsilí jednotlivých sociálních subjektů o změnu nebo udržení a provozování (fungování) svého či jiného státního, samosprávného nebo nestátního sociálního systému.“

Večeřa (2001, s. 29 – 30) rozlišuje sociální politiku podle míry pozornosti a rozsahu působení. V širokém pojetí je jakousi koncepcí společnosti a v úzkém pojetí to jsou již konkrétní opatření a činnosti. Bez ohledu na šíři jejího působení je vždy procesem úmyslného ovlivňování počínání jedinců či institucí. Obsahově je ji však velmi těžko vymezit.

České sociální škole je bližší pojetí široké jako snaha o rozvoj společnosti, která využívá nejen prvků sociální ochrany, ale i veřejné intervence. Sociální politika je především o solidaritě, a to jak ve smyslu přirozeném, tak i nepřirozeném. Ve významu sociální politiky je vždy obsažen zájem o zlepšení společenských podmínek, který je stále sledovaný, cílený na jedince a jeho životní úroveň. Projevuje se určitým konáním a je cílený na fungování sociálního systému nebo na jeho transformaci. (Tomeš, 2010, s. 27 – 30)

Velmi obecně lze sociální politiku definovat jako „politiku, která se primárně orientuje k člověku, k rozvoji a kultivaci jeho životních podmínek, dispozic, k rozvoji jeho osobnosti a kvality života“ (Krebs, 2002, s. 11). Výstižná je charakteristika sociální politiky (tamtéž, s. 30), která ji definuje jako „kombinaci výdajů, kterým se lidé snaží vyhnout, a podpor, kterými se lidé snaží zajistit co nejvíce peněz pro sebe.“

V každé společnosti se vyskytují rozdíly v právech a přístupu ke statkům, tedy existuje určité sociální napětí. Státní sociální politika se vytvořila z důvodu korekce tohoto napětí a rozdílů. Stát tedy garantuje určitý nezbytný příjem, podporuje zdraví a zajišťuje přístup všech ke vzdělání. Státní sociální politika se snaží dospět k určitému žádoucímu stavu pro-

střednictvím svých rozhodnutí, která se dotýkají jak zdrojů, tak lidí. (Žižková, Krebs, 1993, s. 17 – 18)

Munková (2004, s. 12 – 13) konstatuje, že stejně jako různost definic sociální politiky, existuje rozdílnost přístupů k sociálním problémům, tedy jiné praktické pojetí. Některé společnosti považují sociální politiku pouze prostředek ke zlepšení životní úrovně, jiné řadí do popředí společnost a její dlouhodobé zájmy. Rozdílnost pramení také z různých názorů na to, co vše lze řadit pod pojem „sociální“, co je považováno za sociální problém a co je problémem pouze ekonomickým. Jak upozorňuje autorka, ekonomický problém má vždy dopady sociální, takže oba termíny jsou úzce propojeny.

Novotná, Schimmerlingová (1992, s. 14) konstatují, že historicky byla starost o osoby závislé nebo osoby s problémy předmětem zájmu širší rodiny či obce. V souvislosti s nárůstem sociálních problémů byla následně nezbytná intervence státu, stát tak převzal péči o tyto občany. Zabezpečení jejich potřeb se však postupně stává celospolečenským problémem.

### 3.1 Principy sociální politiky

Sociální politika při svém ovlivňování reality musí zachovávat určité postupy, které jsou pro ni určující, tedy musí dodržovat určité principy. Za všeobecně typické jsou považovány princip sociální spravedlnosti, princip sociální solidarity, princip subsidiarity a princip participace. Sociální spravedlnost je základním principem sociální politiky. Je chápána jako souhrn právních norem a spočívá v rozdělování příjmů, bohatství, šancí a předpokladů mezi jedince či skupiny ve smyslu spravedlivém. Přitom sociální spravedlnost je velmi relativní, vždy je třeba nahlížet z více úhlů na konkrétní sociální situaci. Sociální solidarita je vyjádřením porozumění, pomoci a vzájemné soudržnosti, je spojená s přerozdělováním a snahou je, aby směřovala k naplnění spravedlnosti. Princip subsidiarity spojuje solidaritu s osobností jedince. Apeluje na člověka, aby své možnosti a schopnosti využil ve prospěch svůj a svých blízkých. Tento princip v podstatě stanovuje posloupnost pomoci. Každý je povinen pomoci sám sobě, poté nastupuje rodina, jiné společenství a teprve jako poslední stát. Participací rozumíme zapojení člověka do procesu sociální politiky nejen jako objekt, ale také jako aktivní subjekt. (Krebs, 2002, s. 18 – 27)

Tomeš (2011, s. 18 – 37) hovoří o principu rovnosti, principu osobních práv, svobod a důstojnosti, principu solidarity a principu participace. Princip rovnosti stanoví, že na každého jedince pohlížíme jako na bytost s rovnými přirozenými lidskými právy. Stát proto kompenzuje přirozené nerovnosti a u určitých skupin lidí upravuje podmínky. Podmínkou rovnosti člověka je pak právo, svoboda a důstojnost. Právy rozumíme práva občanská, politická, ekonomická, sociální a kulturní. Solidarity je porozumění s jednotlivci či skupinami a souvisí s rozdělováním hmotných statků ve prospěch potřebných občanů a může být dobrovolná nebo povinná. Princip participace je o účastenství, tedy účast na financování, rozhodování a řízení sociální politiky.

### 3.2 Cíle sociální politiky

Diskuse o sociální rovnosti či nerovnosti, o jejích příčinách, důsledcích a řešení se ve společnostech vedly už od nepaměti. Sociální nerovnost nemusí být přítomna ve všech společnostech. Objevuje se v mnoha sférách života a v různých podobách. Nerovnost může být příjmová, majetková či nerovnost ve statusu. Nerovnosti jsou často hnacím motorem sociálních hnutí, někdy i nutná podmínka fungování společnosti. (Mareš, 1999, s. 15)

Sociální politika má za cíl zajistit občanům důstojné životní podmínky a rovné příležitosti, a to ke všem oblastem života. K tomu směřují již popsané principy sociální politiky a tento cíl je realizován různými dílčími opatřeními. Jedná se o cíl dlouhodobý, který je uskutečňován postupně plněním dílčích cílů. Už samotná formulace cíle vyžaduje rozhodnutí, které je ovlivněno znalostí sociálního jevu a jeho prospěšností. (Krebs, 2002, s. 27 – 29)

S nerovností je mnohdy spojena také chudoba. Chudoba však není jediným předmětem sociální politiky, různá sociální zabezpečení neřešila pouze aktuální otázku chudoby, ale všímala si všech hlavních potřeb, které se ve společnosti objevovaly. Rovnost byla brána jako jakási hodnota, kterou je nutno podporovat. (Mareš, 1999, s. 157)

Tomeš (2001, s. 163 – 165) rozlišuje instrumentální nebo cílovou sociální politiku dle toho, zda je prostředkem dosažení cílů nebo jsou potřeby subjektu důvodem jeho vzniku. Každý subjekt má své představy o cílech, které se mění a vyvíjejí, jsou různé intenzity, různého dopadu a různé formy.

Tomeš (2010, s. 137 – 138) uvádí, že společenské cíle jsou podmíněny historicky a společensky. Téměř vždy reagují na potřeby slabších, tedy sociálně znevýhodněných a jsou vý-

sledkem kompromisu, většinou vynuceného. Musí však být akceptovatelné i pro ekonomicky silnější vrstvu. Každý subjekt má svou sociální politiku a vědomě ji realizuje.

### 3.3 Nástroje sociální politiky

Sociální politika je realizována pomocí nástrojů, tedy určitých opatření, které rozvíjejí schopnosti objektu, řeší události nebo působí na jiné subjekty. Uplatňují se v rámci práva. Dle způsobu realizace rozlišujeme tyto nástroje: regulaci, darování, konání či nátlak. Regulace znamená usměrňování soukromé činnosti státem, a to za pomoci právních předpisů na různých úrovních, jako zákazů, příkazů, přidělení, přiznání, povolení nebo dohled či inspekce. Sociální prevence je řazena též mezi regulační nástroj. Pomocí sociální prevence je řešena ochrana zdraví, bezpečnosti a zdraví při práci, ochrana před diskriminací, ohrožením trestnou činností, ale i sociálně-právní ochrana dětí. Darování znamená přiznání určité dávky ve prospěch těch, kteří ji potřebují, a to v peněžité nebo věcné formě a dávky mohou být povinné nebo dobrovolné. Stát stanoví určité sociální události, které jsou ve smyslu tohoto nástroje zřetele hodné. Konání v sobě zahrnuje poskytnutí služby ve prospěch osob, které danou službu potřebují. Sociální služby jsou různého typu, intenzity, časové dotace a jsou přímo cíleny na daný problém. Poslední nástroj sociální politiky je nástrojem donucovacím, nátlak může mít různou formu, být různé intenzity a je využívám různými subjekty k prosazování svých zájmů. Volba nástrojů záleží na objektu a cíli, tj. čeho má být dosaženo. Lze buď rozvíjet kvalitu života, nebo poskytovat sociální ochranu. (Tomeš, 2010, s. 331 – 352)

Krebs (2002, s. 48 – 53) uvádí, že nástroje sociální politiky musí být adresné, diferencované na konkrétní situaci tak, aby byla eliminována možnost zneužití. Rozlišuje nástroje podle toho, zda se jedná o právní normu, ekonomický nástroj, organizační strukturu či nátlakovou akci. Z časového hlediska je třeba pracovat jak s rámcovým dlouhodobým plánem, tak s dílčími specifickými programy, které v něm budou obsaženy. Mezi konkrétní nástroje řadí mimo sociální příjmy, služby, dávky také půjčky, úlevy a regulaci cen spotřebního zboží.

### 3.4 Účast státu v sociální politice

Úloha státu v sociální politice je nejvýznamnější a nezastupitelná. Stát musí fungovat v určitém společenském řádu, jeho opatření mají dopad na všechny skupiny obyvatel. Není

pouze právní institucí, ale také sociální. Má k dispozici značné zdroje, je tím, kdo dalším subjektům vymezuje rozsah působnosti. Stát by měl mít nastaveny takové podmínky, aby zabezpečil svým občanům sociální jistoty. Zároveň musí dbát o dlouhodobý rozvoj a prosperitu společnosti. Stát má dvojí úlohu při realizaci sociální politiky. Může určovat právní rámec a mantinely, provádí kontrolu nebo sám je přímým vykonavatelem sociálněpolitických opatření. Ani role státu není konstantní, ale vyvíjí se dle aktuálních potřeb a požadavků. (Krebs, 2002, s. 57 – 59)

Tomeš (2010, s. 110 – 111) dále vidí úlohu státu ve vytváření podmínek pro průchodnost státem přijatých reforem, zejména ekonomických. Jde o korekci sociálních důsledků a dalších jevů, které často reformy doprovázejí. Stát by měl být především integrujícím prvkem působení všech subjektů a využívat k tomu své rozhodovací, realizační, donucovací a kontrolní mechanismy.

Rodinná politika je v současné době limitována úsporami veřejných financí, což se promítá také do skladby dávek a cílové skupiny. Peněžité dávky více míří na nízkopříjmové rodiny a současně se odstranily ty dávky, které nebyly šetrné k daňovým poplatníkům a současně ani příliš nepomáhaly nízkopříjmovým rodinám. Solidarita se tak více koncentruje ve prospěch nízkopříjmových nebo sociálně vyloučených rodin. (Tomeš, 2008, s. 21)

### **3.5 Rodina jako subjekt i objekt sociální politiky**

Tomeš (2010, s. 132 – 134) konstatuje, že objektem sociální politiky se stala až rodina nukleární, neboť úloha velkých rodin, které plnily funkci nejen objektu, ale i subjektu, byla postupně eliminována. Rodině jako základní jednotce společnosti byla vždy věnována zvýšená péče a zákon jí přiznává sociální, právní a hospodářskou ochranu. Nukleární rodina je tak pouze objektem sociální politiky.

Krebs (2002, s. 271) uvádí, že jádrem rodiny je dnes pouze pár manželský nebo partnerský na rozdíl od doby tradiční rodiny, kdy manželský pár byl pouze částí rodiny. Rodina již není založena na ekonomických základech, ale na lásce a sexuální přitažlivosti. Sociální politika státu přispěla k tomuto stavu také silící podporou dětí.

Matoušek (1998, s. 40) uvádí, že v nových typech rodin jsou hlavní funkce plněny, ale ekonomická a vztahová solidarita ztrácí na síle. Bude se zvyšovat počet rodin, které budou potřebovat pomoc státu či jiných subjektů. Především sociální stát se mnohdy stává velkou



náhradní rodinou a svým systémem peněžité podpory upřednostňuje rodiny s jedním rodičem.

Objevujícím se problémem v některých společnostech je život rodin v tzv. konceptu bídy. Tyto rodiny charakterizuje nesezdané soužití, nevyhovující bydlení, ekonomická nejistota i nemoci. Takový způsob života se dále předává z generace na generaci, má vliv na socializaci dětí, které přejímají postoje, hodnoty, nízkou aspiraci. Jedná se především o rodiny, které jsou zabezpečeni dávkami sociální péče a předávají tento způsob života svým dětem, resp. přímo je v tomto životě podporují. Nehledají práci, podporují vznik rodin, které jsou pro sociální pomoc charakteristické, tzn. rozvody, nemanželské děti. (Mareš, 1999, s. 177)

Průša (2003, s. 23) uvádí, že rodina je také subjekt sociální pomoci, což se projevuje velmi často při realizaci sociálních služeb. Rodina je schopná solidarity a vzájemné spolupráce, poskytuje jistotu a bezpečí, prakticky tak může zajišťovat podporu a pomoc svým členům.

Tomeš (2009, s. 75) však konstatuje, že subjektem sociální správy je jedinec, nikoliv rodina. Péče rodiny o své členy byla historicky její přirozenou funkcí, kterou ale nahradila v souvislosti s rozpadem velké rodiny komunita. Rodina se pak stala objektem sociální politiky. Stát může ukládat členům rodiny různé povinnosti ve prospěch jiných členů, např. alimentární. Subjektem sociální správy mohou být členové rodiny.

## 4 SOCIÁLNÍ OCHRANA

Koldinská (2007, s. 21 – 22) označuje systém sociální ochrany jako konkrétní realizaci sociální politiky. Jejím cílem je chránit občany, hrozí-li jim nějaká nepříznivá sociální situace. Chápe tento pojem jako všechna opatření, která zabraňují či pomáhají při sociálních událostech. Je tvořena více systémy, které na sebe vzájemně navazují a jsou upraveny právním řádem.

Matoušek (2003b, s. 210) definuje pojem sociální ochrana jako „systematické úsilí veřejnoprávního subjektu o řešení obtížných životních situací, jež vedou k sociální nouzi a které občané nejsou schopni řešit vlastními silami nebo silami své rodiny. Konkrétněji řečeno – zahrnuje zajišťování sociální prosperity občanů, poskytování sociální péče, zdravotní a sociální prevenci, bezpečnost práce a ochranu prostředí.“

Tomeš, Koldinská (2003, s. 225 – 227) uvádějí, že pojem sociální ochrana může být chápán ve více významech a tento pojem nebyl dosud jasně definován v žádném dokumentu EU. Lze jej chápat ve smyslu cíle či nástrojů nebo výsledku, může být chápán v úzkém pojetí, tedy vázán pouze na sociální zabezpečení a sociální pomoc nebo v širším pojetí.

Sociální ochrana je pojmem, který začal být výrazněji používán v rámci evropského společenství. Důvodem byla skutečnost, že občanům v evropských státech jsou zajištěny nejen dávky a služby zákonné, tedy obligatorní, ale také právo na důstojné životní minimum i v případě neplnění zákonných podmínek, tedy pomoc fakultativní. Sociální ochranou se rozumí soubor všech nástrojů, které usilují o sociální začleňování. Je to soubor všech obligatorních i fakultativních systémů, kterými je zajištěno občanské právo na důstojný život, rodinu, práci i minimální životní úroveň. Někteří odborníci dále pod sociální ochranu řadí také preventivní činnosti, které se snaží o předcházení sociálním událostem. (Tomeš, 2010, s. 33 – 34)

Kotýnková (2007, s. 5) označuje termínem systém sociální ochrany soustavu sociálních práv, které jsou zaručeny státem na ochranu domácností či jedinců před riziky příjmové nedostatečnosti a chudoby.

Systém sociální ochrany obyvatelstva by měl respektovat určité výchozí principy. Mezi tyto řadíme: odstranění monopolu sociální pomoci, přesun kompetencí státní sociální správy, demokratizaci sociální správy, rozmanitost zdrojů pomoci, změnu objektu sociální pomoci,

rozmanitost nástrojů sociální pomoci, humanizaci prostředků sociální pomoci, přiměřenost sociální pomoci, personifikaci a profesionalizaci sociální pomoci. (Průša, 2003, s. 22 – 23)

Tomeš (2010, s. 34) rozlišuje sociální ochranu preventivní, terapeutickou a rehabilitační. Preventivní sociální ochrana je tvořena těmi nástroji, které předcházejí sociálnímu vyloučení, jako jsou veřejné zdravotní služby, sociální poradenství, terénní sociální práce apod. Terapeutická sociální ochrana reaguje už na určitou individuální sociální potřebu a váže se k určité sociální události či změně, a to v případě, kdy jedinec sám nedokáže situaci řešit. Rehabilitační sociální ochrana pomáhá ke znovuzačlenění či získání rolí nebo obnově činnosti.

Evropské systémy sociální ochrany také prošly řadou změn, a to směrem od pasivní solidarity k solidaritě aktivní. Pasivní solidarita je charakterizována jako přijímání pomoci bez povinnosti hledání, přijetí či udržení zaměstnání. Aktivní solidarita přerozděluje příležitosti k získání příjmů. Systémy sociální ochrany totiž příliš kladly důraz na zabezpečovací a ochrannou funkci, ale opomíjely funkci motivační a donucovací. (Kotýnková, 2007, s. 5)

Tomeš (2009, s. 64 – 65) uvádí dva druhy soustavy sociální ochrany – donucovací a služební. Donucovací využívá právního řádu k vynucení ochrany své či druhé osoby, financování služby či zajištění budoucnosti, a to např. formou pojištění sociálního, zdravotního, v nezaměstnanosti apod. Služební sociální ochrana je poskytování či pověření jiného k poskytování dávek či služeb. Často se objevuje kombinace obou typů u jednoho orgánu či instituce. Systém sociální ochrany České republiky je založen na třech soustavách – systému sociálního pojištění, podpory a pomoci. Jednotlivé soustavy se liší svým financováním, organizačním zabezpečením i řešením sociálních situací.

Nováková (2002, s. 516) upozorňuje, že mimo osoby, které systém výrazně využívají, až nadužívají, je také mnoho občanů, pro které je síť dávek a služeb velmi nepřehledná. Mnoho osob není schopných se v systému sociální ochrany zorientovat, neznají své zákonné nároky, neví, jaké další možnosti mohou využít a také se mnohdy za využití služby stydí. Takové osoby často kontaktují krizová centra nebo linky důvěry.

Sociální ochrana se realizuje pomocí veřejnoprávních i soukromoprávních formalizovaných organizací, činností a postupů. Taková sociální správa má pravidla, orgány a organizace, činnosti a postupy, která jsou stanovena zákonem. (Tomeš, 2009, s. 33)

Při poskytování sociální ochrany jsou také rozhodující otázkou náklady na určité dané opatření sociální politiky. V případě poskytování sociální ochrany formou regulace může vzniknout problém financování nákladů na kontrolu či náhradu. V případě poskytování služby nebo dávky v rámci činností preventivních, terapeutických či rehabilitačních jsou náklady dvojího druhu. Jednak jsou to náklady na samotnou pomoc, ale také náklady na zajištění této pomoci, tedy spojené s administrací a provozem, zajištěním pracovníků. Sociální efektivita se hodnotí dle podílu správních nákladů na výdajích na činnost. (Tomeš, 2010, s. 365 – 366)

Současný systém sociální ochrany se snaží směřovat k univerzalitě, komplexnosti, adekvátnosti, uniformitě a adresnosti. Univerzalitou se rozumí dostupnost pro všechny občany při splnění zákonem stanovených podmínek. Komplexnost tedy úplnost se týká kvalitativní stránky sociální ochrany, která by měla zahrnovat všechny známé a uznávané sociální události. Sociální ochrana by dále měla být přiměřená dané potřebě. Princip jednotnosti je nezbytný ve smyslu rovnosti, tedy všem ve stejné výši nebo rozsahu. Sociální ochrana by dále měla cíleně mířit na určitou prokazatelnou potřebu. (Tomeš, 2010, s. 409 – 418)

Krebs (2002, s. 119) uvádí čtyři rozhodující cíle moderní sociální ochrany, a to zajištění takových podmínek, aby se jedinci vyplatilo pracovat a měl za práci zaručen příjem, zajištění udržitelných důchodových systémů, podporu sociální integrace a zajištění dostupné kvalitní zdravotní péče.

Hejzlarová (2011, s. 20) klasifikuje veřejněpolitické nástroje podle toho, kdo se podílí na jejich realizaci, do čtyř skupin, a to na nástroje realizované pouze veřejnou správou, veřejnou správou ve spolupráci občanského sektoru, veřejnou správou ve spolupráci s komerčním sektorem nebo veřejnou správou a soukromého neformálního sektoru.

Mimo státní sektor, který nabízí sociální služby, se významně prosazují i nestátní organizace, a to především v těch oblastech, kde stát je neefektivní. Takové organizace pracují především na úrovni komunity za spolupráce samosprávy. Předpokladem dobře vykonávané komunitní práce je dobrá znalost příslušné obce, demografických údajů obyvatel, vyskytujících se problémů, včetně nevyhovujícího bydlení, koncentrace chudoby či starých obyvatel nebo neúplných rodin. (Řezníček, 1994, s. 65 – 66)

Gulová (2011, s. 59) uvádí, že smyslem komunitní práce je vytvořit místo, kde člověk získá emocionální podporu či praktickou pomoc v každodenním životě, často je zaměřena na různé skupiny.

Stát považuje rodinu za přirozenou a základní jednotku společnosti, proto plně respektuje lidské právo založit rodinu a vychovávat děti a z toho vyplývající právo rodiny na ochranu společností a státem. Stát se tak zavazuje poskytnout rodině co nejširší ochranu a pomoc. Tím je definována role rodinné politiky, tedy sociální ochrana a ekonomická a právní podpora fungujícím rodinám, přitom je vysoký důraz kladen na sanaci rodiny v případě problémové rodiny. (Tomeš, 2008, s. 21)

## **4.1 Tři soustavy systému sociální ochrany**

Průša (2003, s. 14) uvádí, že systém sociálního zabezpečení se na systém sociální ochrany přetvářel začátkem 90. let 20. století. Výchozím konceptem jsou tři systémy, které se liší financováním, organizačním zajištěním a typem problému, který řeší. Jedná se o sociální pojištění, sociální podporu a sociální pomoc.

Matoušek (2007, s. 11) konstatuje, že všechny způsoby sociální ochrany by měly být vzájemně provázané a sloužit k tomu, aby sociální politika státu byla uplatňována efektivně. Uvádí, že sociální služba může být poskytována také mimo pomoc státu a může jí poskytovat i nestátní subjekt, a to bezplatně.

### **4.1.1 Sociální pojištění**

Systém sociálního pojištění je financován občany, kteří si část své spotřeby odkládají pro případ určité sociální události. Mimo pojištění povinná je řada dobrovolných, tedy nepovinných. V České republice je užíván smíšený systém financování, hlavními zdroji jsou nejen zaměstnanci, ale i zaměstnavatelé a stát. Tento systém řeší ztrátu příjmu z výdělečné činnosti z důvodu rodičovství, ošetřování člena rodiny, nemoci, invalidity, nezaměstnanosti, stáří či ztráty živitele. Cílem sociálního pojištění je udržet po určitou dobu dohodnutý životní standard. (Večeřa, 2001, s. 87 – 88)

Podmínkou nároku je účast občana na systému, tedy zaplacení pojistného. Je založen na solidaritě, neboť v rámci systému neexistují individuální účty, občan odvádí prostředky do společného účtu a tyto se rozdělují dle potřeby. Nárok zde vzniká z důvodu účasti, tedy

hrazení pojistného a neposuzuje se dle konkrétního případu, ale dle toho, do jakého systému bylo přispěno. Řadíme sem důchodový systém, zdravotní pojištění, nemocenské pojištění a úrazové pojištění. (Koldinská, 2007, s. 24 – 26)

#### 4.1.2 Sociální podpora

Systém sociální podpory, respektive státní sociální podpory, je financován na základě nejširší solidarity ze státního rozpočtu, konkrétně z daní a je specificky určen pro situace, které jsou na základě určité dohody uznány za zřetele hodné. Jedná se o situace především zaměřených na rodinnou politiku a politiku bydlení. (Krebs, 2002, s. 128)

Jedná se o státem organizovanou solidaritu, která pomáhá při určité sociální události, kde jsou zvýšené náklady. Tato pomoc je zaměřena především na rodiny s dětmi, hodnotícím kritériem je příjmová situace rodiny. (Večeřa, 2001, s. 88)

Koldinská (2007, s. 26) hovoří o systému státního zaopatření, poskytující právní nárok v zákonem určených situacích, a to na rozdíl od systému sociálního pojištění, bez finanční spoluúčasti. Systém je určen širokému okruhu příjemců, neboť je cílen na rodinu, kdy se snaží předcházet příjmové nouzi rodiny. Nárok vzniká ze zákona, a to na základě testování příjmů.

#### 4.1.3 Sociální pomoc

Sociální pomoc je určena k zabezpečení základních životních potřeb v době, kdy rodina nemá žádné hmotné prostředky a jedinci či rodiny nejsou schopny situaci vyřešit bez pomoci státu. Tento systém řeší situace, kdy jsou ohroženy práva občana, nachází se v hmotné nouzi, sám není schopen situaci řešit. Mezi základní nástroje řadíme poradenství, prevenci sociálně patologických jevů, sociálně-právní ochranu dětí, pomoc v hmotné nouzi a sociální služby. Je financován ze státního rozpočtu. (Průša, 2003, s. 24)

Tento systém se odlišuje od pojištění svou individualizovanou aplikací, která je podmíněna chudobou, resp. hmotnou nouzí. V systému sociální pomoci je nezbytná sociální práce pro adresnou cílenost pomoci a další aktivity v podobě sociálních služeb, a to především na úrovni obcí či krajů, poskytované nestátními neziskovými organizacemi. (Krebs, 2002, s. 129)

Koldinská (2007, s. 26 – 28) uvádí ještě další zdroje financování tohoto systému, a to rozpočty obcí, přímé úhrady klientů, sponzorské dary, a to především pro poskytované služby. Systém je zaměřen na zvláště závažné sociální situace a je určena omezenému okruhu osob.

## 4.2 Sociální ochrana rodiny

Rodinná politika současné doby zahrnuje jak pomoc peněžitou, tak i všechna další opatření, která mají přímou souvislost se sociálními událostmi v rodině. Tato politika respektuje právo na svobodné uzavření manželství, založení rodiny a výchovu dětí. Rodina je podporována ekonomicky, právně i sociálně, pomoc je zaměřena na mateřství, rodičovství, výchovu, a výživu dětí, ochranu žen a dětí a také pomoc při ztrátě živitele rodiny. (Tomeš, 2010, s. 241 – 242)

Novotná, Schimmerlingová (1992, s. 103) zdůrazňují sociální práci, resp. sociálně výchovné působení na rodinu jako celek, z neúplných rodin zmiňuje především neúplné rodiny v čele s otcem. Uvádějí, že v našich podmínkách se spíše poskytují dávky a služby sociální péče místo sociálně výchovného působení, které považují za velmi potřebné.

Koldinská (2007, s. 63 – 64) definuje sociální událost ve smyslu právní sociální ochrany jako „právní událost, která zakládá, ruší či mění právní vztahy v sociálním právu“. V současném sociálním právu jsou za sociální události pokládány rodičovství a mateřství, rodina – nezaopatřenost, nemoc a úraz, invalidita, stáří, smrt, nezaměstnanost a chudoba a z ní pramenící sociální vyloučení. Sociální práva jsou zakotvena v Listině základních práv a svobod a jsou upraveny dalšími právními předpisy.

Krebs (2002, s. 126) užívá pojmu sociální rizika a definuje je též jako události právem známé, spojené se vznikem, změnou nebo zánikem práv a povinností, pomocí nichž lze překonat problémovou životní situaci.

Systém podpory rodiny je tvořen pomoci finanční přímou, což jsou dávky státní sociální podpory, dávky pomoci v hmotné nouzi, finanční nepřímou, kam řadíme slevy či dotace, poskytované rodině, službami a pomocí naturální. Stát by měl mít takovou koncepci, aby co největší okruh rodin byl zabezpečen vlastními silami. Systém totiž musí vyhovovat také podmínkám tržní ekonomiky. (Žižková, Krebs, 1993, s. 120 – 121)

Höhne (2008, s. 10 – 11) uvádí, že v přímé finanční podpoře jsou v našem systému nejvýraznější dávky státní sociální podpory, které jsou zacíleny na rodiny s nízkými příjmy. Významné jsou i dávky, plynoucí z pojištění a také dávky sociální péče. Nepřímá finanční podpora je realizována v oblasti dani z příjmů. Sociální služby plní nezastupitelnou úlohu v prevenci sociálního vyloučení. Patří sem sociální poradenství, služby sociální péče a služby sociální prevence. Z dalších aktivit na podporu rodiny lze uvést volnočasové a vzdělávací aktivity pro děti, zařízení péče o děti, centra pro rodinu, mateřská centra, hlídání dětí, služby pro domácnosti a další.

V současnosti se také objevuje nový způsob práce s rodinou, a to sanace rodiny. Cílem je zachovat rodinu a ozdravět rodinné prostředí. Jedná se o soubor opatření širokého spektra pracovníků, obsahující sociálně právní ochranu, sociální služby a další sociální programy a opatření, které jsou ukládány rodičům. (Gulová, 2011, s. 60)

### **4.3 Sociální události spojené s rodinou a možnosti sociální ochrany**

Tomeš (2010, s. 253 – 254) uvádí, že je třeba rozhodnout, zda budou podporovány univerzálně všechny rodiny nebo pouze nízkopříjmové na základě sociálního principu. Jsou-li podporovány všechny rodiny, dávka je minimální a tedy pro všechny okruhy rodin v podstatě nepodstatná a je nástrojem, který situaci neřeší. Je-li pomoc směřována pouze k rodinám nízkopříjmovým, je třeba pečlivě zvážit hranici pomoci. V úvahu je třeba vzít také náklady na administrativu těchto dávek. Současným diskutovaným problémem je rovnost mužů a žen. Nesystémová byla také pozitivní diskriminace osamělých žen poskytováním delší mateřské dovolené, což podporovalo mimomanželské porody a i ženy žijící s partnerem, vystupovaly v systému jako osamělé matky. Situace osamělého rodiče by měla být řešena nástroji sociální pomoci.

#### **4.3.1 Rodičovství a mateřství**

Rodičovství tedy narození dítěte v rodině je zcela standardním jevem. Je chráněno právem, rodiče tedy mají právo na pomoc státu, ženě v těhotenství a mateřství přísluší zvláštní ochrana. Listina základních práv a svobod také obecně konstatuje práva rodičů na výchovu a právo dítěte na péči rodičů, přitom je pamatováno i na možné negativní jevy v rodině a s tím spojenou možnost omezení rodičovských práv. Z toho je patrné, že rodina je středem zájmu, neboť je pro společnost jako základní jednotka velmi důležitá. Sociální politika



současnosti staví na úroveň péči obou rodičů a otcům přiznává stejné postavení v péči o děti jako matce. Základními změnami v rodině v souvislosti s těhotenstvím a mateřstvím jsou změna pracovní schopnosti těhotné ženy, snížení příjmů po narození dítěte z důvodu péče o ně, tedy snížení plného pracovního výkonu a růst nákladů rodiny včetně výdajů na služby. (Koldinská, 2007, s. 67 – 68)

Těhotné ženě jsou také poskytovány zvláštní podmínky při práci, některé práce jsou zakázány a zaměstnavatel je povinen zajistit jinou práci, v určitých případech lze vyplácet vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství, žena může při splnění určitých zákonem stanovených podmínek nastoupit na mateřskou dovolenou většinou 6 týdnů před porodem a celková doba činí 28 týdnů. Zaměstnavatel je také povinen poskytnout rodičovskou dovolenou, a to až do tří let věku dítěte. Nejdéle do čtyř let věku dítěte lze čerpat dávku státní sociální podpory – rodičovský příspěvek. Po návratu do zaměstnání je také možno z důvodu péče o dítě upravit pracovní dobu. Z důvodu nemoci dítěte lze čerpat ošetřovné. U prvního narozeného dítěte lze čerpat porodné ze systému státní sociální podpory. Ze stejného systému lze dále na zvýšené náklady spojené s bydlením čerpat příspěvek na bydlení. (Koldinská, 2007, s. 68 – 76)

Tomeš (2010, s. 242 – 244) řadí do sociálních událostí v souvislosti se založením rodiny také získání přiměřeného trvalého bydlení. Tato situace je řešena často formou půjčky. Konstatuje, že samo rodičovství není sociální událostí, ale situace, které jsou s rodičovstvím spojeny a vyžadují další náklady a potřeby.

Rodina má také právo na ochranu formou sociální služby. Sociální služba je poskytována osobám znevýhodněným, jejím cílem je zlepšení kvality života a ochrana před možnými nežádoucími jevy a riziky. Mezi služby pro rodinu s dětmi řadíme sociálně právní ochranu dětí, která je zaměřena na ty rodiny, kde dochází k poruchám v péči o dítě. Tyto instituce zastupují výhradně práva dětí, nikoliv rodičů, a vystupují jako kolizní opatrovník dětí, sledují výkon ústavní a ochranné výchovy, účastní se projednávání trestních věcí dětí a mladistvých. Mimo ústavní výchovu fungují také nestátní organizace, které zabezpečují okamžitou pomoc dětem. Právně upravena je také pěstounská péče a s ní spojené dávky. Z důvodu zajištění bydlení jsou provozovány azylové domy pro ženy a matky s dětmi. Zavedena je též specializovaná psychoterapeutická pomoc, poradny pro rodiny, pedagogicko-psychologické poradny, speciálně-pedagogická centra, výchovní poradci ve školách či osobní asistenti. Pro práci s rodinami po rozvodu však chybí specialisté, především pro

situace řešení porozvodových vztahů mezi rodiči dítěte, kteří dítě cíleně manipulují v neprospěch druhého rodiče. (Matoušek, 2007, s. 83 – 85)

#### 4.3.2 Nezaopatřenost dítěte

Dítě je zranitelnějším členem společnosti a je mu tedy věnována zvláštní ochrana a je chráněn jeho zdravý vývoj. Stejná práva mají děti narozené v manželství i mimo ně. V našem systému je užíván termín nezaopatřené dítě. Stát zaručuje péči o dítě v raném věku a zaručuje jeho hmotné zabezpečení. Žije-li dítě v rodině, nástroje podpory jsou zaměřeny na celou rodinu. Pouze je-li dítě ohroženo, intervence z venku je nezbytná. Zdravý vývoj dítěte je chráněn zákazem dětské práce a mladiství mají upraveny zvláštní pracovní podmínky. Činnost ve prospěch dětí dále vykonávají orgány sociálně-právní ochrany dětí. Materiálně jsou děti zabezpečeny dávkou státní sociální podpory – přídavku na dítě. Ze systému důchodového pojištění lze v případě smrti rodiče čerpat při splnění podmínek sirotčí důchod. (Koldinská, 2007, s. 77 – 82)

Péče o dítě a zabezpečení jeho potřeb, jako je ošacení, stravování, bydlení je finančně nákladné, výrazně zvyšující rozpočet rodiny. Sociální událostí není dětství, ale náklady na výživu, výchovu a vzdělání a zdravotní péči. Stát mimo dávku poskytují dále rodinám daňové úlevy, služby pro rodinu – jesle, mateřská a základní škola nebo sociální služby pro děti zdravotně znevýhodněné. (Tomeš, 2011, s. 201 – 202)

#### 4.3.3 Ochrana zdraví, nemoc

Důsledkem nemoci z ekonomického hlediska je snížení či ztráta příjmu z výdělečné činnosti. Je-li pracovník uznán dočasně práce neschopným, zaměstnavatel je povinen poskytnout mu pracovní volno. V případě takové pracovní neschopnosti se příjem alespoň z části nahrazuje. Po určitou dobu ale nejprve zaměstnavatel vyplácí náhradu mzdy. (Koldinská, 2007, s. 88 – 90)

Tomeš (2010, s. 212 – 214) upozorňuje, že teprve až v okamžiku, kdy osoba není schopna situaci řešit sama a vyžaduje ekonomickou pomoc či institucionální pomoc, stává se nemoc sociální událostí. Problémem jsou tedy ekonomické či sociální důsledky vyvolané nemocí.

#### 4.3.4 Invalidita

V případě nemoci dlouhodobého charakteru jsou pro zabezpečení osoby a rodiny určeny další systémy. Koldinská (2007, s. 94 – 108) řadí pod pojem invalidita nejen invaliditu, ale i zdravotní postižení, dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav či poškození zdraví. Invalidita je výrazným zásahem nejen do života jednotlivce, ale i celé rodiny, a to v oblasti ekonomické z důvodu úbytku pracovní schopnosti či zvýšených životních nákladů a v oblasti sociální ve smyslu závislosti na sociálních službách. Sociální právo upravuje nejen pracovní podmínky v takovém případě, ale i případnou pracovní rehabilitaci. Z dávek lze zmínit především dávky důchodového pojištění z důvodu invalidity dle míry zdravotního postižení. Ze systému sociální pomoci je situace invalidity a s tím spojených zvýšených životních nákladů řešena dávkou příspěvek na péči, který následně může sloužit k zabezpečení sociální služby.

#### 4.3.5 Ztráta živitele smrtí

Smrt živitele rodiny mimo psychickou zátěž znamená také výraznou ekonomickou zátěž jak dlouhodobějšího charakteru, tak jednorázovou spojenou se zvýšenými životními náklady. Zdrojem určitého příjmu jsou pozůstalostní důchody, tedy důchod vdovský, vdovecký a sirotčí. Tyto důchody plní funkci zabezpečovací i nahrazovací, neboť jsou zdrojem zabezpečení pozůstalých a také nahrazují příjmy odváděné do systému, které rodině za života pojištěnce ušly. (Koldinská, 2007, s. 117 – 118)

Ochrana dětí při zániku rodiny je nejstarší funkcí v systému sociální ochrany. Tomeš (2010, s. 252 – 253) považuje za sociální událost ekonomické ohrožení, a to jednorázové z důvodu vypravení pohřbu, krátkodobé, spojené s přizpůsobením rodinného rozpočtu a dlouhodobé spojené s ohrožením sociální existence pozůstalých. Rodina je nucena v tomto období přistoupit k mnoha změnám a přizpůsobit se novým životním podmínkám. Mnoho rodin nedokáže tuto situaci řešit vlastními silami, proto je situace ošetřena výplatou pozůstalostních důchodů, nárok na ně je však vázán na důchodový nárok zemřelého.

#### 4.3.6 Nezaměstnanost

Z pohledu sociální ochrany je nezaměstnanost závažnou negativní událostí, která má dopad na jedince a jeho rodinu v oblasti nedostatku pracovní aktivity, snížení příjmu a možné přímé ohrožení chudobou. Nezaměstnanost je také jedním ze znaků sociálního vyloučení.

Listina základních práv a svobod upravuje právo získávat prostředky pro svou potřebu práci, tedy člověk nesmí být krácen na svých právech v případě, že pracuje. V listině je zakotveno právo na svobodnou volbu povolání, nikoliv nárok být zaměstnán. Pokud dojde ke vzniku nezaměstnanosti, má občan právo na hmotné zabezpečení. (Koldinská, 2007, s. 121 – 124)

Nejen sami nezaměstnaní pociťují důsledky nezaměstnanosti. Tento negativní jev zasahuje daleko větší počet osob, nejen rodiny s dětmi, ale i širší příbuzenstvo. V rodinách také v důsledku nezaměstnanosti vzniká napětí jako negativní jev a zhoršují se vztahy mezi členy rodiny, ale objevuje se také solidarita a pomoc jako jev pozitivní. S nezaměstnaností jsou spojeny změny rolí v rodině a postavení, tedy statusu nejen jednotlivce, ale i celé rodiny v širším společenství. Častým jevem je také „útek“ z pozice nezaměstnané ženy do pozice matky a ženy v domácnosti. Ztráta zaměstnání znamená izolaci a menší frekvence sociálních styků. (Mareš, 1998, s. 79 – 82)

Kotýnková (2007, s. 81) upozorňuje na problém dlouhodobé nezaměstnanosti jako běžné životní normy a preference života na sociálních dávkách. Hovoří o „pasti sociální chudoby.“

Nezbytnou součástí sociální ochrany jsou preventivní nástroje, které předcházejí nezaměstnanosti, jako je ochrana pracovního poměru, podpora zaměstnanosti neboli aktivní politika zaměstnanosti a s tím spojené programy. Z peněžitých dávek jsou poskytovány podpora v nezaměstnanosti a podpora při rekvalifikaci při splnění zákonem stanovených podmínek. (Koldinská, 2007, s. 124 – 130)

Poskytování podpor v nezaměstnanosti je považováno za pasivní politiku zaměstnanosti. Ta se soustředí na péči o nezaměstnané. Aktivní politika zaměstnanosti je zaměřena na zaměstnávání a motivaci, vytváření nových pracovních míst nebo jejich udržení. Těhotné ženy, kojící matky a matky do devátého měsíce po porodu jsou zvláštní cílovou skupinou a je jim věnována zvýšená péče z důvodu zdravotního a péče o dítě. Nezaměstnané osoby mohou dále čerpat dávky pomoci v hmotné nouzi. (Tomeš, 2011, s. 92 – 106)

#### **4.3.7 Chudoba**

Chudoba ve svých ekonomických a sociálních důsledcích vede k nedostupnosti zdrojů, služeb, bydlení, lidsky důstojného životního prostředí. Je třeba rozlišovat hloubku chudo-

by, dobu jejího trvání, míru viditelnosti a příčiny. Chudoba znamená pro společnost ekonomický a politický problém. Chudoba závisí na velikosti rodiny a fázi rodinného života. (Tomeš, 2010, s. 258 – 262)

Řešením chudoby je zajištění dostupnosti služeb a příjmů pro jednotlivce či rodiny. Listina základních práv a svobod zaručuje osobě v hmotné nouzi právo na takovou pomoc, která je nezbytná pro zajištění základních životních podmínek. Chudoba je tak chápána jako nedostatek příjmů. Hmotná nouze nastává tehdy, je-li osoba či rodina z nedostatku příjmů ohrožena na zdraví či na životě. Ochranou před tímto typem chudoby tak jsou sociální dávky ze všech systémů. (Koldinská, 2007, s. 131 – 136)

Přestože míra rizika chudoby v České republice patří k nejnižším v Evropě, problém spočívá v její koncentraci do specifických kategorií populace, u rodin je to především v rodinách s větším počtem členů a v rodinách neúplných s dětmi. Dalším rizikem je skutečnost, že chudoba se přenáší z generace na generaci a je tak důvodem pro intervenci ze strany sociální politiky. Omezováním poskytování dávek a důrazem na jejich podmíněnost však došlo k oslabení ochranné funkce systémů. (Sirovátka, Hora, Kofroň, 2008, s. 2)

#### **4.4 Sociální ochrana osamělého rodiče**

Ve vztahu k osamělému rodičovství jsou rozlišovány čtyři typy sociální politiky, a to podle svých přístupů. Strategie proti chudobě je zaměřena na chudé obecně, nikoliv na neúplné rodiny. Mezi nástroje ochrany je řazena sociální pomoc, rodinné dávky, systém zdravotnictví, dávky na bydlení a setrvání pečujícího rodiče v domácnosti. Strategie osamělé matky je založena na poskytnutí takové pomoci matce, aby zůstala v domácnosti a pečovala o dítě. Obecná strategie dětí – mladí lidé zahrnuje rodinné dávky, mateřskou a rodičovskou dovolenou, cílem je poskytnout pomoc rodinám s malými dětmi, cílem je harmonizovat rodinou a pracovní oblast. Poslední strategie – harmonizace rodiny a zaměstnání je založena na poskytování rodinných dávek, mateřské a rodičovské dovolené, předpokladem je, že každá žena by měla pracovat. Vysledovat tak lze dva proudy – podporovat setrvání žen v domácnosti nebo realizovat nejen rodinné, ale i pracovní strategie. (Šťastná, 2009, s. 28 – 29)

Neúplnost rodiny nepovažuje sociální právo za sociální událost. Za sociální událost je ve spojitosti s neúplnou rodinou považováno až sociální vyloučení, které hrozí v případě ztrá-

ty příjmu z výdělečné činnosti rodiče, tedy související s nezaměstnaností. Dalším problémem může být zanedbání péče v opačném případě – pokud má rodič více zaměstnání, aby zvládal rodinný rozpočet. Neefektivní je však podporovat neúplnou rodinu v rámci sociální politiky, jedná se tak o pozitivní diskriminaci, ale problémy je nutno řešit nástroji, běžnými pro další typy rodin. (Petrová in Tomeš, 2010, s. 247)

V některých evropských zemích jsou dávky v mateřství podmíněny uzavřením sňatku, a to v zemích, kde rodina je chápána tradičně jako manželský pár s dětmi. V mnoha zemích se rozdíl již stírají a existují také země, kde je připisována větší pozornost zabezpečení neúplných rodin, což ale může vést ke zvýšení mimomanželské plodnosti. (Tomeš, 2010, s. 243 – 244)

Mareš (1998, s. 81) upozorňuje, že mateřství jako řešení nezaměstnanosti volí nejen ženy vdané či s partnerem, ale i ženy svobodné bez partnera. Dítě je pro ně hodnotou.

#### **4.4.1 Specifika sociální ochrany osamělých rodičů**

Všechny nástroje sociální ochrany, které byly uvedeny v předcházející kapitole, lze uplatnit též u osamělého rodiče. Zda existují specifika sociální ochrany osamělého rodiče, budeme porovnávat u přímé finanční podpory, nepřímé finanční podpory a služeb pro rodiny.

U přímé finanční podpory lze jako jediné zvýhodnění pro osamělé rodiče jmenovat podporu při ošetřování člena rodiny, která se u osamělého rodiče prodlužuje na dobu 16 kalendářních dnů. Zmínit lze i vdovský či vdovecký a sirotčí důchod, který je ve svém důsledku určen též osamělým rodičům či rodinám, ale nelze o této dávce tvrdit, že je nástrojem sociální ochrany osamělého rodiče, neboť se vztahuje pouze na skupinu osamělých rodičů, vzniklou v důsledku smrti manžela či partnera. Nepřímá finanční podpora, tedy daňové zvýhodnění, neposkytuje žádný nástroj, přímo určený pro podporu neúplných rodin. Služby pro rodiny jsou pro osamělého rodiče nezbytné, především zařízení pro předškolní děti a mladší školní věk, jako jsou jesle, mateřská škola či školní družina. Zařízení pro nejmenší děti jsou však většinou z ekonomických důvodů pro osamělého rodiče nedostupná. (Šťastná, 2009, s. 47 – 48)

Vládní reforma dávek nemocenského pojištění odstranila pozitivní diskriminaci osamělé ženy, a to poskytování prodloužené mateřské dovolené. Tento nárok totiž nebyl důsledně kontrolován, což mnohdy vedlo ke zneužití. Sociální ochrana osamělého rodiče by měla

být řešena cíleně a lépe dávkami státní sociální podpory a dávkami hmotné nouze. Problémem však zůstává, že tento krok nebyl doplněn rozvojem sociálních služeb pro matky, které jsou skutečně osamělé a potřebují podporu pro to, aby mohly být zaměstnány. Činnost státu ve prospěch osamělého rodiče v oblasti sociálních služeb není systematická. (Tomeš, 2008, s. 22)

Tomeš (2011, s. 221 – 222) doporučuje řešit samoživitelství, resp. hrozbu sociálního vyloučení, dávkami v hmotné nouzi, nikoliv výjimkami v mateřských a rodičovských dávkách.

Kuchařová (2008, s. 12) uvádí, že neúplné rodiny jsou specifickým objektem zájmu rodinné politiky pouze výjimečně, spíše je pro ně příznivý dávkový systém svými principy, především odvozením od životního minima. Osamělé matky však od tohoto systému očekávají více než rodiny úplné, požadují vyšší sociální dávky a nedoceňují možnosti podpory zaměstnanosti a vytvoření příznivých pracovních podmínek.

Nastavení systému daní a dávek nepodporuje k aktivní participaci na trhu práce, přestože ekonomická aktivita je nejúčinnější nástroj zlepšení životních podmínek. Nedostatek míst v zařízeních pro děti, nároky a předsudky zaměstnavatelů a také absence částečných úvazků jsou překážkami, se kterými se osamělé matky setkávají. Často pak jsou důvodem nezaměstnanosti osamělé matky. (Chaloupková, Mitchell, 2009, s. 7)

## 5 VÝZKUMY VĚNOVANÉ PŘÍJMOVÉ SITUACI, DENNÍM ÚKOLŮM, NAKLÁDÁNÍ S ČASEM A PSYCHICKÉ ZÁTĚŽI NEÚPLNÝCH RODIN

Matoušek (1997, s. 113) uvádí, že svobodné matky v České republice mají tendenci obracet se na sociální instituce daleko více, než očekávat pomoc rodiny. Bylo zjištěno, že pomoc otce vyhledá pouze 10 % z nich. Navrhuje pomoc komplexní, obsahující pomoc finanční, bytovou i psychologickou.

Höhne (2008, s. 36 – 47) provedla modelové srovnání příjmově různě situovaných úplných a neúplných rodin, a to v letech 2005 až 2007. Ve shrnutí výsledků konstatuje (s. 48 – 49), že dávky státní sociální podpory jsou pro rodinu velmi významné a přispívají zejména samoživitelům, rodinám s malými dětmi a vícedětným rodinám. Sami rodiče subjektivně přiznávají závislost na těchto dávkách, kladou důraz na adresnost, ale také upozorňují na zvýhodňování některých typů rodin. Samoživitelé naopak požadují mimořádnou pomoc oproti rodinám úplným. Co se týče služeb pro rodinu s dětmi, uvítali by rodiče takovou kombinaci služeb, která by reagovala na jejich konkrétní životní situaci. Rodiny s nízkými příjmy preferují přímou finanční pomoc na rozdíl od rodin s vyššími příjmy, které preferují spíše pomoc nepřímou. Srovnání prokázalo, že je třeba klást důraz na nastavení dávkového a daňového systému, neboť v určitých situacích bylo mnohem výhodnější vystupovat v sociálním systému jako osaměle žijící rodič s dětmi, ale současně s tím disponovat příjmem partnera. Reformní kroky v roce 2008 však vedly ke zrušení některých výhod, jako např. zrušení delšího nároku na peněžitou pomoc v mateřství a „předstírat“ osamělého rodiče již ztrácelo na výhodnosti.

Z výzkumu k subjektivnímu vnímání příjmové situace rodin s dětmi, provedeného analýzou datového souboru z roku 2004, vyplynulo směrem k osamělým rodičům, že téměř 50 % všech dotázaných považuje svou ekonomickou situaci za spíše špatnou. Pouze 1 % ji považuje za velmi dobrou. Ve skupině byli zastoupeni rodiče nezaměstnaní, zaměstnaní, na rodičovské dovolené, v domácnosti a invalidní důchodci či neschopní práce. Za velmi špatnou ji označují rodiče v domácnosti a nezaměstnaní, a to téměř 50 %. Přes 60 % respondentů na rodičovské dovolené považuje svou situaci za spíše špatnou, stejně jako zaměstnaný rodič v 50 %. Za velmi dobrou nepovažuje svou situaci téměř žádná skupina, pouze zaměstnaní rodiče považují ve 34 % případů za spíše dobrou. (Hora, 2006, s. 266)



Analýza chudoby, příjmové a materiální deprivace, zpracovaná z dat z roku 2006 ukázala, že míra rizika chudoby je nejvyšší u osob z neúplných rodin, a to asi 40 %, avšak efektivnost sociálních dávek na snížení chudoby je u těchto rodin nejnižší, a to kolem 31 %. Osamělí rodičové také vnímají nejhůře svou možnost vycházet s příjmy. Stejně tak i materiální deprivaci je tento typ rodiny ohrožen nejvíce. Právě nestabilita nebo neúplnost rodiny je jedním ze sociálních rizik, které významně ovlivňují příjmovou a materiální deprivaci. (Sirovátka, Hora, Kofroň, 2008, s. 2 – 6)

Zvládáním denních úkolů v rodině a zaměstnání a nakládání s časem se mimo jiné ve svém výzkumu věnovala Kuchařová (2008, s. 11 – 12). Analýza využila výzkumů, které byly provedeny VÚPSV v letech 2007 a 2008. Porovnáním úplných a neúplných rodin bylo zjištěno, že rozdíly jsou především v čase věnovaném rodině, tedy péči o děti, výchově, vzdělání a volnému času dětí. Rozdíly pracovní doby naopak nebyly velké při srovnání těchto dvou typů rodin. Z analýzy je patrné, že znevýhodnění se přenáší do osobního života osamělých matek, tedy do jejich volného času.

Hejzlarová (2011, s. 20 – 22) provedla kvalitativní výzkum zaměřený na měkké problémy spojené se samoživitelstvím. Do měkkých problémů řadila psychickou zátěž rodiče. Z výzkumu vyplynulo několik problémových okruhů, a to výchova, obavy se selhání, čas na děti, chybějící prostor pro sdílení, omezená možnost seberealizace, nezastupitelnost v rodičovské roli a peníze. U všech problémů, které vyplývají z psychické zátěže, se nabízí jako první nástroj pomoci intervence psychologa. Také je možno využívat svépomocných skupin. Autorka definovala tři roviny psychické zátěže, a to rovinu finanční, výchovnou a rovinu seberealizace. Uvádí, že prevence by se měla zaměřit na tyto tři oblasti. Finanční oblast je řešena systémem sociální ochrany. V rovině výchovné a seberealizace je navrhována možnost konzultace a sdílení prostřednictvím kamarádek-důvěrnic nebo prostřednictvím komunity a dále také vytváření sociálních vazeb pro získání času, který je pro výchovnou funkci nezbytný. Upřednostňuje pomoc v rámci komunity a vytvářením potřebné sítě a projektů. Uvádí modely z jiných států, např. víkendovou rodinnou pomoc.

## **II. PRAKTICKÁ ČÁST**

## 6 ÚVOD DO VÝZKUMU

Ve výzkumné části se věnujeme ústřednímu tématu práce, tedy sociální ochraně osamělých rodičů, ačkoliv bez zájmu nezůstaly také příčiny vzniku osamělého rodičovství, negativa či pozitiva, která sebou osamělé rodičovství přineslo a pomoc z jiných zdrojů, než které jsou prioritně určeny sociální politikou. Domníváme se totiž, že všechny tyto aspekty mají vliv „míru“ sociální ochrany, kterou následně osamělý rodič využívá.

Kategorie osamělého rodiče, závislého na pomoci státu, je velmi silně zastoupena. Osamělí rodiče jsou často zmiňováni, většinou v negativní konotaci především ve směru k sociálním výdajům státu. Jak bylo uvedeno v teoretické části, určité výzkumy byly u osamělých rodičů již realizovány. Ve své profesní činnosti se věnuji poskytování dávek sociální pomoci. S osamělými rodiči se tak setkávám velmi často, dá se i říci, že v momentě rozchodu partnerů k nám rodič, který má nadále v péči děti, zamíří téměř vždy, neboť dochází k výraznému snížení příjmů v rodině, což je často způsobeno neplněním vyživovací povinnosti a také skutečností, že k rozchodu partnerů dochází v době, kdy jsou děti malé, a matka pobírá rodičovský příspěvek. Kladu si proto otázky na možnosti sociální ochrany osamělého rodiče. Ačkoliv je systému sociální ochrany našeho státu nastaven tak, aby bránil vzniku reálně chudobě, je tento systém natolik efektivní, aby skutečně chránil osamělého rodiče?

### 6.1 Výzkumný cíl

Cílem výzkumu je prozkoumat, v jaké míře je poskytována osamělým rodičům sociální ochrana, v jaké míře je rodiči využívána, jak osamělí rodiče hodnotí či vnímají míru sociální ochrany, nabízenou státem, popsat důvody, které vedly k osamělému rodičovství, popsat také k využití sociální ochrany. Zjišťovány jsou důsledky, ať už pozitivní či negativní, které respondenti v souvislosti s osamělým rodičovstvím prožívají. Zjišťována také byla míra dostupnosti nástrojů sociální ochrany, informovanosti o možnostech sociální ochrany a orientace osamělých rodičů v nabízených možnostech či pomoci z jiných zdrojů. Respondenti tak poskytli zpětnou vazbu v hodnocení dostupnosti a adekvátnosti nástrojů sociální ochrany.

Snahou je odhalit nové možnosti, které by byly rodiči využívány a pomohly tak zkvalitnit jejich život či zlepšit jejich situaci. Výzkum může být přínosem pro sociální pracovníky,

kterí poskytují dávky sociální pomoci nebo organizace či obce, plánující či realizující sociální služby určené osamělým rodičům. Výzkum má tak i praktický význam. V neposlední řadě má výzkum význam i pro mě samotnou, neboť s osamělými rodiči přicházím do kontaktu právě při využití sociální ochrany, a to při poskytování dávek ze systému hmotné nouze.

## 6.2 Výzkumný problém a výzkumné otázky

Výzkum je zaměřen na rodinu osamělého rodiče a výzkumným problémem je míra sociální ochrany, která je osamělému rodiči systémem sociálního zabezpečení poskytována.

Otázky výzkumu se soustředily na dostupnost zdrojů a nástrojů sociální ochrany, míru ochrany osamělého rodiče, jeho pozici a také opatření ke zlepšení situace.

Základní výzkumná otázka:

### **Jaká je míra sociální ochrany osamělého rodiče?**

Dílní výzkumné otázky:

Které dostupné zdroje a nástroje sociální ochrany osamělí rodiče využívají?

Jaké důvody vedly k osamělému rodičovství?

Jak vnímá osamělý rodič svou současnou situaci?

Jaká pozitiva či negativa vnímají respondenti z pozice osamělého rodiče?

S jakými problémy se respondent jako osamělý rodič setkává?

Jakou strategii řešení životních situací volí respondent jako osamělý rodič?

Jak jsou informováni o možnostech, které se osamělým rodičům nabízejí?

Jaké konkrétní opatření může zlepšit situaci osamělých rodičů?

## 6.3 Výzkumný přístup

Přístup byl zvolen kvalitativní. Jak uvádí Creswell (in Hendl, 2005, s. 50) kvalitativní výzkum je „proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní, holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách.“

## 6.4 Metodologie výzkumu

Ve výzkumu se zabýváme detailním studiem několika případů, které vzájemně porovnááme a hledáme shodné či naopak rozdílné znaky. Vhodným designem se zde jeví případová studie, jejímž smyslem je, jak uvádí Švaříček (2007, s. 97), „podrobné zkoumání a porozumění jednomu nebo několika málu případů.“

### 6.4.1 Procedura výběru

U případové studie se vždy jedná o záměrnou volbu, neboť vybrané případy musí mít vlastnosti, které dále studujeme. Respondenti tedy jsou osamělými rodiči a současně využívají nastavený systém sociální ochrany. Jedná se o klienty jednoho kontaktního pracoviště Úřadu práce České republiky, oddělení nepojistných sociálních dávek. Do vzorku byly zahrnuty pouze respondentky – osamělé matky, které byly náhodně z řad klientů výše uvedeného pracoviště osloveny a souhlasily s provedením rozhovoru a jeho záznamem. Osamělý otec není ve vzorku zastoupen, neboť osamělý otec je obecně jevem řidším a jeho situace je odlišná od osamělých matek v tom, že v okruhu figuruje ještě další osoba, většinou matka osamělého otce, která se o rodinu stará.

Výzkumu se zúčastnily tři respondentky. Zastoupena je matka, která má mimo dávky také vlastní příjem, druhou respondentkou je matka, která je plně závislá na systému sociální ochrany, neboť pečuje o syna se zdravotním postižením. Poslední respondentka čerpá pouze sociální dávky.

### 6.4.2 Prostředí

Vstup do terénu, tedy kontakt s osamělými rodiči, kteří pobírají dávky sociální pomoci, jsem měla zajištěn, neboť pracuji na referátu nepojistných sociálních dávek, jehož činností je poskytování dávek pomoci osobám v hmotné nouzi. Běžně jsem tak s respondentkami přicházela do kontaktu, ať už pravidelně či jednorázově.

### 6.4.3 Metody sběru dat

Sběr dat se vztahoval přímo k objektům výzkumu. Kombinovány byly dvě metody sběru dat, a to polostrukturované rozhovory a využití spisové dokumentace.

Polostrukturovaný rozhovor, tedy rozhovor řízený částečně, má připraven soubor otázek, není však stanoveno jejich pořadí. Připravené otázky lze zpřesňovat doplňujícími dotazy (Reichel 2009, s. 111-112). Byly stanoveny tři okruhy otázek – osamělé rodičovství, současné zabezpečení rodiny a sociální ochrana. Každému okruhu byl věnován určitý počet otázek, přitom nejvíce byl rozhovor zaměřen na třetí okruh otázek. Připravený okruh otázek je uveden v příloze. Rozhovory byly zaznamenány na diktafon a následně fixovány v přepsané podobě.

Využitými dokumenty, jako druhým zdrojem dat, byla spisová dokumentace poskytovaných dávek pomoci v hmotné nouzi. Jedná se tedy o materiál, který nebyl vytvořen pro tento výzkum, ale s ohledem na výzkumný cíl jsou tyto spisy nezaměnitelným zdrojem dat.

#### **6.4.4 Technika analýzy**

U obou typů dat byla k jejich analýze využita nejprve technika otevřeného kódování a následně technika „vyložení karet“ tak, jak ji popisuje Švaříček (2007, s. 211 – 227). Analyzovaný text je rozdělen na jednotky, kterým je následně přidělen určitý kód. Takto rozdělený text následně seskupujeme podle podobnosti či jiné souvislosti. K rozhovorům jsem se opakovaně vracela a kódy přejmenovávala či jinak seskupovala. Technika „vyložení karet“ je metodou uspořádání nejvýraznějších kategorií do určitého obrazce, který je převyprávěním obsahu jednotlivých kategorií. Každý případ je analyzován zvlášť.

#### **6.4.5 Etické dimenze výzkumu**

Etické zásady jsou dodržovány především v oblasti zachování důvěrnosti dat a ochrany soukromí účastníků. Rozhovory jsou uloženy v diktafonu, každý je v samostatné složce, přepis rozhovoru obsahuje pouze jméno účastníka. Před začátkem rozhovoru byla respondentka seznámena s tématem výzkumu a byly jí vysvětleny jednotlivé pojmy. Na začátku rozhovoru je vždy zaznamenán souhlas klienta se záznamem rozhovoru, písemnou formou souhlas zdokumentován nebyl.

Jako zaměstnanec orgánu pomoci v hmotné nouzi jsem také povinna zachovávat mlčenlivost o skutečnostech, se kterými se seznámím při rozhodování o dávkách nebo v přímé souvislosti s ním, ale zobecněné informace bez uvedení konkrétních jmenných údajů mohou být využívány zaměstnanci při vědecké, publikační a pedagogické činnosti.

## 6.5 Průběh sběru dat

Sběr dat probíhal na přelomu února a března 2014. Respondentky byly oslovovány postupně, a to vždy při jejich pravidelné návštěvě na úřadu práce tak, aby byly výzkumem co nejméně zatěžovány. Rozhovor samotný probíhal v mé kanceláři, kterou sdílím sama. Pokusila jsem se co nejvíce eliminovat rušivé vlivy, např. služební telefon, další osoby v kanceláři apod.

Analýza dokumentů probíhala v průběhu března 2014 a následovala po uskutečnění rozhovoru s respondentkami. Využita byla spisová dokumentace všech dávek hmotné nouze, které respondentky pobíraly.

## 7 ANALÝZA A INTERPRETACE VÝSLEDKŮ VÝZKUMU

Případy jsou analyzovány jednotlivě. V úvodu je uvedena základní charakteristika respondentky, po té výsledky zjištěné prostřednictvím rozhovoru s přehledným uvedením kategorií a relevantních kódů, doplněné o popisnou linii uspořádáním vzniklých kategorií technikou „vyložení karet“. Značky, uvedené před kódy či v textu označují jméno respondentky a číslo řádku v transkripci. Následuje analýza dokumentů také s uvedením kategorií a seznamu kódů. V závěru je komplexní shrnutí případu, zpracované na základě zjištěných výsledků.

### 7.1 Lenka

Paní Lence je 37 let, je rozvedená od roku 2007, po celou dobu od rozvodu je sama s dětmi, takže lze říci, že matkou samoživitelkou je sedm let. Sama byla z délky osamělého rodičovství překvapená L2: „*Jé, my jsme rozvedený 2007....tákte...hm...sedm let skoro.*“ S bývalým manželem má dvě děti L4: „*Mladýmu bylo v prosinci 19 a mladá bude mít v srpnu 15.*“ Syn je v současné době již dospělý, odstěhoval se od matky a žije sám L5: „*Ten ukončil v prosinci školu a je v...jel do Kadaně, dostal tam práci s bytem*“ a dceru, která je v deváté třídě a bude nastupovat na střední školu L7: „*Ta je teďka v devítce a v září nastupuje na uměleckou průmyslovku do Uherskýho Hradiště.*“

V systému sociální ochrany, resp. v systému hmotné nouze je opakovaně od roku 2011. Paní Lenku znám od roku 2011. Rozhovor byl uskutečněn dne 27.2.2014 při pravidelné návštěvě na úřadu. Paní Lenka byla velmi vstřícná, působí skromným a sympatickým dojmem, mluvila upřímně i přesto, že se jednalo mnohdy o určité momenty v životě, které pro ni nebyly těmi šťastnými. Se svou rolí osamělé matky vypadala smířená, z chování nebyly patrné žádné známky nespokojenosti s pozicí rodiče samoživitele. Rušivým vlivem tohoto rozhovoru byl služební telefon, tento jsem v průběhu eliminovala a dále mobil respondentky.

#### 7.1.1 Kategorie vzniklé na základě analýzy rozhovoru

Analýzou rozhovorů prostřednictvím otevřeného kódování bylo stanoveno osm kategorií, které jsou přehledně uvedeny v tabulce níže:



Tab. 1. Seznam kategorií, vzniklých na základě analýzy rozhovoru s Lenkou

Kategorie	Kódy	Výzkumná otázka
Neudržitelná situace	L9: sama i ve vztahu L9: nezájem o rodinu L9: alkohol u partnera L11: vnímání problémů dětmi L12, L13: impulz od dětí	Jaké důvody vedly k osamělému rodičovství?
Zklidnění situace	L14: klidná domácnost L14, L17: pozitivní vliv na syna L15: nevnímaný dopad na dceru L27, L28: zlepšení vztahů dětí s otcem	Jaká pozitiva či negativa vnímají respondenti z pozice osamělého rodiče?
Nastupující problémy	L19: finanční problémy L21, L24: příjmy L29: nová partnerka otce dětí L32: omezení kontaktu otce s dětmi L32: neplnění vyživovací povinnosti L39: výživné výjimečně L43: minimální kontakt otce L44: nulová komunikace otce L84: vysoké náklady	S jakými problémy se respondent jako osamělý rodič setkává?
Vazba na rodiče	L48, L55: pomoc rodičů L50: bydlení zadarmo L55: peníze k svátku L73: pomoc s mimořádnými výdaji	Které dostupné zdroje a nástroje sociální ochrany osamělí rodiče využívají?
Pomoc státu	L12: čerpání dávek hmotné nouze L51: nedostatečné dávky na specifické potřeby L52: nutnost přizpůsobení se L63: pocit znevýhodnění L68: stejné posuzování L85: čerpání mimořádných dávek	Které dostupné zdroje a nástroje sociální ochrany osamělí rodiče využívají? Jak vnímá osamělý rodič svou současnou situaci?
Neorientovanost	L58: nepřehlednost pomoci L58: špatná dostupnost informací L60: minimální informovanost	Jak jsou informováni o možnostech, které se osamělým rodičům nabízejí?
Odevzdanost osudu	L18: setrvávání v neefektivním zaměstnání L34: neúspěšná snaha o výživné L62: obtěžující formality L66: pasivita	Jakou strategii řešení životních situací volí respondent jako osamělý rodič?
Možnosti řešení	L79: psychologická pomoc L81, L82: předání zkušeností L83, L88: bezplatné vyžití dětí L89: zajištění práce L91: aktivita L91: získání příjmu	Jaké konkrétní opatření může zlepšit jejich situaci?

Kategorie **neudržitelná situace** obsahuje kódy L9: sama i ve vztahu; L9: nezájem o rodinu; L9: alkohol u partnera; L11: vnímání problémů dětí; L12, L13: impulz od dětí. Vztahuje se k období fungování manželství, kde se objevovaly problémy takového charakteru, že byly příčinou jeho ukončení. Problémy spatřuje Lenka především na straně partnera. Lenka se již ve vztahu cítila sama, L9: „*Manžel chodil v noci dom nebo nechodil ...*“. Manžel L9: „... *nechodil dom pro jistotu*“, měl problémy s alkoholem a L9: „... *a hodně pil teda, takže to jako bylo...*“. Měl minimální zájem o rodinu a situace v rodině se stala neudržitelnou. L11: „*Oni totiž už potom děti, když on chodil v noci dom a dělal doma bordel*“ daly samy impulz ke změně L12: „... *potom už děcka přišly a řekly: mami to už se nedá vydržet*“, takže rozhodnutí ke změně L13: „... *už bylo tak na jejich popud dá se říct.*“

Kategorii **zkliďnění situace** charakterizují kódy L14: klidná domácnost; L14, L17: pozitivní vliv na syna; L15: nevnímaný dopad na dceru; L27, L28: zlepšení vztahů dětí s otcem. Jako klidnější vnímá Lenka situaci po ukončení manželství, co se týče psychické pohody a vztahů v rodině. Hodnotí to velmi pozitivně L14: „*Tak byl doma větší klid, děcka měly klid*“. Rozdílně vnímá Lenka vliv rozpadu partnerství na synu a dceru, kdy L17: „*Mladýmu to asi víc prospělo, že se trochu uklidnil.*“, L14: „... *ten je spíš upnutej na tu babičku, takže ten... ten byl rád, že má ... že má trochu klidu.*“. U dcery nevnímala nějaký zásadní vliv L15: „... *mladá ta je taková trochu průbojnější, takže té ... na tu nevím, jestli to mělo nějaký větší dopad.*“ Zlepšily se také vztahy otce a dětí L27: „... *myslím první tři roky po rozvodu to bylo v pohodě*“, L27: „*brával si je*“, L28: „*tak tam chodily třeba na víkend.*“

Kategorie **nastupující problémy** je nasycena kódy L19: finanční problémy; L21, L24: přívýdělek; L29: nová partnerka otce dětí; L32: omezení kontaktu otce s dětmi; L32: neplnění vyživovací povinnosti; L39: výživné výjimečně; L43: minimální kontakt otce; L44: nulová komunikace otce; L84: vysoké náklady. Jako hlavní a téměř okamžitý problém vnímá Lenka to, L19: „... *že nebyly příjmy.*“ Lenka se snaží zabezpečit rodinu vlastními silami, ale sama vnímá tento výdělek jako nedostatečný L21: „... *no a pak je tam nějaký ten ... nějaký ten přívýdělek.*“ a v nízkém rozsahu L24: „*To je jak spíš oni potřebujou ... tak dvě tři hodinky týdně jako ...*“. Z pohledu zabezpečení je toto zaměstnání velmi neefektivní. Jako finančně velmi náročné hodnotí zájmovou činnost dětí L84: „... *vlastně ty kroužky a takový věci jsou drahý, že jo.*“ I kontakt otce s dětmi se postupně snižoval, jako příčinu vidí nový vztah otce, L29: „... *a pak si našel nějakou přítelkyni ... a tam už to potom začalo, že jo, ona ho tak trochu omezovala.*“ Otec L32: „... *přestal si brávat děcka*“ a neplnil vyživovací

povinnost L32: „... a přestal na ně platit.“ V současné době je kontakt otce s dětmi téměř nulový L44: „... jinak jako komunikace že by třeba ... ne“, pouze výjimečně se spojí s dětmi třeba přes facebook, L43: „se tam nějak přihlásil a napsal jí tam cosi.“ Výjimečně také L39: „... poslal myslím 2 200 a to bylo posílaný z Ukrajiny, tak nevím, jestli on nebo někdo z rodiny.“

Kategorie **vazba na rodiče** je zastoupena kódy L48, L55: pomoc rodičů; L50: bydlení zadarmo; L55: peníze k svátku; L73: pomoc s mimořádnými výdaji. Je zřejmé, že rodiče jsou pro Lenku velkou oporou, L48: „... mamka s tatškou, oni vlastně platí inkaso, že, tak já bych to neutáhla.“ Lenka bydlí v rodiči v jednom domě a má tak s dětmi zajištěno bydlení a jak sama uvedla L50: „... vlastně tam bydlíme zadarmo, dá se říct.“ Uvádí, že L55: „... mamka s tatškou oni vijou, že jako nemáme peníze.“ Na běžný chod domácnosti rodiče Lence nepřispívají, volí jiné nepřímé způsoby podpory vnučky L55: „... tak oni jí na svátek, na narožky dajou stovku dvě stovky, že jo.“ a na mimořádné jednorázové výdaje pro děti L73: „... tak to zas mi mamka pomože.“

Kategorie **pomoc státu** charakterizují kódy L12: čerpání dávek hmotné nouze; L51: nedostatečné dávky na specifické potřeby; L52: nutnost přizpůsobení se; L63: pocit znevýhodnění; L68: stejné posuzování; L85: čerpání mimořádných dávek. Rodina Lenky je primárně zabezpečena dávkami hmotné nouze a státní sociální podpory. L12: „Tak já mám, vlastně akorát odsud, co je ten doplatek nebo já nevím...“. Výši poskytovaných dávek hodnotí jako dostačující L69: „na ty základní potřeby určitě.“ ale na další výdaje, třeba pro dceru, nikoliv. L51: „No tak pro toho pubertáka určitě ne.“, vzápětí však dodává, že L52: „... mladá se s tím nějak naučila žít, že ví, že prostě to nende.“ Oceňuje možnost čerpat dávku na mimořádné výdaje spojené s dětmi, L85: „...mladá chodí teďka do lidušky, tak jí tady vlastně holky platily lidušku, aby tam mohla chodit a připravovat se na ty zkoušky ... pokud by vlastně oni to nehradily, tak by nemohla ani do té lidušky chodit.“ Určitý pocit znevýhodnění v systému zaznamenala v souvislosti s tím, že žije v rodinném domě společně s rodiči. L63: „Já mám spíš problém s tím, že když su u těch rodičů, tak já moc nárok na toho ... na to nemám.“ Nedomnívá se, že by byl rozdíl v posuzování úplných a neúplných rodin L68: „Já bych řekla, že to spíš posuzujou podle počtu osob.“

Kategorii **neorientovanost** zastupují kódy L58: nepřehlednost pomoci; L58: špatná dostupnost informací; L60: minimální informovanost. Respondentka se zjevně příliš neorientuje v systému možností, které jsou osamělým rodičům či obecně osobám bez příjmu

k dispozici. L58: „... *já se tady v tomhle ani nevyznám moc*“, L61: „*Vůbec nemám ponětí, na co mám nárok nebo nemám.*“ Dávky hmotné nouze sice čerpá, ale L58: „... *já kdyby mi někdo neřekl, že tady je prostě nějaká hmotná nouze, tak ani nevím.*“ Informovanost o dávkách je podle Lenky L60: „... *taková ... taková prostě malá.*“

Kategorie **odevzdanost osudu** obsahuje kódy L18: setrvávání v neefektivním zaměstnání; L34: neúspěšná snaha o výživné; L62: obtěžující formality; L66: pasivita. Z jednání Lenky může být patrné jakési smíření se situací a s danými možnostmi, určitá rezignace, pasivita či nechuť. Nasvědčuje tomu setrvávání ve stejné práci L18: „*Pořád stejně, pořád stejně*“, přestože je v malém rozsahu a s minimálním výdělkem, dále také bezvýsledná snaha o získání výživného od otce dítěte L34: „... *že se tam dávalo, že jo oznámení*“ (pozn. trestní oznámení na Policii ČR ve věci zanedbání povinné výživy). Také v možnostech čerpání dávek se systému sociální podpory je Lenka pasivní, protože L66: „... *mě tak trošku odradilo aji to papírování a to lítání.*“ Dostupnost základních informací o možnostech dávek je podle Lenky nedostačující, přesto si sama žádné informace o možnostech pomoci nevyhledává, jak uvádí L62: „*Ani moc ne.*“

Kategorie **možnosti řešení** je nasycena kódy L79: psychická pomoc; L81, L82: předání zkušeností; L83, L88: bezplatné vyžití dětí; L89: zajištění práce; L91: aktivita; L91: získání příjmu. Pomoc osamělým rodičům spatřuje respondentka ve třech oblastech, jejichž zajištění by bylo na straně státu nebo obce. Jednou z možností je vzájemné předávání zkušeností a problémů osamělými rodiči L 81: „... *že by si tak jako sdělili nějaký ty...*“, L 82: „*zkušenosti*“. L79: „*To by bylo možná dobrý, to by trochu po té psychické stránce...*“. Současně by mohlo být zajištěno vyžití pro jejich děti L83: „... *aji ty děcka vlastně kdyby to bylo někde, tak že by se tam mohly vyřádit spolu.*“, L88: „... *aby rodiče ty děcka tam mohli dát a ty děcka se zabavily, to by bylo fajn.*“ Poslední možností je zajištění pracovních míst, podporovaných státem L89: „*Tak kdyby tady ty veřejné práce ... radši dávali osamělým rodičům*“, L91: „... *oni za prvé se zabavijou a za druhé si něco vydělají.*“

### 7.1.2 Popis vnímané životní situace

Z provedeného rozhovoru byly stanoveny kategorie, jejichž uspořádáním vznikla vzájemně propojená linie prožívání osamělého rodičovství a problémů s ním spojených, a to ve střídajících se či překrývajících se obdobích negativních a pozitivních dopadů a jevů. Lenka se vlastně už i v manželství cítila sama, neboť toto nebylo bez problémů. Manžel se

v podstatě doma nezdržoval, neprojevoval zájem o rodinu a také se u něj projevíly problémy s alkoholem. Tyto problémy měly negativní dopad také na děti a jejich prožívání a **situace se stala neudržitelnou**. Nakonec byly právě děti tím impulzem, který přiměl Lenku situaci řešit. Vztah byl ukončen rozvodem, manžel se odstěhoval a Lenka se stala matkou samoživitelkou.

Zpočátku bylo vše bez problémů, Lenka pozitivně hodnotila především celkové **zklidnění situace**, a to především ve vztahu k dětem. Vnímala především vliv, který měla změna rodinného prostředí na syna. Syn je silně fixován na babičku a vyřešení napjaté situace mu prospělo. U dcery dopad změny v rodině a zklidnění situace příliš nevnímala, neboť svou dceru vidí jako průbojnější, tedy lépe zvládající problémové situace. Také kontakt otce s dětmi po rozvodu hodnotí Lenka pozitivně. Otec bydlel ve stejném městě, takže se dětem věnoval, chodily k němu na návštěvu a také pravidelně platil výživné na děti. Takto pozitivně vnímá situaci asi tři roky po rozvodu.

Postupně se objevují **nastupující problémy**, ať už v oblasti financí, které hodnotí nedostatečně, byť se snaží zabezpečit se i vlastními silami, tak i ve vztazích otce k dětem a k plnění vyživovací povinnosti. U otce se změnila rodinná situace, což vedlo dle mínění Lenky ke snížení až postupnému vymizení kontaktu s dětmi a také nehrazení výživného. V současné době otec s dětmi téměř nekomunikuje, mimo velmi výjimečný kontakt prostřednictvím internetu. Pobyt otce jí není znám, výživné jí je uhrazeno jen velmi zřídka, neví však, zda otcem dětí či prarodiči z otcovy strany.

Silná je u Lenky **vazba na rodiče**. Je zřejmé, že rodiče, kteří znají její situaci, jsou jí i dětem velkou oporou, a to nejen po stránce materiální. Lenka bydlí s rodiči v jednom domě, má samostatnou domácnost. Jako neocenitelnou pomoc hodnotí možnost bydlení v podstatě s nulovými náklady. Rodiče jí také pomáhají s mimořádnými výdaji pro děti, přispívají dětem finančně k svátkům a narozeninám tak, aby děti měly nějaké finanční prostředky a mohly tyto použít pro vlastní potřebu.

Lenka využívá **pomoci státu**, je poživatelkou sociálních dávek. Tyto hodnotí jako dostatečující na běžné potřeby. Na potřeby specifické, za což považuje potřeby své dcery, která je v období puberty, tyto hodnotí jako nedostatečné. Poukazuje na to, že dcera ve škole vidí situaci v jiných rodinách, kde finanční prostředky nejsou problémem. Zároveň však dodává, že dcera se s tím dokáže vyrovnat. Jako velmi přínosnou hodnotí možnost čerpat dávku

na úhradu zájmové činnosti pro děti. Nevidí rozdíl mezi zabezpečením rodin úplných a neúplných, jako negativní vnímá spíše to, že nedosáhne na všechny možné dávky vzhledem ke skutečnosti, že bydlí v jednom domě s rodiči. Systém sociálních dávek a jejich poskytování hodnotí jako nepřehledné, **neorientuje se** v možnostech, které jsou k dispozici. Má velmi málo informací a tyto považuje za špatně dostupné.

U Lenky je patrná určitá **odevzdanost osudu**. Je se svou rolí osamělého rodiče ztotožněna a z jejího chování nelze vysledovat snahu o změnu. Pasivita je patrná i v setrvávání v neefektivním zaměstnání, jehož rozsah není takový, aby rodinu zabezpečil. Nelze však dovozovat, že v případě jiného lépe placeného zaměstnání by Lenka pracovní poměr nezměnila. Některé formality při vyřízení dávek považuje za byrokratické a obtěžující. Marná je také její snaha o získání výživného. Možnosti čerpání dávek nezná, ale přesto je ani nezjišťuje. Zřejmě je pro ni způsob života vyhovující, což ovšem nelze hodnotit pouze negativně.

Určitou **možnost řešení** obecně v situaci osamělých rodičů vidí Lenka v zajištění práce, garantované státem a uskutečnění takových aktivit, kde si rodiče předají své zkušenosti a dětem budou poskytnuty volnočasové aktivity.

### 7.1.3 Kategorie vzniklé na základě analýzy spisové dokumentace

Ze spisové dokumentace dávek hmotné nouze z období 2011 – 2014 byly analyzovány tyto dokumenty, jejichž obsah se vztahuje k výzkumným otázkám. Byly definovány následující kódy a kategorie:

Tab. 2. Seznam kategorií, vzniklých na základě analýzy spisu Lenky

Kategorie	Kódy	Výzkumná otázka
Klidný rozvod	Vlastní podnět k rozvodu Opuštění domácnosti Dlouhotrvající problémy v manželství Rozpory v soužití Shoda v řešení	Jaké důvody vedly k osamělému rodičovství?
Dohoda rodičů	Děti v péči matky Pozitivní vliv na děti Výživné dohodou Zvýšené výdaje pro děti Styk s dětmi	Jaká pozitiva či negativa vnímají respondenti z pozice osamělého rodiče?
Finanční problémy	Nezaměstnanost	S jakými problémy se re-

	Neplacení výživného Nízký příjem Výjimečné plnění Nedobytné výživné	spondent jako osamělý rodič setkává?
Pomoc rodičů	Umožnění bydlení Podíl na úhradě nákladů na bydlení	Které dostupné zdroje a nástroje sociální ochrany osamělí rodiče využívají?
Pomoc státu	Čerpání dávek na výživu Využití možností Splnění podmínek Nízký rozsah pracovní činnosti Poučena o možnostech Čerpání mimořádných dávek	Které dostupné zdroje a nástroje sociální ochrany osamělí rodiče využívají?
Aktivita	Aktivní snaha Využití internetu Aktivní spolupráce Sjednané pojištění Tolerance Výplata pojistného	Jakou strategii řešení životních situací volí respondent jako osamělý rodič?

Kategorii **klidný rozvod** tvoří kódy: Vlastní podnět k rozvodu; Opuštění domácnosti; Dlouhotrvající problémy v manželství; Rozpory v soužití; Shoda v řešení. Iniciátorem rozvodu byla respondentka, neboť manžel opustil domácnosti již dříve. Oba se shodli na dlouhotrvajících problémech v manželství, které definovali jako rozpory v soužití, neboť měli především rozdílný pohled na trávení společného času. Ukončení manželství lze dle rozsudku považovat za shodu v řešení, neboť se vzájemně dohodli na řešení základních věcí.

Kategorie **dohoda rodičů** je nasycena kódy: Děti v péči matky; Pozitivní vliv na děti; Výživné dohodou; Zvýšené výdaje pro děti; Styk s dětmi. Pozitivně lze vnímat skutečnost, že rodiče se bez problémů dohodli na skutečnosti, že děti budou svěřeny do péče matky, otec se zavázal platit výživné v dostatečném rozsahu i s ohledem na skutečnost, že děti měly zvýšené výdaje na sportovní aktivity. Také soud hodnotil, že rozvod nebude mít na děti negativní vliv, hodnotil tedy dohodu rodičů pozitivně. O styku s dětmi se dohodli bez problémů, otec uváděl, že se dětem bude věnovat a bude si je brát.

Kategorie **finanční problémy** je zastoupena kódy: Nezaměstnanost; Neplacení výživného; Nízký příjem; Výjimečné plnění; Nedobytné výživné. Finanční problémy se objevily z důvodu ztráty příjmu z výdělečné činnosti a následné evidence na ÚP a nezaměstnanosti. Otec také současně přestal plnit vyživovací povinnost nebo ji plnil pouze výjimečně. Respondentka si zajistila zaměstnání, avšak v nízkém rozsahu s nemožností zabezpečit tak

rodinu. Výživné se také stalo v podstatě nedobytnou pohledávkou, neboť bylo odloženo řízení ve věci zanedbání povinné výživy.

Kategorii **pomoc rodičů** tvoří: Umožnění bydlení; Podíl na úhradě nákladů na bydlení. Rodiče umožnili Lence užívat bydlení v jejich rodinném domku, kde měla Lenka s dětmi samostatnou domácnost. Pro účely dávek hmotné nouze vykazovala Lenka, že rodičům přispívá na náklady jednou polovinou vznikajících nákladů.

Kategorii **pomoc státu** charakterizují kódy: Čerpání dávek na výživu; Využití možností; Splnění podmínek; Nízký rozsah pracovní činnosti; Poučena o možnostech; Čerpání mimořádných dávek. Lenka v podstatě okamžitě po ztrátě příjmu z výdělečné činnosti uplatnila nárok na dávky hmotné nouze, a to na příspěvek na živobytí. Využila tak možností, které stát poskytuje. Přitom při podání žádosti jí byla tolerována skutečnost, že dům není kolaudován jako dvě bytové jednotky. Byla jí stanovena lhůta na splnění této povinnosti, což Lenka dodržela a nárok vznikl dále. V průběhu pobírání dávek Lenka pracovala, ale v nízkém rozsahu pracovní činnosti, takže nárok na dávky dále vznikl. Také byla poučena o možnostech, které stát dále v rámci sociální ochrany, především v systému hmotné nouze, nabízí. Lenka následně čerpala také dávky mimořádné, např. na zajištění zájmové činnosti dětí.

Kategorie **aktivita** je tvořena kódy: Aktivní snaha; Využití internetu; Aktivní spolupráce; Sjednané pojištění; Tolerance; Výplata pojistného. Ze spisové dokumentace bylo analyzováno, že Lenka se aktivně snažila najít si jiné pracovní místo, a to i za využití internetu a dalších komunikačních technologií. Aktivně spolupracovala při poskytování dávek a v termínu plnila dané povinnosti pro posouzení nároku na dávku. Také se snažila zabezpečit rodinu vlastními prostředky. Hradila dětem životní pojištění, jehož využití nebylo poskytovatelem dávek požadováno. V průběhu pobírání dávek došlo k výplatě pojistného a poskytování dávek bylo na určitou dobu přerušeno.

#### 7.1.4 Komplexní zhodnocení případu

Příčinou vzniku osamělého rodičovství byl u Lenky rozchod s partnerem a následný rozvod. Lenka byla vdaná od roku 1997 a s manželem se rozvedli po vzájemné dohodě v roce 2007. Důvodem rozvodu byla skutečnost, že manželé si přestali rozumět v základních názorech na způsob manželského soužití. Manžel nejdříve opustil společnou domácnost a následně došlo k rozvodu. Lenka se vyjádřila, že problémů bylo doma více, neboť manžel



se doma příliš nezdržoval a také měl problémy s alkoholem. Období kolem rozvodu lze hodnotit jako klidné, neboť se s manželem dohodli na vypořádání majetku a úpravu práv k dětem, včetně plnění vyživovací povinnosti. Děti, starší syn a mladší dcera, byly svěřeny do péče matce a otcí bylo stanoveno odpovídající výživné. Lenka bydlela v rodinném domě rodičů v samostatné bytové jednotce. V době rozvodu oba manželé pracovali a těmito příjmy byli zabezpečeni.

Doba po rozvodu a vypořádání vztahů byla klidnějším obdobím, neboť se tím stabilizovaly vztahy v rodině a celkově se situace zklidnila. Otec v době po rozvodu plnil vyživovací povinnost, s dětmi se pravidelně stýkal. Situace se změnila se změnou rodinných poměrů u otce, který si našel novou partnerku a odstěhoval se do jiného města v době asi tři roky po rozvodu. Přestal děti navštěvovat a postupně přestal od roku 2010 plnit vyživovací povinnost. Žadatelka v roce 2011 přišla o pravidelný příjem ze zaměstnání, kterým zabezpečovala nejen své potřeby, ale i potřeby dětí, a evidovala se na ÚP, kde čerpala podporu v nezaměstnanosti a měla dále příjem ze zaměstnání. Tyto příjmy jí byly ukončeny a přešla do systému hmotné nouze.

Lenka musela při podání žádosti splnit určité podmínky, které zákon stanoví. Prvním předpokladem je skutečnost, že příjmy rodiny nedosahují částek živobytí rodiny. Dále musela Lenka, jako osamělý rodič, který žije v rodinném domě s rodiči, prokázat, že má samostatnou domácnost, jinak by byla s rodiči společně posuzována. Bylo také zjištěno, že děti mají uzavřeno životní pojištění, které je majetkem, za určitých podmínek však není nutné jeho využití. Lenka je ze zákona povinna nejdříve využít svůj majetek a uplatnit všechny nároky a pohledávky. Teprve potom může čerpat dávky ze systému hmotné nouze.

Lenka všechny zákonem stanovené podmínky splnila. Přesto však musela při zajišťování těchto podmínek být aktivní, neboť musela ve spolupráci s rodiči upravit stav nemovitosti tak, aby se jednalo o dvě bytové jednotky. Rodiče Lenky jí v tomto vyšli velmi vstřícně. Podpora ze strany rodičů se projevuje po celé období, kdy je Lenka sama s dětmi. Rodiče znají její situaci a v rámci svých možností jí pomáhají. Umožňují jí samostatné bydlení v jejich domě, což je velmi důležité, neboť úhrada nákladů na bydlení je vždy výrazným výdajem v rozpočtu rodiny. Lenka se na nákladech na bydlení podílí částečně, hradí pouze spotřebované energie. Rodiče pomáhají Lence i jiným způsobem, kdy dětem poskytují určité finance tak, aby jim tyto sloužily jako kapesné. Využití životního pojištění u dětí správní orgán nevyžadoval. Lence byla od měsíce května 2011 přiznána dávka příspěvek na živobytí,

kteřá sloužila na zajištění základních životních potřeb pro její osobu a děti. Dětem jsou dále vypláceny přídavky na děti.

Lenka od prosince 2011 začala pracovat na dohodu o pracovní činnosti a do současné doby vykonává stejnou práci a současně je v evidenci ÚP. Z tohoto pracovního poměru má pouze kolem 500 Kč měsíčně, což nelze považovat za příjem, kterým by rodina mohla být zabezpečena. Sjednán má však vyšší rozsah práce, než skutečně odvádí. Lenka se snažila v roce 2011 najít si také jinou práci, byla v tomto směru aktivní, nebyla však úspěšná. Tato aktivita se dále v systému hmotné nouze od roku 2012 nehodnotí.

Dávkami hmotné nouze má Lenka zabezpečenu skutečně pouze výživu a ostatní základní osobní potřeby členů rodiny. Specifické potřeby, např. zájmová činnost dětí, může být zabezpečena dávkami mimořádnými, což Lenka využila, nikoliv však pravidelně, ale skutečně pouze mimořádně, a to pouze jedenkrát v září 2013 pro dceru na zájmovou činnost, kterou se připravovala na talentové zkoušky. Částky životního minima jsou u dětí odstupňovány podle věku, takže určitým způsobem reflektují vyšší potřeby starších dětí. Lenka toto hodnotí ovšem nedostatečně. Svůj vliv na to může mít skutečnost, že mezi dětmi jsou u vrstevníků v sociálních poměrech vysoké rozdíly a děti tuto skutečnost, především v období dospívání, jak je tomu u dcery, mohou vnímat velmi negativně. Děti se však sociální situaci rodiny podle Lenky dokázaly přizpůsobit. Pozitivně lze hodnotit pomoc prarodičů v tomto směru.

Lence byla dávka příspěvek na živobytí od března 2013 odejmuta, neboť jí bylo vyplaceno pojistné ze životního pojištění a v takovém případě nemá nárok na čerpání dávek hmotné nouze. V červenci 2013, po vyčerpání těchto prostředků, si Lenka podala novou žádost o příspěvek na živobytí a tento pobírá dosud. Příjmové poměry se u ní nezměnily, stále pracuje na nízký pracovní úvazek a je v evidenci ÚP. Otec neplní vyživovací povinnost, za což byl již odsouzen a dále byla také věc odložena, neboť otec je neznámého pobytu. Syn v průběhu pobírání dávky ukončil studium a hned nastoupil do zaměstnání. Odstěhoval se od matky a žije samostatně. Od prosince 2013 není syn společně posuzovanou osobou, došlo tím ke snížení celkové výše dávky o částku živobytí, která připadala na syna. Dcera bude od září 2014 navštěvovat uměleckou střední školu, čímž zcela jistě náklady rodiny vzrostou.

Lenka má v souvislosti s tím, že bydlí v rodinném domku rodičů, pocit určitého znevýhodnění, neboť nemůže dosáhnout na některé dávky. V jejím případě by se jednalo o dávky na bydlení, které skutečně nemůže čerpat, neboť by musela mít s rodiči uzavřenu nájemní smlouvu. Je s tím spojeno mnoho vyřizování a mnoho formalit, které se Lenka nechce plnit. Přesto však je ze spisové dokumentace zřejmé, že potřebné podmínky pro dávku hmotné nouze splnila. Informovanost Lenka hodnotí jako špatnou, ze spisové dokumentace však vyplývá, že byla okamžitě poučena, jaké má možnosti. Sama není aktivní v hledání jiných možností, mimo dávky hmotné nouze. Takové možnosti mohou být také nefinančního charakteru a poskytovat osamělému rodiči psychickou podporu, což také Lenka hodnotí jako přínosné. Za přínosné hodnotí také předávání zkušeností mezi rodiči a současnou bezplatnou možnost nabídky volnočasových aktivit pro děti. Navrhuje také přednostně práci, která je garantována státem, tedy veřejně prospěšné práce, zajišťovat rodičům samoživitelům.

Lenka se s životem osamělého rodiče, který je zabezpečován dávkou z důvodu nízkého příjmu v rodině, natolik ztotožnila, že nelze vysledovat zájem o změnu stavu, což bylo patrné ze skutečností, že sama aktivně jinou pomoc nevyhledává. Je možné, že určitá pasivita či rezignace vyplynula také z marné snahy získat od otce dětí výživné a z obecně minimální nabídky pracovních příležitostí. Určitou roli jistě také sehrává skutečnost, že respondentka bydlí v jednom domě s rodiči, kteří jí poskytují podporu.

Lenka je v současné době zabezpečována dávkou hmotné nouze a dále dávkou státní sociální podpory – přídavek na dítě. Jiné dávky ze systému sociální ochrany čerpat nemůže. Na úhradu nákladů na bydlení jí dávka není poskytována, neboť neplní zákonem stanovené podmínky vlastnické či nájemní formy bydlení. Nepřímou finanční pomoc také nemůže využít z důvodu práce pouze na základě dohody a ve velmi nízkém rozsahu.

## 7.2 Bohuslava

Paní Bohuslavě je 47 let, je rozvedená 16 let. Tuto skutečnost v průběhu rozhovoru upřesňovala, neboť nejdříve uvedla 19 let, ale jak sama potom sdělila B6: „*takže zhruba bych řekla dohromady, že je to nějakých 16 let.*“ Má dvě děti, B3: „*... dcera už je dospělá, ale mám druhé dítě, syna postiženého a s tím jsem vlastně taky sama, ted'ka...*“. S bývalým manželem mají společnou dceru, rozvod proběhl v jejích pěti letech, B6: „*a syna jsem mě-*

*la po rozvodu.*“ Děti nemají stejného otce, Bohuslava uvedla, že B8: „*Dcerka je z prvního manželství a syna mám, až po rozvodu se mi narodil, už jako svobodná matka.*“

V systému hmotné nouze je paní Bohuslava od února 2012. S respondentkou jsem se dříve setkala pouze jedenkrát. Rozhovor byl uskutečněn dne 3.3.2014 při její pravidelné návštěvě na úřadu. Paní Bohuslava byla ochotná k rozhovoru, i když působila trochu nervózním dojmem. Mluvila však otevřeně i o problémech, v odpovědích často stáčela pozornost na svého syna, což je zcela běžná reakce, neboť o syna celodenně pečuje. V průběhu rozhovoru se nevyskytly žádné rušivé vlivy.

### 7.2.1 Kategorie vzniklé na základě analýzy rozhovoru

Analýzou rozhovorů prostřednictvím otevřeného kódování bylo stanoveno osm kategorií, které jsou přehledně uvedeny v tabulce níže:

Tab. 3. Seznam kategorií, vzniklých na základě analýzy rozhovoru s Bohuslavou

Kategorie	Kódy	Výzkumná otázka
Neúspěšné vztahy	B5: rozvod B8: sama se synem B10: sama od začátku B11: opuštění manželem	Jaké důvody vedly k osamělému rodičovství?
Svoboda rozhodování	B10: sama od začátku B12: vlastní volba B16: drobnosti B17: svoboda rozhodování B17: rozporuplnost B18: plná odpovědnost	Jaká pozitiva či negativa vnímají respondenti z pozice osamělého rodiče?
Limity	B14: negativa B15: onemocnění syna B19: žádné výhody B34: neuvedení otce B73: limity B79: omezení	S jakými problémy se respondent jako osamělý rodič setkává?
Plná závislost	B29: výživné B30, B31: pouze dávky B36: bez kontaktu B57: nízký rozpočet B58: nešetrnost B63: problémy i jinde B65: vnímaná nezávislost	Které dostupné zdroje a nástroje sociální ochrany osamělí rodiče využívají? Jak vnímá osamělý rodič svou současnou situaci?
Rodinné zdroje	B37: pomoc od rodičů B38: změna vztahů B40: půjčka od sestry	Které dostupné zdroje a nástroje sociální ochrany osamělí rodiče využívají?

	B41: nástroj pomoci B44: pomoc sestry B47: materiální pomoc B49: psychická podpora B51: kontakt s rodinou B84: předání informací	Jak vnímá osamělý rodič svou současnou situaci?
Víra v sebe	B60: bez stresu B66: rozdílné vnímání B67: skromnost B88: obavy do budoucna B89: sociální kontakt B90: možnost řešení	Jakou strategii řešení životních situací volí respondent jako osamělý rodič?
Iniciativa	B55: využití služby B63: kontakt s jinými B70: využití dávky B70: využití možností B72: znalost možností B76: snaha o využití služeb B80: aktivita B80, B81: dostupné informace B82: sbírání zkušeností B91: vlastní snaha	Jak jsou informováni o možnostech, které se osamělým rodičům nabízejí? Jakou strategii řešení životních situací volí respondent jako osamělý rodič? Jaké konkrétní opatření může zlepšit jejich situaci?
Ideál	B20: strach ze vztahu B21: ideální rodina B24: větší možnosti B27: výchova	Jak vnímá osamělý rodič svou současnou situaci?

Kategorii **neúspěšné vztahy** tvoří kódy B5: rozvod; B8: sama se synem; B10: sama od začátku; B11: opuštění manželem. U Bohuslavy lze sledovat dvě etapy osamělosti. První vznikla z důvodu rozvodu s manželem B5: „*Ano, u dcery jsme se rozvedli a teď abych to upřesnila, v nějakých jejích pěti letech.*“ Uvedla, že důvodem rozpadu manželství bylo B11: „*No u té dcery to bylo vlastně tím, že mě manžel opustil, našel si jinou partnerku.*“ V následujícím období se jí dále narodil syn B8: „*... a syna mám ... už jako svobodná matka.*“ I druhý vztah nebyl úspěšný a se synem byla vlastně sama už od jeho narození, B10: „*... od začátku nebyl žádný kontakt.*“

Kategorie **svoboda rozhodování** je charakterizována těmito kódy B10: sama od začátku; B12: vlastní volba; B16: drobnosti; B17: svoboda rozhodování; B17: rozporuplnost; B18: plná odpovědnost. Svoboda rozhodování je zřejmá již z období vztahu s otcem syna, kdy jako důvod osamělého rodičovství se synem uvádí B12: „*... tam už jsem se rozhodla, to už bylo moje rozhodnutí.*“ Výhody z toho plynoucí registruje B16: „*... jako nějaké takové*

*drobnosti*“, jako svobodu rozhodování B17: „*že člověk si rozhoduje.*“ Současně však vnímá, že se svobodou přichází také zodpovědnost B17: „*... ono je to vlastně výhoda i nevýhoda*“, B18: „*...je ta zodpovědnost na něm vlastně.*“ S otcem syna se vůbec nestýká, jak uvedla B10: „*... od začátku nebyl žádný kontakt.*“

Kategorie **limity** obsahuje kódy B14: negativa; B15: onemocnění syna; B19: žádné výhody; B34: neuvedení otce; B73: limity; B79: omezení. Se svobodou rozhodování je však také spojena odpovědnost, což Bohuslava na jednu stranu vnímá, ale na druhou stranu je určitým způsobem limitována, třeba ve smyslu zabezpečení syna a možných plynoucích sankcí v systému sociální ochrany, protože B34: „*No, já jsem neuvedla otce v rodném listě.*“ Přestože se ke způsobu života rozhodla paní Bohuslava sama, vidí ve své situaci osamělého rodiče více problémů B14: „*... určitě je to víc těch negativních, člověk to má těžší*“, B19: „*... jinak ty výhody moc nevidím.*“ V jejím případě na to má určitě vliv také onemocnění syna B15: „*... syn ve dvou letech těžce onemocněl a zůstal vlastně zdravotně postižený dlouhodobě.*“ V souvislosti s postižením syna je Bohuslava limitována i jiným způsobem, což se projevuje např. ve využívání různých možností B73: „*... ale u nás je problém, že to dítě je tak těžce postižené ... kdy jako mezi ty děti ten syn nemůže...*“, B 79: „*... že je to omezené kvůli tomu jeho postižení.*“

Kategorie **plná závislost** je zastoupena B29: výživné; B30, B31: pouze dávky; B36: bez kontaktu; B57: nízký rozpočet; B58: nešetřnost; B63: problémy i jinde; B65: vnímaná nezávislost. Bohuslava je i s ohledem na celodenní péči o syna v podstatě závislá na pomoci státu. Uvádí B30: „*... mám jenom, jenom dávky, sociální dávky...*“. Protože neuvedla otce syna, nemá syn žádné výživné, B36: „*... vůbec žádný kontakt, proto ani to zabezpečení.*“ Pobírá B31: „*... příspěvek na péči plus to navýšení ty dva tisíce, přídavky na dítě, teď už jenom na syna a pak mám ještě příspěvek na bydlení a dávku hmotné nouze.*“ Dokud bydlela s dcerou, tak B29: „*jsme měli jako vlastně společný příjem alimenty.*“ Bohuslava nechtěla hodnotit dávky jako nedostatečné, ale uvedla B57: „*... vidím to prostě na sobě, ten úkor, že to musím zvládnout s těmi prostředky, které mám...*“, současně uvedla B58: „*... vidím kolem sebe, že třeba některé ty maminky neodolají a pořídí si z těch reklam nějaké ty moderní telefony, modernější věci, jako já si to nepokládám za tak důležité.*“ Finance podle ní chybí i v rodině úplně B63: „*... vlastně maminky, co znám prostě s dětma i postiženými i zdravýma, tak co mají manžele, tak většinou ten příjem je takový, že si stěžují všichni.*“ Dodává však B65: „*... ale jako nemusí pobírat, nemají ty dávky té hmotné nouze.*“

Kategorie **rodinné zdroje** je nasycena kódy B37: pomoc od rodičů; B38: změna vztahů; B40: půjčka od sestry; B41: nástroj pomoci; B44: pomoc sestry; B47: materiální pomoc; B49: psychická podpora; B51: kontakt s rodinou; B84: předání informací. Paní Bohuslava má velkou oporu ve své rodině, především ve svých sourozencích. Tito jí poskytují pomoc jak materiální tak psychickou. Dříve jí B37: „... *vlastně víceméně pomáhali rodiče...*“, maminka jí však zemřela a otec si našel novou partnerku, B38: „...*takže už je to složitější...*“ Jako velmi významnou vidí možnost B40: „...*v tom dočasném půjčení jako těch peněz...*“ tak, aby nemusela čerpat půjčku, kde musí platit úroky. Díky tomu se B41: „...*člověk nedostane .... do takového začarovaného kruhu, že vlastně platíte pak víc ty procenta, než ... než tu samotnou půjčku.*“ To je B44: „... *obrovská pomoc od mé nejstarší sestry.*“ Také další materiální pomoc jí sourozenci nabídli, že B47: „...*jako dědili to oblečení, které ještě bylo prostě nositelné...*“ Významně hodnotí také psychickou podporu B49: „...*ale spíš prostě se scházíme a tak nějak se radíme, no spíš taková jiná pomoc než ta hmotná.*“ Návštěvy s rodinou jsou nejen pro ni velmi prospěšné B51: „*Ano ty návštěvy a prostě i ... jako i pro mého syna....on to prostě všechno vnímá.*“. Rodina jí také předává odstupné informace o možnostech, B84: „...*a i třeba ta rodina, když někde zachytí nějakou informaci, tak se mě ptají, jestli to vím.*“

Kategorii **víra v sebe** tvoří kódy B60: bez stresu; B66: rozdílné vnímání; B67: skromnost; B88: obavy do budoucna; B89: sociální kontakt; B90: možnost řešení. Bohuslava se hodnotí jako skromný člověk, B67: „... *jako nejsem zvyklá na nějaký luxus.*“ Uvádí, že B66: „... *každý to vnímá asi jinak, je to jako hodně i o tom jak ten člověk je vychováván...*“ Uvádí B60: „...*prostě nejdůležitější je pro mě, abychom byli v pohodě, abychom nebyli ve stresu.*“ Obavu vyjádřila pouze v souvislosti se zabezpečením syna, neboť už končí povinnou školní docházku B88: „... *teda mám problém, přemýšlím o tom, co dál, aby nebyl jen doma se mnou...*“, B89: „... *protože on má rád sociální kontakt.*“ Uvádí, že tady chybí B90: „... *takové zařízení pro ty velmi postižené děti.*“

Kategorie **iniciativa** je nasycena kódy B55: využití služby; B63: kontakt s jinými; B70: využití dávk; B70: využití možností; B72: znalost možností; B76: snaha o využití služeb; B80: aktivita; B80, B81: dostupné informace; B82: sbírání zkušeností; B91: vlastní snaha. Respondentka má přehled o službách či dávkách, které může ze systému sociální ochrany čerpat, B70: „...*snažím se ty možnosti využít, o kterých vím, o kterých mě informují nebo si sama zjistím*“, B72: „... *já si myslím, co vím nebo mám přehled, tak jsou sociální služ-*

by...“ a je aktivní v jejich využívání, i když je limitována postižením syna B76: „... *pokud to jen trochu šlo, tak zpočátku jsme využívaly ty služby více*“, B70: „... *jsem využila i příspěvek sociální na pořízení auta*“, B55: „... *hrozně důležité taky vlastně, že ho můžu dávat do školního zařízení*“ (pozn. syna). Je však patrné, že využívá spíše dávky a služby pro osoby se zdravotním postižením, kde je celkově velmi dobře orientovaná. Informace považuje za dobře dostupné, B80: „... *jako letáčky tady u vás, tak jako je tam spousta informací*“, B81: „...*na cokoliv se zeptám ... prostě mi pracovníci ochotně odpoví.*“ Bohuslava je také velmi aktivní ve zjišťování možností a hodnotí dostupnost informací jako B80: „...*když je člověk takový, že se i sám zajímá, tak určitě dobrou.*“ Bohuslava, stejně jako její syn, má ráda sociální kontakt a ráda se stýká s lidmi, B63: „... *třeba i z těch hovorů s těmi jinými rodiči...*“, B82: „... *jednak mezi maminkami, jezdím se synem do lázní...se dozvím spoustu informací.*“. Je aktivní také v možnostech zabezpečení syna v dospělosti, B91: „... *už jsme o tom trochu s maminkama začali tady v tomto se angažovat a uvidíme*“, uvádí k vytvoření občanského sdružení.

Kategorie **ideál** je tvořena B20: strach ze vztahu; B21: ideální rodina; B24: větší možnosti; B27: výchova. Přestože se Bohuslava rozhodla sama být osamělým rodičem, za ideální považuje úplnou rodinu, B21: „...*ideální podle mě by bylo, aby jako děti měly samozřejmě otce a já partnera.*“ a B27: „...*podílejí se oba na výchově.*“ Vidí v tom větší možnosti pro děti, B24: „... *víc nějak ty kroužky navštěvovat, že by otec prostě mi pomáhal...*“, uvádí však, že B20: „... *je těžké...najít si toho partnera, aby s vámi byl, aby prostě se ten vztah povedl.*“

### 7.2.2 Popis vnímané životní situace

Kategorie byly uspořádány do popisné linie, která vyjadřuje životní situaci paní Bohuslavy a její náhled na ni. Patrná je určitá životní vyrovnanost a spíše pozitivní náhled na prožívání vlastního života, byť respondentka upřednostňuje, a to především ve vztahu k dětem rodinu úplnou. Současně je patrná výrazná aktivita v životě. Bohuslava si prošla dvěma vztahy, oba **vztahy** byly **neúspěšné**, první skončil rozvodem, kdy ji opustil manžel a s druhým partnerem společnou domácnost nikdy netvořili. Z manželství má dceru, z druhého partnerství syna, se kterým byla sama už od začátku. Sama však uvedla, že zůstat se synem bylo její svobodné rozhodnutí.



**Svoboda rozhodování** je pro ni důležitá. Osamělé rodičovství však vnímá nejen jako výhodu, kterou spatřuje v určitých drobných věcech, ale také jako nevýhodu s ohledem na skutečnost, že osamělý rodič je sám zodpovědný za všechna rozhodnutí, která činí. V tom vnímá jakousi rozporuplnost.

V situaci osamělého rodiče, ale především s ohledem na skutečnost, že syn je zdravotně postižený, je Bohuslava omezena určitými **limity**. Nemůže se věnovat určitým aktivitám, jak by chtěla a i v aktivitách, které by mohla vykonávat se synem, je omezena jeho zdravotním postižením. Z toho důvodu zřejmě vnímá také více negativních jevů, spojených s osamělým rodičovstvím. V souvislosti s tím, že se svobodně rozhoduje, což učinila i v případě neuvedení otce v rodném listu syna, je opět určitým způsobem krácena ve svých možnostech.

Co se týče sociální pomoci, lze hovořit o **plné závislosti** na systému sociální ochrany, což ovšem nesouvisí pouze s osamělým rodičovstvím, ale především s čerpáním dávek při péči o syna. Výši dávek vnímá v podstatě dostačující, neboť se snaží přizpůsobit se danému rodinnému rozpočtu, často na úkor svých potřeb, ale je zřejmé, že finanční prostředky jsou problémem. Na mimořádné výdaje nemá prostředky, uvádí ale, že nemá potřebu si nové věci pořizovat. Problémy vidí i v jiných rodinách, včetně rodin úplných. Negativně však hodnotí, že na rozdíl od nich je ona závislá na dávkách hmotné nouze.

Velmi významné jsou pro Bohuslavu **rodinné zdroje**, a to jak zdroj finanční, tak materiální či psychický. Podporu získávala nejdříve od rodičů a postupně tato pomoc přešla i na sourozence, a to především v oblasti možnosti půjčky finančních prostředků, který hodnotí jako významný nástroj sociální pomoci. Kontakt s rodinou je pro ni velmi důležitý, určité setkávání pro zlepšení psychické pohody. Rodina je také zdrojem informací, neboť sleduje možnosti sociální pomoci a tyto Bohuslavě předává.

U Bohuslavy je patrná výrazná **víra v sebe**, snaha, aby celá rodina byla v pohodě a bez stresu. Každý člověk vnímá svou situaci jinak a velmi záleží na tom, jak je člověk vychováván. Bohuslava byla vychovávána ve skromných poměrech a je tak schopna je spíše dané situaci přizpůsobit. Má však určité obavy, které souvisejí s postižením syna a jeho zabezpečením do budoucna. Zajímá se o určité možnosti řešení a podniká v tom i určité kroky.

Patrná je velká **iniciativa**, která může souviset právě s vírou v sebe, ve vlastní osobnost. Bohuslava aktivně využívá dávky a služby, které se nabízejí, především pro osoby se zdra-

votním postižením. Se synem navštěvuje zařízení, které mu poskytují tolik potřebný sociální kontakt. Má také velký přehled o možnostech, které jsou poskytovány a nabízeny, je aktivní v jejich vyhledávání, informovanost hodnotí jako dostupnou. Sama má zájem o sociální kontakt s jinými maminkami, vzájemně si tak předávají své zkušenosti. Také se angažuje v oblasti sociálních služeb tak, aby zajistila synovi budoucnost.

Je však patrné, že přesto je pro Bohuslavu **ideálem** úplná rodina, kde si partneři vzájemně poskytují podporu, vzájemně vychovávají děti a věnují se jim. Má ale obavy z dalšího vztahu, aby se povedl, což může pramenit z dřívějších neúspěšných vztahů.

### 7.2.3 Kategorie vzniklé na základě analýzy spisové dokumentace

Analýzou spisové dokumentace dávek pomoci v hmotné nouzi, především těch dokumentů, které se vztahují k výzkumným otázkám, byly stanoveny následující kategorie:

Tab. 4. Seznam kategorií, vzniklých na základě analýzy spisu Bohuslavy

Kategorie	Kódy	Výzkumná otázka
Klidný rozvod	Vlastní podnět k rozvodu Narůstající problémy Finanční problémy Citové odcizení Rozvod jako jediné řešení Stejně zavinění Shoda v řešení	Jaké důvody vedly k osamělému rodičovství?
Zabezpečení dětí	Dcera v péči matky Výživné dohodou Dcera plně zabezpečena výživným Syn bez otce Zdravotní postižení Vážné důvody k neuvedení otce	Které dostupné zdroje a nástroje sociální ochrany osamělí rodiče využívají?
Finanční problémy	Ukončení výplaty sociálního příplatku Péče o syna Problémy s hospodařením	S jakými problémy se respondent jako osamělý rodič setkává?
Pomoc státu	Čerpání dávek na výživu Čerpání dávek na bydlení Čerpání dávek při péči o syna Využití možností Splnění podmínek Minimální požadavky Plná závislost Poučena o možnostech Zvýšení výživného	Které dostupné zdroje a nástroje sociální ochrany osamělí rodiče využívají? Jak vnímá osamělý rodič svou současnou situaci?

	Odstěhování dcery Častý pobyt dcery	
Hospodaření domácnosti	Jednorázové vyšší vklady Vyšší výdaje než příjmy Naučený standard	Jakou strategii řešení životních situací volí respondent jako osamělý rodič?

Kategorii **klidný rozvod** tvoří kódy: Vlastní podnět k rozvodu; Narůstající problémy; Finanční problémy; Citové odcizení; Rozvod jako jediné řešení; Stejně zavinění; Shoda v řešení. Bohuslava se ještě před rozvodem cítila nespokojená v manželství asi dva roky, problémy narůstaly postupně, cítila se opuštěná, vyřazená z manželova života. Citové odcizení bylo patrné na obou stranách, žádný z manželů neměl zájem na dalším společném soužití a rozvod tak viděli jako jediné řešení. Soud shledal příčiny rozvratu manželství na obou stranách. Manžel měl finanční problémy, přesto však manželku i dceru stále zabezpečoval. Na způsobu rozchodu se shodli, rozvod tak proběhl klidně.

Kategorie **zabezpečení dětí** je zastoupena kódy: Dcera v péči matky; Výživné dohodou; Dcera plně zabezpečena výživným; Syn bez otce; Zdravotní postižení; Vážné důvody k neuvedení otce. U dětí paní Bohuslavy je patrná zcela odlišná míra zabezpečení dcery a syna. Zatímco u dcery se dohodla s manželem na takové částce výživného, kterým byla dcera plně zabezpečena a tuto vyživovací povinnost otec řádně plní, syn nemá v rodném listu uvedeného otce. Syn je také těžce zdravotně postižený a jeho náklady jsou v této souvislosti nepoměrně vyšší. Doložené stanovisko orgánu sociálně-právní ochrany dětí však neumožňuje tento nárok vyžadovat, neboť Bohuslava uvedla, že má vážné důvody pro neuvedení otce.

Kategorie **finanční problémy** obsahuje kódy: Ukončení výplaty sociálního příplatku; Péče o syna; Problémy s hospodařením. Důvodem, proč Bohuslava požádala o dávky hmotné nouze, byla skutečnost, že došlo ke zrušení sociálního příplatku, který pobírala ve zvýšené výměře v souvislosti se zdravotním postižením syna. Z důvodu péče o syna také nemůže pracovat a zvýšit si svůj příjem. Má nedostatek finančních problémů s ohledem na výdaje.

Kategorie **pomoc státu** je nasycena kódy: Čerpání dávek na výživu; Čerpání dávek na bydlení; Čerpání dávek při péči o syna; Využití možností; Splnění podmínek; Minimální požadavky; Plná závislost; Poučena o možnostech; Zvýšení výživného; Odstěhování dcery; Častý pobyt dcery. Bohuslava čerpá dávky na zabezpečení výživy sebe a svého syna. Dále

čerpá dávku jako podporu vznikajících nákladů na bydlení. Do rodiny jsou dále vypláceny dávky, které slouží k poskytování pomoci synovi, jako osobě těžce zdravotně postižené. Bohuslava tak využila všech možností, které jsou státem v oblasti dávek nabízeny. V souvislosti se skutečností, že celodenně pečuje o syna, jsou na ni kladeny minimální požadavky v plnění určitých povinností. V současné době je Bohuslava plně závislá na pomoci státu. Bohuslava byla také řádně poučena, jaké má práva jako osoba v hmotné nouzi, ale i povinnosti. Jednou z nich byla žádost zletilé dcery o zvýšení výživného, neboť od jeho stanovení již uplynula dlouhá doba. Dcera byla při podání žádosti společně posuzovanou osobou. Řešením byla změna trvalého pobytu dcery a žádost o její vyloučení z okruhu společně posuzovaných osob. Při namátkovém sociálním šetření však byla dcera zastižena v bytě matky.

Kategorie **hospodaření domácnosti** je zastoupena kódy: Jednorázové vyšší vklady; Vyšší výdaje než příjmy; Naučený standard. Z dokládáných výpisů z účtů je patrné, že u Bohuslavy se objevují jednorázové vyšší vklady. Její výdaje jsou evidentně vyšší než příjmy. Patrný je určitý naučený standard hospodaření s danými prostředky, které musí průběžně doplňovat, zřejmě půjčkou od rodiny, jak uvedla v rozhovoru.

#### 7.2.4 Komplexní zhodnocení případu

Bohuslava se vdávala v roce 1986, v roce 1992 se jí narodila dcera. První problémy v manželství se objevily v době, kdy dcera měla tři roky. Dle mínění Bohuslavy ji manžel opustil a našel si novou partnerku. Bohuslava tak podala žádost o rozvod, soud shledal příčiny rozvratu manželství na obou stranách především z důvodu rozdílných povah manželů. Manžel také začal mít finanční problémy, což se u něj projevilo také v chování. Po celou dobu však manželku i dceru finančně zabezpečoval. Manželé se dohodli na podstatných věcech, včetně výživného, které plně pokrývalo potřeby dcery, a rozvod proběhl na základě dohody manželů. Bohuslava se tak v pěti letech dcery stala osamělým rodičem. Nadále užívala společný byt, kde bydlela sama s dcerou.

Rok po rozvodu, v roce 1998 se Bohuslavě narodil syn. S otcem syna nebyl od začátku žádný kontakt, ani jej neuvedla v rodném listu. Být osamělou matkou bylo v případě syna pouze rozhodnutí Bohuslavy, tedy její dobrovolná volba stát se svobodnou matkou. Syn ve dvou letech těžce onemocněl a je dlouhodobě těžce zdravotně postižený. Syn je osobou, která z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu potřebuje každodenní pomoc a

celodenní péči. Tuto mu poskytuje matka, využívá pouze možnost speciálního školního zařízení, které syn navštěvuje.

Skutečnost, že Bohuslava se pro roli osamělého rodiče rozhodla dobrovolně, má určitý význam pro její náhled na vnímání její pozice. Je patrné, že je pro ni velmi důležitá svoboda rozhodování, což se dále promítá i v chování dcery, pro kterou je určitá vlastní svoboda také velmi důležitá. Bohuslava vidí výhodu především v tom, že si o svých věcech rozhoduje sama, jiné výhody není schopna definovat. Zároveň však tuto možnost svobodného rozhodování hodnotí i jako nevýhodu, neboť je za své jednání a svá rozhodnutí plně odpovědná.

Je patrné, že život Bohuslavy zaplňuje především péče o syna, tudíž problémy osamělého rodičovství jsou pro ni až druhotné. Nedokáže rozlišovat mezi problémy, které vznikají v důsledku osamělého rodičovství, a které v důsledku zdravotního postižení syna. Sama však registruje, že v mnoha činnostech je zdravotním stavem syna limitována. Syn se rád pohybuje ve společnosti druhých lidí a má rád sociální kontakt, ale s ohledem na své postižení nelze některé služby či možnosti využívat.

Bohuslava čerpala ze systému sociální ochrany především dávky, které jsou určeny při péči o zdravotně postiženého syna, jako je příspěvek na péči či sociální příplatek, který byl právě z tohoto důvodu navýšen. Dávky hmotné nouze nečerpala. Od roku 2012 došlo z důvodu omezování vyplácených dávek ke zrušení sociálního příplatku. Rodině se tak snížily celkové příjmy a Bohuslava podala v únoru 2012 žádost o příspěvek na živobytí. Na rozdíl od výše uvedených dávek, kde se nezkoumají příjmy, majetek či uplatnění nároku a pohledávek, musela Bohuslava v systému hmotné nouze plnit veškeré podmínky tak, aby nárok na dávku vznikl. V té době žila Bohuslava ve společné domácnosti se synem a dcerou.

Při podání žádosti se vždy hodnotí uplatnění nároků a pohledávek, včetně nároků a pohledávek nezaopatřených dětí. Výživné je nárokem nezaopatřeného dítěte. Vzhledem k tomu, že syn neměl v rodném listu uvedeného otce, byla Bohuslava povinna prokázat správnému orgánu, zda tento nárok nemůže uplatnit. K žádosti tak doložila vyjádření orgánu sociálně právní ochrany dětí, že má závažné důvody k nepodání žaloby o určení otcovství k synovi. Jaké to jsou závažné důvody, není orgán pomoci v hmotné nouzi, oprávněn zjišťovat. Nárok na výživné syna tak dále nebyl vyžadován. Bohuslavě byla přiznána dávka příspěvek na živobytí od února 2012, byla však současně vyzvána k tomu, aby si dcera požádala o zvý-

šení výživného, neboť výživné bylo naposledy stanoveno v roce 1997 při rozvodu manželství. Bohuslava tak nechtěla učinit a situaci vyřešila tím, že dcera se odstěhovala ze společné domácnosti do samostatného bydlení a Bohuslava byla dále posuzována společně pouze se synem.

Příspěvek na živobytí je Bohuslavě vyplácen do dnešního dne. Dále Bohuslava pobírá příspěvek na dítě, příspěvek na bydlení, příspěvek na péči a navýšení příspěvku na péči. Bohuslava je plně závislá na systému sociální ochrany a v současné době za daného stavu věci není schopna se z tohoto systému vymanit. Poskytuje však celodenní péči svému synovi, což jí plně nahrazuje zaměstnání. Mimořádné dávky hmotné nouze nečerpá.

Zabezpečení rodiny dávkami, které jsou jí poskytovány, hodnotí spíše jako nedostatečné, neboť uvádí, že je jejím údělem vyjít s těmi prostředky, které má k dispozici. Nemůže si tak dovolit koupit si určité modernější věci, jak činí některé jiné matky. Bohuslava pochází ze čtyř dětí, takže na určitý skromnější standard byla zvyklá. Také výchovou byla vedena ke skromnosti. Registruje, že i jiné rodiny, včetně úplných, mají problém s rodinným rozpočtem, pobírání dávek hmotné nouze však hodnotí jako určitou stigmatizaci.

Velkou oporou je pro ni její rodina a v současné době především sourozenci. Rodina ji poskytuje oporu nejen psychickou, ale i materiální. Dříve jí velmi pomáhali rodiče, ale po smrti matky si otec našel novou partnerku a došlo ke změně vztahů. V současné době nejvíce oceňuje půjčky, které jí poskytuje její sestra tak, aby se nemusela zadlužovat u bankovních či nebankovních společností. Rodina však také poskytuje pomoc psychickou už tím, že se pravidelně scházejí, radí, předávají informace. Takové návštěvy hodnotí prospěšně i pro svého syna, který má rád sociální kontakt.

Z hospodaření paní Bohuslavy je patrné, že je zvyklá na určitý standard a výdaje často přesahují příjmy. Zadlužení, kterého se velmi obává jako určitého začarovaného kruhu splátek, kdy více splácí úroky než půjčku, řeší právě půjčkami od sourozenců. V případě, že standard hospodaření nedokáže udržet s danými poskytovanými dávkami, doplňuje rozpočet pravidelnými půjčkami od sourozenců.

Bohuslava se snaží využít všech možností, které se nabízejí, většinu čerpá pro osoby se zdravotním postižením. Aktivně si sama vyhledává informace a tyto hodnotí jako dobře dostupné. Sama však uvádí, že je třeba být aktivním v životě a je u ní patrná víra v sebe. Se

synem jezdí pravidelně do lázní, kde si také předává s ostatními matkami zkušenosti. Velmi důležitá je pro ni pohoda v rodině a život bez stresu.

V současné době si také stále více uvědomuje důležitost toho, aby syn netrávil veškerý čas pouze s ní, ale aby byl do budoucna případně zabezpečen. Dle jejího názoru zde takové zařízení chybí. V tomto směru už podniká kroky tak, aby nemusela takové obavy mít.

Přestože se pro osamělé rodičovství rozhodla dobrovolně, za ideální považuje rodinu úplnou, a to především s ohledem na výchovu dětí, na které by se podíleli oba rodiče. S úplnou rodinou má také spojeno lepší finanční zajištění potřeb dětí. Taková potřeba může pramenit i z vědomí, že veškerá péče o syna leží pouze na jejích bedrech. Současně však má z dalšího vztahu strach, hodnotí jako těžké najít si takového partnera, který by s tím druhým chtěl sdílet život a aby se takový vztah povedl.

### 7.3 Petra

Petře je 34 let, má jednu dceru, které je 14 let, je P6: „*V devítce, takže teďka půjde na střední školu.*“ Petra je osamělým rodičem už dlouho a stejně i ona tím byla překvapená P2: „*Hm, osamělý rodič jsem už ... ježíšmarjá, já jsem se rozváděla, když měla malá myslím necelý dva roky ... takže dvanáct let jsem s ní sama.*“

Petra je v systému hmotné nouze opakovaně od roku 2007 a já ji znám osobně od roku 2008. Rozhovor byl uskutečněn dne 3.3.2014 při její pravidelné návštěvě na úřadu. S rozhovorem ochotně souhlasila, působila klidným a vyrovnaným dojmem, nebyla na ni znát žádná nervozita. Nejsm si však jista, nakolik se v průběhu rozhovoru otevřela a odpovídala pravdivě. V průběhu rozhovoru se nevyskytly žádné rušivé vlivy.

#### 7.3.1 Kategorie vzniklé na základě analýzy rozhovoru

Analýzou rozhovorů prostřednictvím otevřeného kódování bylo stanoveno sedm kategorií, které jsou přehledně uvedeny v tabulce:

Tab. 5. Seznam kategorií, vzniklých na základě analýzy rozhovoru s Petrou

Kategorie	Kódy	Výzkumná otázka
Nesoulad v soužití	P7: nesoulad v partnerství P7: soužití s rodiči partnera P8: rozchod P9: problémy ve vztahu	Jaké důvody vedly k osamělému rodičovství?
Vnímaná neúplnost rodiny	P6, P34: střední škola P10, P11: chybí otec P10: věk dcery P12, P15: nemá respekt P14: obhajoba dcery P20: styk dcery s otcem P21, P22: nezájem dcery P21: nezasahování do vztahu P22: zájem otce	Jaká pozitiva či negativa vnímají respondenti z pozice osamělého rodiče?
Současné zabezpečení	P16: bez práce P17: dávky P24: pomoc otce s výdaji P65: pravidelné výživné	Které dostupné zdroje a nástroje sociální ochrany osamělí rodiče využívají?
Narůstající náklady	P30: hodnocení výše dávek P32: chybí finance P36: vyšší náklady P54: hodnocení vlastní situace P61: vlastní bydlení	S jakými problémy se respondent jako osamělý rodič setkává?
Vlastní možnosti	P37: rozdíl v zabezpečení P38: vyživovací povinnost manžela P39: minimální dávky P43: nulové daně P46, P47: poslední zaměstnání P48: možnost práce bez omezení P50: problém s malým dítětem P50: problém s hlídáním	Jak vnímá osamělý rodič svou současnou situaci?
Pomoc rodičů	P25: pomoc rodičů P27: materiální pomoc P28: finance nedostává	Které dostupné zdroje a nástroje sociální ochrany osamělí rodiče využívají?
Nezájem o pomoc	P52: nezjišťování možností P52: nezájem o pomoc P53: kamarádky P56: předání zkušeností P58: nedokáže posoudit P59, P60: zdroj informací P62: špatná situace jiných matek P63: neplacení výživného	Jakou strategii řešení životních situací volí respondent jako osamělý rodič? Jak jsou informováni o možnostech, které se osamělým rodičům nabízejí? Jaké konkrétní opatření může zlepšit jejich situaci?



Kategorie **nesoulad v soužití** je zastoupena kódy P7: nesoulad v partnerství; P7: soužití s rodiči partnera; P8: rozchod; P9: problémy ve vztahu. Důvodem osamělého rodičovství, vzniklého rozvodem, byl nesoulad mezi manželi, P7: „*Hm, tak prostě nám to neklapalo.*“ Největší problém vidí v tom, že P7: „*... bydleli jsme s rodičama, jako jeho rodičama pod jednou střechou.*“. Objevovaly se problémy takového rázu, že P8: „*...to nešlo, tak jsme šli od sebe.*“ Problémy vidí především P9: „*Vztahový.*“

Kategorie **vnímaná neúplnost rodiny** je nasycena kódy P6, P34: střední škola; P10, P11: chybí otec; P10: věk dcery; P12, P15: nemá respekt; P14: obhajoba dcery; P20: styk dcery s otcem; P21, P22: nezáměr dcery; P21: nezasahování do vztahu; P22: zájem otce. Osamělé rodičovství hodnotí pouze negativně P10: „*Není to nic ... dobrýho ...jako být sama s dítětem.*“, absenci otce v rodině velmi pociťuje P11: „*...ten otec prostě chybí v té rodině...*“, ale výhradně k vazbě na výchovu dcery a v souvislosti s jejím věkem, P10: „*... ještě v tomhle věku, když půjde na školu...*“, dcera je P6: „*v devítce, takže teďka půjde na střední školu...*“, P34: „*Ona chce jít na hotelovou, tady na to hotelnictví.*“ Z konkrétních problémů, plynoucích z osamělého rodičovství uvádí opět P12: „*Uf, problémy ...tak puberta, takže tím, že jsem s ní jen já, tak ze mě ten respekt nemá.*“ Konkrétní problém vidí v tom, že dcera P15: „*... neuposlechne v určitých věcech, ale jinak se to dá zvládat.*“ Vzápětí dodává, že P14: „*ale jako nejsou s ňou problémy.*“ Otec se s dcerou pravidelně stýká, P20: „*No stýká se...*“, P22: „*... on jako by byl rád, kdyby přijela...*“, ale dcera kontakty s otcem snižuje P21: „*... už k němu tak často nechce.*“ Důvod vidí Petra ve věku dcery a v jejím kontaktu s vrstevníky, P22: „*...protože tady má svoje kamarádky, s kterýma se stýká.*“. Petra do vztahu otce s dcerou nezasahuje a ponechává to na rozhodnutí dcery, P21: „*... já ju nenutím samozřejmě.*“

Kategorie **současné zabezpečení** obsahuje kódy P16: bez práce; P17: dávky; P24: pomoc otce s výdaji; P65: pravidelné výživné. Petra v současné době nemá své vlastní příjmy a nepracuje, P16: „*Ted' momentálně ne.*“ Pobírá dávky hmotné nouze a dávky státní sociální podpory, P17: „*To je tady do toho, na to živobytí a potom na bydlení ... a přídavky.*“ Dále má pravidelně vypláceno výživné, toto bylo pravidelně hrazeno P65: „*Vždycky.*“ Otec taky pomáhá s výdaji na dceru i nad rámec výživného, např. s úhradou jednorázových výdajů do školy či na zájmovou činnost dítěte, P24: „*Jo, když je to větší částka, tak a řeknu mu, tak mi tu půlku dá na to.*“

Kategorii **narůstající náklady** kódy tvoří P30: hodnocení výše dávek; P32: chybí finance; P36: vyšší náklady; P54: hodnocení vlastní situace; P61: vlastní bydlení. Petra svou příjmovou situaci nevidí příliš pozitivně, P30: „... *já jsem to počítala, že i s alimentama mám nějakých jedenáct a půl tisíce a inkaso platím nějakých šest tisíc čtyři sta, tak bych neřekla, že je to nějak na vyskakování.*“ V rozpočtu podle ní P32: „... *chybí ty peníze.*“ Petra má své vlastní bydlení jak potvrzuje P61: „*Ehm.*“ V souvislosti s nástupem dcery na střední školu čeká ještě zvýšení výdajů, P36: „...*tak to asi nebude levná záležitost...*“ Ve srovnání s jinými ale nevnímá svou příjmovou situaci jako nejhorší právě s ohledem na to, že má vlastní bydlení, P54: „... *tím, že nemají svoje bydlení, tak jsou na tým ještě podstatně hůř než já.*“

Kategorie **vlastní možnosti** obsahuje kódy P37: rozdíl v zabezpečení; P38: vyživovací povinnost manžela; P39: minimální dávky; P43: nulové daně; P46, P47: poslední zaměstnání; P48: možnost práce bez omezení; P50: problém s malým dítětem; P50: problém s hlídáním. Petra sama hodnotí, že skutečnost, že je osamělým rodičem, nemá vliv na možný nástup do zaměstnání P48: „*Ne, teď si to nemyslím, teď dcera je jako víceméně soběstačná, takže u mě není problém dělat klidně na tři směny.*“ Jako problém to hodnotí v době, kdy byla dcera malá, P50: „*Když byla menší, tak to problém byl.*“ důvodem byla právě osamělost, P50: „... *protože to hlídání jsem opravdu neměla.*“ Petra pracovala naposledy P46: „... *jak je to dlouho, dva, tak dva roky...*“ a sama hodnotí, že P47: „... *no je to už delší doba.*“ V době kdy pracovala, čerpala daňové zvýhodnění na dceru, P43: „*Když jsem byla v práci, tak jsem prakticky ty daně měla skoro nulový.*“ Vidí také rozdíl v poskytování dávek úplným a neúplným rodinám, P37: „...*v tom je velký rozdíl...*“, který vnímá konkrétně v tom, že P38: „...*když ta ženská přijde o práci, tak ten chlap je vlastně prakticky povinen ju živit i to dítě.*“ Domnívá se, že P39: „...*tam jsou ty dávky si myslím minimální.*“

Kategorii **pomoc rodičů** tvoří kódy P25: pomoc rodičů; P27: materiální pomoc; P28: finance nedostává. Petře v její situaci pomáhají rodiče. P25: „*Tak víceméně rodiče, kdybych je neměla, tak...*“ Jako konkrétní způsoby podpory uvádí spíše materiální pomoc, P27: „*Tak, uvaří, tak mi dá v kastrolu jídlo, ... mi sem tam něco koupí pro mladou nebo aji pro mě.*“ Finanční pomoc vyloučila P28: „... *jako finance mi nedávají.*“

Kategorie **nezájem o pomoc** je nasycena kódy P52: nezjišťování možností; P52: nezájem o pomoc; P53: kamarádky; P56: předání zkušeností; P58: nedokáže posoudit; P59, P60: zdroj informací; P62: špatná situace jiných matek; P63: neplacení výživného. Petra se stýká

s jinými matkami samoživitelkami P53: „... mám hodně kamarádek, který jsou rozvedený nebo matky samoživitelky, který ani vdany nebyly.“ Situaci osamělých rodičů, především matek, hodnotí jako velmi špatnou. P62: „... mám kamarádky, který bydlíjou v pronájmu a finančně teda opravdu jsou na tom hodně bídne i s tím, co dostávají tady od vás.“ Problémy se u nich dále prohlubují, pokud ještě P63: „... ten otec neplatí alimenty, tak to je úplná katastrofa.“ Určitou podporu si s kamarádkami poskytují P56: „... takže si řekneme svoje nějaký ty svoje poznatky ze života.“ Jinou pomoc či službu ale Petra nevyhledává P52: „Nevím, já jsem se po tým nikdy nepátrala...“ a nemá o ni zájem, P52: „... jsem nikdy nic takovýho nepotřebovala vyhledávat.“ Nedokáže posoudit, jestli chybí nějaká pomoc či konkrétní opatření pro osamělé rodiče ke zlepšení jejich situace, P58: „Já nevím, já to tak nedokážu ted' posoudit.“ Pokud si hledá nějaké informace P59: „... tak více méně internet...“ nebo zjišťuje názory u jiných P60: „... se maximálně zeptám někoho na nějaké ještě jiné názor.“

### 7.3.2 Popis vnímané životní situace

Uspořádáním vzniklých kategorií lze vysledovat u Petry určité zajímavé životní strategie a postoje. Petra se stala osamělou matkou z důvodu neshod s partnerem a z důvodu **nesouladu v soužití** s partnerem, resp. s jeho rodiči, se kterými žili společně v domácnosti. Objevovaly se problémy ve vztahu takového charakteru, které vyústily v rozvod.

U Petry je patrná **vnímaná neúplnost rodiny** především ve vazbě na dceru, která je v současné době v období dospívání a absence otce je velmi znát. Petra je názoru, že dcera k ní nemá takový respekt a objevují se problémy v jejím chování, projevující se především neposlušností. Nicméně dodává, že problémy nejsou závažného charakteru. Otec se s dcerou pravidelně stýká a má zájem se s ní vídat, dcera je ale v období, kdy má spoustu kamarádek mezi vrstevníky a o časté návštěvy u otce už takový zájem nemá. Petra nechává rozhodnutí na ní a do tohoto vztahu nezasahuje.

**Současné zabezpečení** Petry spočívá v čerpání dávek sociální pomoci. Petra je bez zaměstnání a je zabezpečována sociálními dávkami na živobytí a na bydlení. Otec hradí pravidelně výživné a nad to pomáhá s mimořádnými výdaji, týkajícími se nákladů dcery, jako například školních potřeb či zájmové činnosti. Dohodnuti jsou, že otec hradí polovinu nákladů.

Petra si uvědomuje **narůstající náklady**, které vzniknou především s nástupem dcery na střední školu, kde budou podstatně vyšší výdaje. Výši dávek považuje za spíše nedostačující s ohledem na náklady, které měsíčně musí hradit. Pozitivně hodnotí možnost vlastního bydlení. Svou situaci však vidí lépe než situaci jiných osamělých matek, které nemají vlastní byt a bydlí v nájmu.

Při hodnocení **vlastních možností** konstatuje, že v současné době, s ohledem na věk dcery, není pro ni problém pracovat na jakýkoliv úvazek či směny a není v tomto z důvodu osamělého rodičovství nijak omezena. Dokud byla dcera menší, problém to byl, neboť neměla možnost zajištění hlídání dítěte. Naposledy pracovala přede dvěma lety a současně čerpala daňové zvýhodnění, což hodnotila pozitivně. V zabezpečování úplných a neúplných rodin dávkami sociální pomoci spatřuje Petra velký rozdíl. Upozorňovala především na to, že manžel je povinen při ztrátě příjmu manželky zabezpečovat jak manželku, tak dítě. Domnívá se, že dávky pro úplné rodiny jsou minimální.

Oporou jsou Petře její rodiče, kteří jí poskytují pomoc. **Pomoc rodičů** se projevuje větší formou materiální, jako je jídlo či nákup. Finanční prostředky rodiče Petře nedávají.

U Petry je patrný určitý **nezájem o pomoc**. Petra se staví do role matky, která nikdy žádnou pomoc po stránce psychické či poskytování sociální služby nevyhledávala a nepotřebovala. Uvedla, že má spoustu kamarádek, které jsou také osamělými matkami a s těmito si předávají zkušenosti a poznatky ze života. Nedokáže posoudit, zda nějaká konkrétní pomoc pro osamělé rodiče chybí. Pokud potřebuje nějaké informace, tyto si vyhledá na internetu či se poradí a zjistí si ještě další názory. Jako důležitou věc vyzdvihla vlastní bydlení a uvedla, že spousta osamělých rodičů se z důvodu vysokých nákladů na bydlení, anebo také nehrazení výživného, dostává do velmi složité finanční situace.

### 7.3.3 Kategorie vzniklé na základě analýzy spisové dokumentace

Analýzou spisové dokumentace dávek pomoci v hmotné nouzi bylo stanoveno pět následujících kategorií:

Tab. 6. Seznam kategorií, vzniklých na základě analýzy spisu Petry

Kategorie	Kódy	Výzkumná otázka
Jiný vztah jako důvod rozvodu	Nespokojenost ve vztahu Opuštění domácnosti Jiný vztah Snaha manžela Dohoda o řešení	Jaké důvody vedly k osamělému rodičovství?
Zabezpečení dcery	Dohoda rodičů Dcera v péči matky Výživné dohodou Plnění nad rámec výživného Materiální zabezpečení dcery Styk s dcerou Vyšší výživné	Jaká pozitiva či negativa vnímají respondenti z pozice osamělého rodiče?
Pomoc státu	Nezaměstnanost Bez příjmu Čerpání dávek na výživu Čerpání dávek na bydlení Poučena o možnostech	Které dostupné zdroje a nástroje sociální ochrany osamělí rodiče využívají?
Vlastní snaha	Krátkodobá zaměstnání Rekvalifikace Nezájem o veřejnou službu Nemocenské dávky Zvýšení výživného Dlouhodobé setrvávání na dávkách	Jakou strategii řešení životních situací volí respondent jako osamělý rodič?
Hospodaření	Splátky úvěrů Nadbytečné výdaje	Jakou strategii řešení životních situací volí respondent jako osamělý rodič?

Kategorii **jiný vztah jako důvod rozvodu** charakterizují kódy: Nespokojenost ve vztahu; Opuštění domácnosti; Jiný vztah; Snaha manžela; Dohoda o řešení. Petra byla ve vztahu s manželem nespokojená a často domácnost opouštěla za přáteli, s čímž manžel nesouhlasil. Petra ještě v době manželství navázala vztah s jiným mužem a k němu se také odstěhovala a opustila společnou domácnost. Manžel s rozvodem nesouhlasil a snažil se o obnovu manželství. Nakonec však došlo mezi manželi k dohodě o ukončení manželství. Příčinou rozvratu manželství byla nevyzrálost manželů a mimomanželský vztah Petry.

Kategorie **zabezpečení dcery** je zastoupena kódy: Dohoda rodičů; Dcera v péči matky; Výživné dohodou; Plnění nad rámec výživného; Materiální zabezpečení dcery; Styk s dcerou; Vyšší výživné. Rodiče se na péči o dceru dohodli, otec souhlasil se svěřením dce-

ry do péče matky. Výživné bylo stanoveno dohodou v odpovídající výši, nad to ještě otec dceru zabezpečoval materiálně. V následujícím období se rodiče dále dohodli na zvýšení výživného. Otec po celou dobu nad rámec vyživovací povinnosti přispívá dceři na jednorázové náklady a také ji zabezpečuje materiálně. Styk dcery s otcem je bez problémů, i když otec má již novou rodinu.

Kategorie **pomoc státu** je nasycena kódy: Nezaměstnanost; Bez příjmu; Čerpání dávek na výživu; Čerpání dávek na bydlení; Poučena o možnostech. Petra je nezaměstnaná opakovaně, poslední evidence na ÚP trvá od roku 2011. V současné době je Petra bez příjmu, čerpá dávky na výživu pro sebe a svou dceru a také dávku na úhradu nákladů na bydlení. Byla poučena, jaké má možnosti v systému sociální ochrany a jaké dávky může čerpat.

Kategorii **vlastní snaha** tvoří kódy: Krátkodobá zaměstnání; Rekvalifikace, Nezáměr o veřejnou službu; Nemocenské dávky; Zvýšení výživného; Dlouhodobé setrvávání na dávkách. V průběhu historie setrvávání v systému hmotné nouze je patrná snaha, především v době před rokem 2011, vymanit se z tohoto systému a dosáhnout vlastního příjmu, a to i formou rekvalifikace. Zaměstnání byla uzavírána často na dobu určitou a velmi krátkou dobu. Poslední zaměstnání bylo na dobu neurčitou, ale ukončeno zaměstnavatelem a Petra z tohoto krátkodobého pracovního vztahu čerpala nemocenské dávky. Také si aktivně požádala o zvýšení výživného, což nakonec bylo na základě dohody rodičů zvýšeno. Méně aktivní je již v systému hmotné nouze, kde neměla zájem o veřejnou službu a poslední evidenci v tomto systému lze považovat již za dlouhodobou.

Kategorie **hospodaření** je zastoupena kódy: Splátky úvěrů; Nadbytečné výdaje. Z dokladů, které Petra předkládá, je patrné, že čerpá úvěr, který následně opět splácí, takže je v neustálém kolotoči splátek. Také lze vysledovat výdaje, které lze považovat v její situaci za nadbytečné, např. měsíční splátka satelitu. Rozpočet Petry je tak vyrovnáván čerpáním úvěru a jeho následnou splátkou a zřejmě také pomocí z jiných zdrojů.

#### 7.3.4 Komplexní zhodnocení případu

Petra uvedla, že za osamělého rodiče se považuje od rozvodu, což je od roku 2001. Vdávala se velmi brzy, v podstatě krátce po zletilosti v roce 1998. S manželem a dcerou bydleli společně u rodičů manžela v rodinném domku. Právě v soužití s rodiči bývalého manžela vidí Petra příčiny rozvratu jejich manželství. Ač měl manžel zájem na udržení manželství, nakonec po dohodě bylo manželství rozvedeno. Příčinou rozvratu manželství byl přede-

vším nízký věk manželů a také skutečnost, že Petra již v době manželství navázala mimo-manželský vztah. Její představy o společném soužití se odlišovaly od představ manžela, často odcházela z domácnosti za svými přáteli. Nakonec ze společné domácnosti odešla zcela. Manžel také navázal další vztah, takže zájem na obnově soužití již neměla ani jedna ze stran. Petra tedy bezprostředně po rozpadu manželství nebyla osamělým rodičem, neboť udržovala vztah, který navázala již v době manželství. Také důvody k rozpadu manželství vnímá Petra jiné, než jak bylo zjištěno analýzou dokumentů.

Manželé se dokázali dohodnout na další péči o dceru a na zabezpečení jejích potřeb. Dohodli se na tom, že dcera bude svěřena do péče matky a otec hradil odpovídající výživné. Nad rámec také přispíval na další výdaje a dceři kupoval dárky. Výživné hradil otec vždy řádně a včas. Petra si v roce 2009 požádala o zvýšení výživného a toto bylo po dohodě rodičů zvýšeno. Otec už měl v té době novou rodinu, nicméně na potřeby dcery stále řádně přispíval, a to jak běžné výživné, tak se podílel na úhradě mimořádných výdajů. Také hradil dceři pojištění na zajištění v dospělosti. S dcerou se pravidelně stýkal a zabezpečoval ji materiálně.

Petra v roli osamělého rodiče vnímá jako největší problém absenci role otce v rodině ve vztahu k potřebám a výchově dcery. Dcera nemá dle mínění Petry k ní takový respekt, jaký by měla k otci. Petra to částečně připisuje věku dcery, která je nyní v období dospělosti. Nevidí sice výraznější problémy v chování dcery, ale otec podle ní v rodině chybí, i přesto, že styk otce s dcerou je na velmi dobré úrovni, stejně jako zájem otce o dceru. Petra však pozoruje, že dcera dává přednost spíše svým vrstevníkům a kamarádkám. Do vztahu otce s dcerou Petra nezasahuje a vzájemný styk nechává na rozhodnutí dcery.

Petra je v současné době již dlouhodobě bez vlastního příjmu, pracovala naposledy v roce 2011. Je v evidenci uchazečů o zaměstnání a čerpá dávky ze systému státní sociální podpory, a to přírůstek na dítě a příspěvek na bydlení a dále dávku ze systému hmotné nouze, a to příspěvek na živobytí. Jediným příjmem v rodině je pravidelně vyplácené výživné.

V systému hmotné nouze je Petra opakovaně od roku 2007. V průběhu této doby byla zaměstnána krátkodobě ve třech zaměstnáních. První dvě byly uzavřeny pouze na dobu určitou, takže Petra se z toho důvodu vracela zpět do systému hmotné nouze. Poslední zaměstnání bylo sjednáno již na dobu neurčitou, ukončeno však bylo po jednom měsíci ze strany zaměstnavatele. Petra dále čerpala jako jednu z možností nemocenské dávky po dobu dal-

ších dvou měsících. Po ukončení tohoto příjmu čerpá opět dávky hmotné nouze, a to od roku 2011 dosud. I v době čerpání dávek byla Petra sankcionována ve smyslu nižších dávek z důvodu, že neměla zájem o veřejnou službu. Petra sama uvádí, že pro ni v současné době není problém pracovat, a to ani na směnný provoz. Dcera už je ve věku, kdy je schopna se o sebe postarat sama. V minulosti možnost zaměstnání vnímala Petra jako problém především z toho důvodu, že neměla zajištěno hlídání dcery.

Dávky, které ze systému sociální ochrany čerpá, hodnotí Petra jako nedostatečné, pokrývající skutečně jen nezbytné potřeby. Petra poukazuje na skutečnost, že má zajištěno vlastní bydlení a pravidelně hrazené výživné, takže její situace je v podstatě ještě mnohem lepší, než u jiných osamělých rodičů, kteří musí hradit nájem a otec neplní vyživovací povinnost. Vnímá také, že s přechodem dcery na střední školu jí narostou výdaje, spojené s nástupem dcery na střední školu. U Petry je zřejmé, že s výdaji na zabezpečení potřeb dcery jí velmi výrazně pomáhá druhý rodič. Také je patrná pomoc ze strany jejích rodičů, kteří Petru zabezpečují materiálně, nikoliv však finančně, jak uvedla.

V hospodaření Petry je zřejmé, že hrazeny jsou také výdaje, které nejsou nezbytně nutné, jako je například úhrada poplatku za zřízení satelitu. Rozpočet domácnosti a výdaje jsou dorovnávány úvěrem, který má Petra sjednán a který následně vyrovnává. Evidentní je také pomoc rodičů, ač sama Petra finanční pomoc vyloučila, a pomoc otce dcery. U Petry je patrná ambivalence v tom, jak sama hodnotí svou pozici a situaci a v tom, jaké lze z její strany vysledovat kroky ke změně situace. Otázkou zůstává, zda nemožnost najít v posledních třech letech zaměstnání je způsobeno současnou situací na trhu práce nebo minimální snahou Petry.

Petra sama, mimo pomoci finanční v podobě dávek sociální péče, nevyhledávala jinou pomoc pro osamělé rodiče. Nikdy takovou pomoc nepotřebovala, jak uvedla. Odkazovala na své kamarádky, které jsou také osamělými matkami a se kterými si předává zkušenosti a poznatky. Současně situaci mnohých svých kamarádek hodnotí jako velmi špatnou ve srovnání se situací svojí. Informace o pomoci osamělým rodičům si vyhledává jen výjimečně, a využívá k tomu internet a případně konzultaci s dalšími osobami. Také nedokáže posoudit, zda by byla nějaká další pomoc osamělým rodičům prospěšná.

Vidí také výrazný rozdíl v zabezpečení úplných a neúplných rodin především v tom, že manžel je povinen manželku a dítě v případě ztráty příjmů partnerky živit a dávky úplným



rodinám jsou proto minimální. Zabezpečení je podle ní dáno tabulkově. Ač Petra vystupuje v systému sociální ochrany jako osamělý rodič, vyvstává otázka, zda Petra skutečně osamělým rodičem je. Patrná je tato skutečnost s ohledem na to, že Petra nikdy neměla potřebu vyhledávat jako osamělý rodič pomoc, osamělé rodičovství vnímá negativně především ve vztahu ke své dceři, nikoliv však již ve vztahu ke své osobě.

#### 7.4 Srovnání vzniklých kategorií

Porovnání kategorií, vzniklých analýzou rozhovoru a analýzou dokumentů, hledání shodných nebo naopak rozdílných znaků, provedeme ve vztahu k výzkumným otázkám, které jsme si v úvodu praktické části stanovili.

*Jaké důvody vedly k osamělému rodičovství?*

K výzkumné otázce se vztahovaly kategorie: Neudržitelná situace (L), Neúspěšné vztahy (B), Nesoulad v soužití, Jiný vztah jako důvod rozvodu (P). Kategorie lze považovat za shodné, neboť všechny indikují určitý problém v soužití, který vyústí nakonec v osamělé rodičovství. V případě Lenky a Bohuslavy lze také najít shodu v kategorii Klidný rozvod, jejíž název charakterizuje průběh rozvodu a shodu v řešení.

*Jaká pozitiva či negativa vnímají respondenti z pozice osamělého rodiče?*

K této otázce jsou přiřazeny kategorie: Zklidnění situace (L), Dohoda rodičů (L), Vnímaná neúplnost rodiny (P), Zabezpečení dcery (P). Všechny tyto kategorie jsou společné svým zacílením na potřeby dětí, ať už ve smyslu psychického prožívání, materiálního zabezpečení či otázky výchovy a respektu k rodičům. Naopak Svoboda rozhodování (B) se vztahuje k prožívání osamělého rodičovství samotným rodičem, nikoliv skrze dítě a jeho potřeby. Právě Bohuslava se k osamělému rodičovství v případě druhého partnera rozhodla dobrovolně, což může mít vliv na její vnímání takové pozice. Z kategorií nejsou patrna pouze negativa, jako např. problémy s výchovou, plná odpovědnost, ale také pozitiva, projevující se v rodinné atmosféře, zabezpečení dětí či získané svobodě rozhodování.

*S jakými problémy se respondent jako osamělý rodič setkává?*

Řadíme sem tyto kategorie: Nastupující problémy (L), Finanční problémy (L), Finanční problémy (B), Narůstající náklady (P). Všechny tyto kategorie reprezentují problémy finančního charakteru, ať už jsou spojené s nezaměstnaností, neplněním vyživovací povinnosti, nízkým příjmem, narůstajícími náklady na vzdělání dítěte, ztrátou specifických dá-

vek či nemožností vlastního příjmu z důvodu péče o syna. U Bohuslavy jsou s ohledem na péči o syna patrné také Limity (B), a to dobrovolné ve formě neuvedení otce dítěte či nedobrovolné v možnostech využití poskytovaných služeb vzhledem ke zdravotnímu stavu syna. Pozitivně je hodnocena možnost vlastního bydlení. Všechny definované problémy, spočívající ve snížení či ztrátě příjmu, jsou následně důvodem ke vstupu do systému hmotné nouze.

*Které dostupné zdroje a nástroje sociální ochrany osamělí rodiče využívají?*

K této výzkumné otázce se řadí především kategorie Pomoc státu, která je s ohledem na skutečnost, že respondentky byly voleny z řad příjemců dávek sociální pomoci, u všech společná. Přestože všechny tři pobírají dávky hmotné nouze, lze vysledovat rozdílné důvody či rozdílnou míru čerpání těchto dávek. U Bohuslavy je patrná plná závislost na dávkách s ohledem na skutečnost, že celodenní péče o syna nahrazuje u ní stálý příjem ze závislé činnosti. Tento je u ní tak prakticky neměnný. Lenka se alespoň částečně vlastní prací na rozpočtu domácnosti podílí sjednanou dohodou o provedení práce. Petra, ač je názoru, že není v možnosti pracovat omezena žádnými limity, spojenými s osamělým rodičovstvím, plně čerpá dávky pomoci v hmotné nouzi.

Dalšími kategoriemi, které se vztahovaly k výzkumné otázce, byly kategorie: Vazba na rodiče (L), Pomoc rodičů (L), Rodinné zdroje (B), Pomoc rodičů (P). Tyto kategorie jsou společné a charakterizuje je pomoc rodiny v různých formách a podobách a také v různé intenzitě. Rodina pomáhá materiálně, finančně či také psychicky. U všech respondentek bylo patrné, že rodina je pro ně velkým zdrojem podpory. U Lenky se objevila tato kategorie také u analýzy spisové dokumentace, kde pomoc rodiny spočívá v zajištění samostatného bydlení Lenky s dětmi v rodinném domě rodičů.

Mimo přímé podpory státu, kam jsou řazeny dávky státní sociální podpory, dávky hmotné nouze a dávky pro osoby se zdravotním postižením, ať už opakované nebo jednorázové na konkrétní účel, nejsou respondentkami využívány jiné možnosti, jak nepřímá podpora státu, využívání sociální služby, mimo služby pro osoby se zdravotním postižením, či jiná pomoc.

*Jak vnímá osamělý rodič svou současnou situaci?*

Tato otázka byla položena v přímé souvislosti se zdroji, které respondentky čerpají a vztahuje se také ke kategorii Pomoc státu, shodné u všech respondentek. Bylo zjišťováno, zda

tato pomoc státu se jim jeví jako dostatečná či nedostatečná a v jakém ohledu. Shodně se všem respondentkám zdály dávky, které jsou jim poskytovány, spíše nedostačující, všechny je ale vztahovaly ke specifickým potřebám, spojeným se zdravotním stavem, věkem či studiem dětí. K zabezpečení základních potřeb se tak dávky mohou jevit jako dostačující. Systém hmotné nouze však nabízí dávky i na určité definované mimořádné situace. Takovou pomoc v poslední době využila pouze Lenka čerpáním dávky na zájmovou činnost dcery.

Také společné kategorie vyjadřující podporu a pomoc rodiny, souvisejí s vnímáním vlastní situace. Respondentky shodně vnímají tuto pomoc jako nenahraditelnou a pro ně v podstatě nezbytnou.

Zařazena sem byla i kategorie, vzniklá u Bohuslavy, a to Ideál, kdy i přes skutečnost, že je jedinou respondentkou, která je v současné době osamělým rodičem na základě vlastního rozhodnutí, vnímá stále jako ideální úplnou rodinu.

#### *Jakou strategii řešení životních situací volí respondent jako osamělý rodič?*

S vnímáním vlastní situace souvisí otázka, směřující ke strategiím, které osamělí rodiče volí při řešení životních situací.

V případě Lenky sem řadíme kategorie Odevzdanost osudu a Aktivita. Zatímco určitá rezignace či pasivita vyplynula z rozhovoru s Lenkou, projevující se setrváváním v neefektivním zaměstnání, pro ni obtěžujícími formalitami při vyřizování dávek či neúspěšnou až marnou snahou o úhradu výživného, analýzou spisové dokumentace se Lenka jeví jako osoba aktivní, která v průběhu pobírání dávek aktivně plnila požadované „obtěžující formality“, aktivně spolupracovala a aktivně se zajímala o efektivnější pracovní místo.

U Bohuslavy sem řadíme kategorie Víra v sebe a Iniciativa, vzniklé analýzou rozhovoru a Hospodaření domácnosti na základě analýzy dokumentů. Víra v sebe charakterizuje Bohuslavu jako osobu skromnou, která se přizpůsobí svým možnostem, netoužící po luxusu a věřící ve své schopnosti, což souvisí také s její iniciativou, především v oblasti sociálních služeb ve prospěch syna. Analýzou spisové dokumentace bylo zjištěno, že v případě hospodaření domácnosti je Bohuslava naučená na určitý standard, který v případě potřeby stabilizuje půjčkou od sourozenců, jak sama uvedla.

V případě Petry sem řadíme kategorie: Nezájem o pomoc, Vlastní snaha a Hospodaření. Určitá nezájem o pomoc, která by se vztahovala k roli osamělého rodiče, byla u Petry patrná v průběhu rozhovoru, což se projevovalo nezjišťováním možností pomoci a pocitem

nepotřebnosti takové pomoci. Spisová dokumentace však prokázala, že Petra byla v mnoha ohledech dříve aktivní ve snaze změnit současnou situaci, určité setrvávání v daném stavu je patrné až v současné době. Také v hospodaření jsou patrné určité rozpory, kdy ze spisu jsou patrné další výdaje, které lze v dané situaci hodnotit jako nadbytečné.

U všech tří respondentek je zřejmá určitá ambivalence, určitý rozpor v tom, jak prezentovaly svou životní situaci v průběhu rozhovoru a jaké volí skutečné strategie řešení.

*Jak jsou informováni o možnostech, které se osamělým rodičům nabízejí?*

K výzkumné otázce spadají tyto kategorie: Neorientovanost (L), Iniciativa (B), Nezájem o pomoc (P). V případě dostupnosti informací se tyto zdály jak dostupné, tak nedostupné, resp. obtížně dostupné a nepřehledné. Hodnocení dostupnosti se však odlišovalo v závislosti na míře iniciativy a aktivity osamělého rodiče.

*Jaké konkrétní opatření může zlepšit situaci osamělých rodičů?*

K otázce se vztahují kategorie: Možnosti řešení (L), Iniciativa (B), Nezájem o pomoc (P). V hledání možných řešení se velmi konkrétně projevila právě Lenka, působící spíše pasivním dojmem. Možnosti řešení viděla v nabídce pracovních příležitostí, zajišťovaných státem, bezplatném vyžití dětí v centrech volného času a podpůrné skupině osamělých rodičů, sloužící k předávání zkušeností. Bohuslava vztahovala konkrétní opatření směrem k synovi, nikoliv ve prospěch osamělých rodičů obecně. Petra nebyla schopna definovat konkrétní opatření, které by bylo učiněno ve prospěch osamělých rodičů.

*Jaká je míra sociální ochrany osamělého rodiče?*

Komparací všech vzniklých kategorií v rámci dílčích výzkumných otázek lze konstatovat, že všechny respondentky shodně označily míru poskytované pomoci, především poskytovaných dávek, na určité minimální úrovni, umožňující zajištění základních potřeb rodiny. V případě specifických potřeb je již tato pomoc hodnocena jako nedostatečná. Shodně je u všech respondentek v těchto případech využívána pomoc rodiny nebo otce dětí s úhradou jednorázových nákladů. Patrná je však skutečnost, že ne vždy jsou efektivně využívány všechny možnosti, ať už s ohledem na nízkou dostupnost informací nebo s ohledem na pasivitu při zjišťování možností.

Jako rozdílná se jeví vlastní snaha o řešení problémů či vznikajících životních situací. Respondentky volí každá svůj vlastní způsob strategie při řešení své životní situace. Patrný je

jak zájem o možnost pomoci zvenčí, tak i nezájem o jakoukoliv pomoc. S tím souvisí také rozdílnost ve zjišťování dostupnosti a možnostech pomoci a míry využití všech dostupných zdrojů sociální ochrany.

## 8 SHRUTÍ VÝSLEDKŮ VÝZKUMU A DOPORUČENÍ PRO PRAXI

Ve všech případech bylo prožívání životní situace osamělého rodiče zpracováno do příběhu, který vykresluje linii života osamělého rodiče, ve kterém se odráží strategie řešení situace. Lze vysledovat určitou analogii či stejný vývoj situace u osamělých rodičů. Prvotním impulzem je problém v soužití partnerů, a to z různých důvodů. Vždy však je toto soužití již delší dobu narušeno a odchod z partnerství tak není otázkou určitého momentálního rozhodnutí. Tito partneři se také často cítí osaměle již v partnerství. V případě dalšího vztahu může potom tato zkušenost hrát významnou roli.

Velmi pozitivně lze hodnotit vysokou míru shody v řešení rodičovské odpovědnosti k dětem po rozvodu manželů. Ve všech případech došlo k dohodě o svěření dítěte do péče či stanovení vyživovací povinnosti. V žádném z případů nebyla nutná soudní úprava styku s dítětem. V jednom případě je hodnocen rozvod rodičů jako pozitivní řešení ke zlepšení situace v rodině. Často si však rodiče ani neuvědomují, jaký dopad má rozchod rodičů na děti, i když sami nevnímají nějakou změnu v chování dítěte. Rozdílné je však plnění vyživovací povinnosti ve smyslu řádného plnění a dlouhodobosti. Tady je možné pozorovat tři různé roviny – od plnění vyživovací povinnosti i nad rámec soudem stanoveného výživného, a to ve formě úhrady pojištění, jednorázových výdajů a nákupu materiálních věcí, přes „klasické“ plnění stanovené vyživovací povinnosti dle částky, stanovené v rozsudku, až k neplnění vyživovací povinnosti ani v minimálním rozsahu, včetně nemožnosti druhého rodiče domoci se tohoto nároku.

Jak se potvrdilo, období rozchodu partnerů a zařazení do kategorie „osamělý rodič“ přivádí tyto rodiče velmi často do dávkového systému. Podmíněno je to i věkem dětí a v neposlední řadě také omezením v možnostech vlastního příjmu především s ohledem na péči o dítě. Narůstající finanční problémy vnímaly všechny tři respondentky v podstatě shodně, ač v různé intenzitě. Nedostatečná finanční situace je řešena dávkami především ze systému hmotné nouze, který je systémem univerzálním, nikoliv zacíleným na specifické cílové skupiny. Míra poskytované ochrany státem garantované v tomto systému je na úrovni umožňující uspokojení základních životních potřeb a v tom smyslu byla také hodnocena respondentkami. Respondentky vyjadřují uspokojivost s výší dávky na úrovni zabezpečení základních potřeb, zároveň však každá uvedla potřeby specifické, které se vztahovaly k dětem, na které jim finanční prostředky již nestačují. V takovém případě volí strategii pomoci rodiny či druhého rodiče, kteří saturují specifické potřeby dětí.

Velmi významným zdrojem pomoci, který plní funkci souběžně se státem poskytovanou sociální ochranou, je rodina. Silná vazba na rodinu je velmi jasně zřetelná u všech respondentek. Míra i způsob poskytování pomoci se však liší, od pomoci psychické a materiální až k finanční, která spočívá v půjčování finančních prostředků, které jsou následně využívány k udržení standardu života souběžně s čerpáním dávek. Nakolik je v tomto případě naplněn princip subsidiarity či stav hmotné nouze, který předpokládá, že osoba nemá žádný příjem či má příjem nižší než je její částka živobytí, je otázkou. V souvislosti s tím vyvstává otázka, zda by systém pomoci osamělým rodičům neměl být nastaven jiným způsobem tak, aby doplňoval pomoc rodiny.

Přesto i systém pomoci v hmotné nouzi nabízí určité dávky, zaměřené na úhradu specifických potřeb dětí, ať už je to zájmová činnost či náklady na vzdělání nebo úhradu určitých zákonem definovaných mimořádných výdajů v rodině. Ne vždy je tato možnost respondentkami efektivně využívána, jak bylo zjištěno.

Pro možnost čerpání sociální ochrany je nezbytná dostupnost informací o možnostech pomoci. Názory v tomto nebyly jednotné a souvisely s aktivitou respondentky při zjišťování dostupných zdrojů. V případě její aktivity byla následně i dostupnost informací hodnocena kladně. Pokud však respondentka sama neměla zájem na zjišťování možností či se domnívala, že nemá potřebu vyhledávat pomoc, hodnotila informace spíše za nepřehledné.

Právě s ohledem na to, zda je respondentka aktivní či pasivní, volí také odpovídající strategie řešení životních situací. Ač možná lze sledovat určitou analogii ve vývoji situace osamělých rodičů, lze konstatovat, že každý případ osamělého rodiče je svým způsobem specifický a závisí na mnoha faktorech. Respondentky volí sobě odpovídající přístup k řešení situace, který je pro ně vyhovující.

Za doporučení pro praxi by se daly považovat konkrétní možnosti řešení, které navrhovaly respondentky či se ukázaly v průběhu rozhovoru. Velmi významně byla hodnocena možnost vlastního bydlení nebo bydlení, kde nejsou vysoké náklady. Respondentky by uvítaly možnost pracovat v rámci veřejně prospěšných prací, tj. na těch pracovních místech, jejichž obsazování je v kompetenci aktivní politiky zaměstnanosti ÚP. Dalším řešením je nabídka bezplatných volnočasových aktivit pro děti osamělých rodičů a v neposlední řadě také určitá podpora či vzájemné setkávání osamělých rodičů a možnost výměny názorů, problémů a možností řešení či zkušeností. Mnohá z opatření, které respondentky navrhovaly, jsou urči-

tě realizovatelná, ať už na úrovni úřadu práce či na úrovni obce, např. v rámci její komunitní práce či umožnění využití jejího bytového fondu.

Také v možnostech dostupnosti informací je nezbytné učinit opatření k tomu, aby i osamělí rodiče, kteří mají problém s orientací v systému sociální pomoci a hledáním možných řešení, považovali dostupnost informací za dobrou. Nabízí se zde intenzivnější spolupráce sociálních pracovníků úřadu práce a sociálních pracovníků obcí, kteří v rámci depistáže mohou takové informace poskytovat. Stejně tak i u osamělých rodičů, kteří již dávky hmotné nouze pobírají, je třeba pravidelně hodnotit konkrétní životní situaci a tomu přizpůsobovat nabízenou pomoc.



## ZÁVĚR

Diplomová práce se zabývá tématem osamělého rodičovství a sociální ochrany, která je osamělému rodiči v rámci sociální politiky poskytována. Cílem práce bylo zjistit míru sociální ochrany osamělého rodiče, dostupnost zdrojů, informovanost o nich a také návrhy možných řešení situace osamělých rodičů. V teoretické části práce byly definovány základní pojmy – rodina, osamělý rodič, sociální politika a sociální ochrana. V rámci sociální ochrany byly zjišťovány konkrétní nástroje, zaměřené na možnosti sociální ochrany rodiny či osamělého rodiče. V praktické části práce byly zpracovány tři případové studie osamělých rodičů, kteří čerpají sociální ochranu státu. Využito bylo rozhovoru a analýzy dokumentů. I když nelze zjištěná data zobecňovat, lze vysledovat určité problémové okruhy, ať už společné, či se vyskytující individuálně, které by vyžadovaly korekci či změnu.

Sociální ochrana osamělého rodiče není realizována prostřednictvím specifických nástrojů, neboť stát takovými nedisponuje. Určitá zvýhodnění osamělých rodičů, jako např. delší poskytování peněžité pomoci v mateřství, byla s odkazem na pozitivní diskriminaci zrušena. Nedostatečná příjmová situace je tak vždy řešena řadou především testovaných dávek. Nejčastěji využívanými dávkami jsou dávky státní sociální podpory a dávky hmotné nouze, což je jistě dáno posloupností v uplatňování nároků. Oslovené respondentky se právě v systému hmotné nouze nacházely.

V hodnocení míry poskytované sociální ochrany bylo zjištěno, že tato je v podstatě na nastavené úrovni tak, jak byl systém hmotné nouze koncipován. Umožňuje tedy úhradu základních potřeb. Lze však konstatovat, že taková míra uspokojování potřeb je určena pouze na přechodnou dobu, nikoliv na dlouhodobé setrvávání ve stavu hmotné nouze, což se jeví jako nevýhodné především u toho osamělého rodiče, který nemá možnost zvýšit si svůj příjem a v systému hmotné nouze tak setrvává dlouhodobě. V takovém případě je velmi často využívána pomoc rodiny, která ale byla zřetelná u všech respondentek.

Nezbytné je ale především komplexní řešení situace osamělého rodiče, nikoliv řešení dílčích problémů, a to především řešení pracovního uplatnění v rámci aktivní politiky zaměstnanosti. Důležitým faktorem je také možnost odpovídajícího bydlení. Také řešení zájmové činnosti dětí osamělých rodičů a především její bezplatné využití by bylo prospěšné nejen dětem, ale i rodičům. Nutné je zlepšit dostupnost informací o možnostech sociální ochrany.

Každý člověk je jedinečný, stejně tak i osamělý rodič je jedinečný. Má svůj příběh, svá trápení, své problémy, ale i své radosti. Pouze na něm záleží, jakou životní strategii zvolí a zda dokáže dosáhnout životní spokojenosti a kvalitní adaptace, jak o ní mluví Sobotková (2001, s. 130). Domníváme se však, že k tomu potřebuje mimo vlastní zdroje také podporu státu v rámci efektivních opatření sociální ochrany.

**SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY**

- [1] DIEŠKOVÁ, Viera, 2005. *Základy sociálnej pedagogiky*. 1. vyd. Bratislava: Občianske združenie Sociálna práca. 97 s. ISBN 80-89185-08-8.
- [2] FISCHER, Slavomil a ŠKODA, Jiří, 2009. *Sociální patologie: analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Vyd. 1. Praha: Grada. 218 s. Psyché. ISBN 978-80-247-2781-3.
- [3] GULOVÁ, Lenka, 2011. *Sociální práce: pro pedagogické obory*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2011. 208 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-3379-1.
- [4] HEJZLAROVÁ, Eva, 2011. Měkké aspekty samozivitelství a nástroje veřejné politiky. *Fórum sociální politiky: odborný recenzovaný časopis*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Roč. 2011, č. 3, s. 19 – 22. ISSN 1802-5854.
- [5] HELUS, Zdeněk, 2007. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007. 280 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-1168-3.
- [6] HENDL, Jan, 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál. 407 s. ISBN 80-7367-040-2.
- [7] HÖHNE, Sylva, 2008. *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití*. 1. vyd. Praha: VÚPSV. 63, 8 s. ISBN 978-80-87007-93-8.
- [8] HOLUB, Martin a kol., 2010. *Teoretické možnosti podpory rodin s dětmi v sociálním pojištění*. 1. vyd. Praha: VÚPSV. 66, 7 s. ISBN 978-80-7416-063-9.
- [9] HORA, Ondřej, 2006. Subjektivní vnímání příjmové situace rodin s dětmi v České republice. In: SIROVÁTKA, Tomáš et al. *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Vyd. 1. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. s. 259 – 271. ISBN 80-7326-104-9.
- [10] CHALOUPKOVÁ, Jana a Eva MITCHELL, 2009. Návrat do zaměstnání po rodičovské dovolené: rozdíl podle rodinného uspořádání. *Fórum sociální politiky: odborný recenzovaný časopis*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Roč. 2009, č. 3, s. 2 – 8. ISSN 1802-5854.
- [11] KLAPILOVÁ, Světlá, 2000. *Kapitoly ze sociální pedagogiky*. Dotisk 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého. 63 s. ISBN 80-7067-669-8.

- [12] KODYMOVÁ Pavla a Jana KOLÁČKOVÁ, 2005. Sociální práce s osamocenými rodiči. In: MATOUŠEK, Oldřich, ed., KODYMOVÁ, Pavla, ed. a KOLÁČKOVÁ, Jana, ed. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Vyd. 1. Praha: Portál. s. 43 – 55. ISBN 80-7367-002-X.
- [13] KOLDINSKÁ, Kristina, 2007. *Sociální právo*. 1. vyd. Praha: C.H. Beck. xv, 176 s. Beckovy mezioborové učebnice. ISBN 978-80-7179-620-6.
- [14] KOTÝNKOVÁ, Magdalena, 2007. *Sociální ochrana chudých v České republice*. Vyd. 1. Praha: Oeconomica. 132 s. ISBN 978-80-245-1302-7.
- [15] KRAUS, Blahoslav et al., 2001. *Člověk - prostředí - výchova: k otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido. 199 s. ISBN 80-7315-004-2.
- [16] KRAUS, Blahoslav, 2008. *Základy sociální pedagogiky*. Vyd. 1. Praha: Portál. 215 s. ISBN 978-80-7367-383-3.
- [17] KREBS, Vojtěch et al., 2002. *Sociální politika*. Vyd. 2., přepr. Praha: ASPI. 376 s. ISBN 80-86395-33-2.
- [18] KUCHAROVÁ, Věra, 2008. Harmonizace rodiny a zaměstnání podle formy rodinného soužití. *Fórum sociální politiky: odborný recenzovaný časopis*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Roč. 2008, č. 6, s. 8 – 14. ISSN 1802-5854.
- [19] MAREŠ, Petr, 1998. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Vyd. 2., dopl. Praha: Sociologické nakladatelství. 172 s. Studijní texty; sv. 6. ISBN 80-85850-60-5.
- [20] MAREŠ, Petr, 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství. 248 s. Základy sociologie; sv. 6. ISBN 80-85850-61-3.
- [21] MAREŠ, Petr, 2006. Zaměstnání, rodina a dítě v dynamice moderní společnosti. In: SIROVÁTKA, Tomáš et al. *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Vyd. 1. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. s. 19 – 54. ISBN 80-7326-104-9.
- [22] MAŘÍKOVÁ, Hana et al., 2000. *Proměny současné české rodiny: (rodina-gender-stratifikace)*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství. 170 s. Studie; sv. 28. ISBN 80-85850-93-1.

- [23] MATĚJČEK, Zdeněk a DYTRYCH, Zdeněk, 2002. *Krizové situace v rodině očima dítěte: dětská závist - žárlivost, nevěra a rozvod - nový partner v rodině, nevlastní sourozenci - vzpomínky z dětství*. Vyd. 1. Praha: Grada. 128 s. Pro rodiče. ISBN 80-247-0332-7.
- [24] MATOUŠEK, Oldřich, 1997. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2., rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství. 144 s. Studijní texty. ISBN 80-85850-24-9.
- [25] MATOUŠEK, Oldřich a KROFTOVÁ, Andrea, 1998. *Mládež a delikvence*. Vyd. 1. Praha: Portál. 335 s. ISBN 80-7178-226-2.
- [26] MATOUŠEK, Oldřich a kol., 2003a. *Metody a řízení sociální práce*. Vyd. 1. Praha: Portál. 380 s. ISBN 80-7178-548-2.
- [27] MATOUŠEK, Oldřich, 2003b. *Slovník sociální práce*. Vyd. 1. Praha: Portál. 287 s. ISBN 80-7178-549-0.
- [28] MATOUŠEK, Oldřich a kol., 2007. *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. Vyd. 1. Praha: Portál. 183 s. ISBN 978-80-7367-310-9.
- [29] MOŽNÝ, Ivo, 2002. *Sociologie rodiny*. Vyd. 2., upr. Praha: Sociologické nakladatelství. 250 s. Základy sociologie; sv. 8. ISBN 80-86429-05-9.
- [30] MUNKOVÁ, Gabriela a kol., 2004. *Sociální politika v evropských zemích*. Vyd. 1. Praha: Karolinum. 189 s. ISBN 80-246-0780-8.
- [31] NAKONEČNÝ, Milan, 1999. *Sociální psychologie*. Vyd. 1. Praha: Academia. 287 s. ISBN 80-200-0690-7.
- [32] NOVÁKOVÁ, Zuzana, 2002. Systém sociální ochrany. In: VODÁČKOVÁ, Daniela a kol. *Krizová intervence*. 1. vyd. Praha: Portál. s. 516 – 521 s. ISBN 80-7178-696-9.
- [33] NOVOTNÁ, Věra a SCHIMMERLINGOVÁ, Věra, 1992. *Sociální práce, její vývoj a metodické postupy*. 1. vyd. Praha: Karolinum. 128 s. ISBN 80-7066-483-5.
- [34] PROCHÁZKA, Miroslav, 2012. *Sociální pedagogika*. Vyd. 1. Praha: Grada. 203 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-3470-5.

- [35] PRŮŠA, Ladislav, 2003. *Ekonomie sociálních služeb*. Praha: ASPI. 151 s. ISBN 80-86395-69-3.
- [36] REICHEL, Jiří, 2009. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Vyd. 1. Praha: Grada. 184 s. Sociologie. ISBN 978-80-247-3006-6.
- [37] ŘEZÁČ, Jaroslav, 1998. *Sociální psychologie*. Brno: Paido. 268 s. ISBN 80-85931-48-6.
- [38] ŘEZNÍČEK, Ivo, 1994. *Metody sociální práce: podklady ke stážím studentů a ke kazuistickým seminářům*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství. 75 s. Studijní texty; sv. 5. ISBN 80-85850-00-1.
- [39] SINGLY, François de, 1999. *Sociologie současné rodiny*. Vyd. 1. Praha: Portál. 127 s. ISBN 80-7178-249-1.
- [40] SIROVÁTKA, Tomáš, HORA, Ondřej a KOFROŇ, Pavel, 2008. Příjmová chudoba a materiální deprivace v České republice. *Fórum sociální politiky: odborný recenzovaný časopis*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Roč. 2008, č. 5, s. 2 – 8. ISSN 1802-5854.
- [41] SOBOTKOVÁ, Irena, 2001. *Psychologie rodiny*. Vyd. 1. Praha: Portál. 176 s. Studium. ISBN 80-7178-559-8.
- [42] ŠŤASTNÁ, Anna, 2009. *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*. 1. vyd. Praha: VÚPSV. 131, 7 s. ISBN 978-80-7416-038-7.
- [43] ŠVARŤÍČEK, Roman a kol., 2007. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 1. Praha: Portál. 377 s. ISBN 978-80-7367-313-0.
- [44] TOMEŠ, Igor, 2001. Sociální politika, sociální služby a sociální práce. In: MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Základy sociální práce*. Vyd. 1. Praha: Portál. s. 155 – 181. ISBN 80-7178-473-7.
- [45] TOMEŠ, Igor a KOLDINSKÁ, Kristina, 2003. *Sociální právo Evropské unie*. 1. vyd. Praha: C.H. Beck. xvi, 267 s. Beckovy právnické učebnice. ISBN 80-7179-831-2.

- [46] TOMEŠ, Igor, 2008. Úvahy nad současnou reformou podpory rodin. *Fórum sociální politiky: odborný recenzovaný časopis*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Roč. 2008, č. 4, s. 21 – 25. ISSN 1802-5854.
- [47] TOMEŠ, Igor a kol., 2009. *Sociální správa: úvod do teorie a praxe*. Vyd. 2., rozš. a přeprac. Praha: Portál. 299 s. ISBN 978-80-7367-483-0.
- [48] TOMEŠ, Igor, 2010. *Úvod do teorie a metodologie sociální politiky*. Vyd. 1. Praha: Portál. 439 s. ISBN 978-80-7367-680-3.
- [49] TOMEŠ, Igor, 2011. *Obory sociální politiky*. Vyd. 1. Praha: Portál. 366 s. ISBN 978-80-7367-868-5.
- [50] VÁGNEROVÁ, Marie, 2000. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Vyd. 1. Praha: Portál. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.
- [51] VÁGNEROVÁ, Marie, 2008. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 4., rozš. a přeprac. Praha: Portál. 870 s. ISBN 978-80-7367-414-4.
- [52] VEČEŘA, Miloš, 2001. *Sociální stát: východiska a přístupy*. Dotisk 2., upr. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství. 112 s. Studijní texty; sv. 4. ISBN 80-85850-16-8.
- [53] VÝROST, Jozef a SLAMĚNÍK, Ivan, 2008. *Sociální psychologie*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Grada. 404 s. Psyché. ISBN 978-80-247-1428-8.
- [54] ŽIŽKOVÁ, Jana a kol., 1993. *Základy sociální politiky*. Vyd. 1. V Praze: Vysoká škola ekonomická. 157 s. ISBN 80-7079-975-7.

## SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK

EU	Evropská unie
VÚPSV	Výzkumný ústav práce a sociálních věcí
ČR	Česká republika
ÚP	Úřad práce



**SEZNAM TABULEK**

Tab. 1. Seznam kategorií, vzniklých na základě analýzy rozhovoru s Lenkou .....	59
Tab. 2. Seznam kategorií, vzniklých na základě analýzy spisu Lenky .....	64
Tab. 3. Seznam kategorií, vzniklých na základě analýzy rozhovoru s Bohuslavou .....	70
Tab. 4. Seznam kategorií, vzniklých na základě analýzy spisu Bohuslavy .....	76
Tab. 5. Seznam kategorií, vzniklých na základě analýzy rozhovoru s Petrou .....	82
Tab. 6. Seznam kategorií, vzniklých na základě analýzy spisu Petry .....	87

## SEZNAM PŘÍLOH

P I: Otázky rozhovoru

P II: Rozhovor č. 3 (Petra)

## PŘÍLOHA P I: OTÁZKY ROZHOVORU

### A. Osamělé rodičovství

1. Jak dlouho jste osamělým rodičem?
2. Kolik dětí máte v péči a kolik je jim let?
3. Co je příčinou osamělého rodičovství ve vašem případě? Jmenujte je.

### B. Současné zabezpečení rodiny

1. Jaké vidíte důsledky, ať pozitivní nebo negativní toho, že jste osamělým rodičem? Jmenujte je.
2. Jakými vlastními příjmy jste v současné době zabezpečen/a?
3. Zabezpečuje vás finančně či jiným způsobem druhý rodič dětí (bývalý partner)? Co konkrétně vám poskytuje? (výživné pro děti, výživné pro rodiče, materiální pomoc, péče o děti...)
4. Pomáhá vám širší rodina? Pokud ano, kdo konkrétně a jakým způsobem.
5. Jak hodnotíte současné zabezpečení rodiny, je uspokojivé nebo ne? Pokud, ne, uveďte, kde vidíte problémy

### C. Sociální ochrana

1. Jaký máte názor na sociální ochranu osamělých rodičů ze strany státu a systém sociálních dávek, tedy přímé finanční pomoci? Existuje sociální ochrana pro osamělé rodiče, a pokud ano, je dostačující?
2. Myslíte, že existuje rozdíl mezi pomocí státu úplným a neúplným rodinám? Pokud ano, uveďte konkrétně, jaké jsou rozdíly a ve prospěch kterého typu rodiny.
3. Jak dlouho pobíráte sociální dávky nebo jinou přímou finanční podporu státu a jaké konkrétně?
4. Jsou tyto dávky pro vaše potřeby dostačující? Pokud ne, v čem vidíte nedostatek a jak se tento konkrétně promítá do vašeho života osamělého rodiče?
5. Využíváte nějakou nepřímou podporu státu, nějaké zvýhodnění? Pokud ne, myslíte, že stát takovou podporu nabízí?
6. Využíváte nějakou sociální službu pro osamělé rodiče? Pokud ne, myslíte, že stát takovou podporu nabízí?
7. Myslíte si, že obec, kde žijete, by měla poskytovat sociální ochranu osamělým rodičům? A jakou konkrétně?
8. Máte pocit, že nějaký druh pomoci osamělým rodičům zde chybí?
9. Myslíte si, že jsou dostupné informace o možnostech pomoci osamělým rodičům?
10. Odkud čerpáte informace o možnostech pomoci vaší rodině?
11. Jaké konkrétní opatření by mohlo zlepšit vaši celkovou rodinnou situaci?

## **PŘÍLOHA P II: ROZHOVOR Č. 3 (PETRA)**

Datum a čas: 3.3.2014, 16.00 hodin

Místo: ÚP ČR, kancelář vedoucí referátu hmotné nouze

Jméno respondentky: Petra

Věk: 34 let

Rušivé vlivy:

- žádné

Takže souhlasíte s nahráváním toho rozhovoru?

P1: *Souhlasím.*

Potřebuji vědět, jak dlouho jste osamělým rodičem?

P2: *Hm, osamělý rodič jsem už...ježišmarjá, já jsem se rozváděla, když měla malá myslím necelý dva roky nebo kolem dvou let měla, teď má čtrnáct, takže dvanáct let jsem s ní sama.*

Takže máte jedno dítě.

P3: *Jedno.*

Dceru, že?

P4: *Ano.*

Jí je teďka 14 let a ona je na základní škole?

P5: *V devítce, takže teďka půjde na střední školu.*

U vás ta příčina toho, že jste zůstala sama s dcerou, byla jaká, jestli se můžu...

P6: *Hm, tak prostě nám to neklapalo, takže jsme šli od sebe, bydleli jsme rodičama, jako jeho rodičama pod jednou střechou, takže to prostě...to nešlo, tak jsme šli od sebe.*

Takže vztahový problémy...

P7: *Vztahový, ehm.*

Nějaký důsledky, ať už pozitivní nebo negativní z toho, že jste teď sama s dcerou, vidíte to jak? Je to lepší než předtím nebo horší?

P8: *Není to nic...dobryho...jako být sama s dítětem, ještě v tomhle věku, když půjde na školu...takže není to jednoduchý, ten otec tam prostě chybí v té rodině...*

A můžete jmenovat nějaký ty problémy, třeba nebo ty důsledky?

P9: *Uf, problémy....tak puberta, takže tím že jsem s ní jenom já, tak ze mě ten respekt nemá takovej, jakej by měla třeba z toho chlapa.*

Takže v té výchově spíš?

P10: *No, ale jako nejsou s ňou problémy nic, ale sem tam se stane, takové spíš to odmlouvání a že neposlechne v určitých věcech, ale jinak se to dá zvládat.*

Ehm, příjmy v současné době vy vlastní nemáte?

P11: *Ted' momentálně ne.*

Berete od nás dávky, takže to jsou jaké dávky?

P12: *To je tady to do toho na to živobytí a potom na bydlení, jak to máte o patro níž, si žádám a přídavky a alimenty.*

Alimenty jsou vypláceny pravidelně?

P13: *Hm.*

Mimo ty alimenty, otec nějak zabezpečuje dceru, stýká se s dcerou?

P14: *No, stýká se, jenomže tím, že ona už ted' momentálně má tady kamarády, jako že v Kroměříži, on je z Jarohněvic, takže už k němu tak často nechce jezdit a já ju nenutím samozřejmě, ale on jako by byl rád, kdyby přijela, ale ona nechce, protože tady má svoje kamarádky, s kterýma se stýká.*

Ehm, mimo to výživné, nějaké jiné, třeba když je nějaký jednorázový náklad do školy nebo nějaká jednorázová potřeba pro to dítě, přispívá otec na rámec toho výživného?

P15: *Jo, když je to větší částka tak, a řeknu mu, tak mi tu půlku dá na to.*

Vaše rodina nebo jeho rodina širší, pomáhají vám nějak?

P16: *Tak víceméně rodiče, kdybych je neměla, tak...*

A můžu..

P17: *pomáhají mi*

se zeptat jakým konkrétním způsobem?

P18: *Tak, uvaří, tak mi dá v kastrolu jídlo že, nebo takhle jezdijou na nákupy, tak mi sem tam něco koupí pro mladou nebo aji pro mě, takže tady tímhle způsobem, jako finance mi nedávají.*

Ehm, vaše zabezpečení rodiny hodnotíte jako uspokojivé, neuspokojivé co se týče těch dávek, které celkově máte nebo rozpočet, který celkově máte na měsíc?

P19: *Tak když vezmu ten rozpočet, který já mám na měsíc, já jsem to počítala, že i s alimentama mám nějakých 11 a půl tisíce a inkaso platím nějakých 6400, tak bych neřekla, že je to nějak na vyskakování, je to prostě...chybí ty peníze, každopádně teď když půjde na školu, tak ty výdaje budou větší, že.*

A ona půjde na jakou školu?

P20: *Ona chce jít na hotelovou, tady na to hotelnictví.*

Takže tam vždycky při...vlastně jsou výdaje při nástupu na střední školu.

P21: *No, tam budou mět nějaký ty jejich stejnkroje jak to mívají servírky a tady tohle a to je šitý na míru, tak to asi nebude levná záležitost. Ještě teda nevím, kolik to bude stát.*

Myslíte si, že je rozdíl mezi tím, co stát nabízí úplným a neúplným rodinám?

P22: *Ehm, řekla bych, že jo, že v tom je velký rozdíl. Já si myslím, že pokud je úplná rodina jako že matka, otec, dítě, tak více méně když ta ženská přijde o práci, tak ten chlap je vlastně prakticky povinen ju živit i to dítě, takže tam jsou ty dávky si myslím minimální.*

Takže..

P23: *prakticky, tam je to nějak tabulkově daný, že jo u vás, to co doplácíte.*

Takže tím je to spíš, že ta úplná rodina prakticky v podstatě nárok na dávky nemá?

P24: *Nebo minimální, bych řekla.*

Z titulu toho příjmu?

P25: *Ehm.*

Že se hodnotí jenom příjem. Nějaká nepřímá podpora státu? Přímá jsou finance, nepřímá může být třeba daňové zvýhodnění, že jste někdy pracovala, výhody na dítě, čerpala jste někdy v minulosti?

P26: *Když jsem byla v práci, tak jsem prakticky ty daně měla skoro nulový, tam že jako, když jsem si dělala daňový přiznání, tak mě by ani nic nevrátili, protože já jsem státu nic nezaplátila, mě to tak nějak udělali, vždycky jako že.*

A naposledy jste pracovala, jak je to dlouho?

P27: *V Penny marketu, ježišmarja jak je to dlouho, dva, tak dva roky, teď já už si nevzpomenu teď přesně, no je to už delší doba.*

A myslíte si, že to, že jste osamělou matkou, má vliv na to, že nemůžete najít práci?

P28: *Ne, teď si to nemyslím, teď dcera je jako víceméně soběstačná, takže u mě není problém dělat klidně na tři směny.*

A když byla menší?

P29: *Když byla menší, tak to problém byl, protože to hlídání jsem opravdu neměla.*

Nějakou službu pro osamělé rodiče, využíváte nebo si myslíte, že tady vůbec existuje taková služba?

P30: *Ehm, jako jak to, nevím jak to....*

Něco, něco pro osamělé rodiče, podpora, třeba psychická, setkávání osamělých rodičů nebo že by třeba obec něco nabízela osamělým rodičům.

P31: *Nevím, já jsem se po tým nikdy nepátrala, já jsem nikdy nic takovýho nepotřebovala vyhledávat, takže...ale mám hodně kamarádek, který jsou rozvedený nebo matky samoživitelky, který ani vdaný nebyly a řekla bych, že tím že nemají svoje vlastní bydlení, tak jsou na tým ještě podstatně hůř než já. Jo jako...*

Podporu právě ze strany těch kamarádek, tu máte, setkáváte se?

P32: *Jo, ano, tak to jo, to mám, mám kamarádky, takže si řekneme svoje nějaký ty svoje poznatky ze života.*

Myslíte si, že tu něco pro osamělé rodiče chybí, nějaká služba nebo nějaká pomoc, nějaký konkrétní opatření třeba, který by jim pomohlo?

P33: *Já nevím, já to tak nedokážu teď posoudit.*

A kdybyste si čerpala informace, nebo pokud čerpáte, tak od těch kamarádek nebo vyhledáváte na internetu nebo tady se třeba zeptáte?

P34: *Tak když potřebuji něco, tak více méně internet, protože tam to zjistím hned a pak se maximálně zeptám někoho na nějakou ještě jinou názor nebo zkušenosti.*

A ještě se zeptám, vy máte vlastní bydlení?

P35: *Ehm.*

Takže to je celkem hodně rozhodující, pokud je maminka v nájmu nebo je ve vlastním.

P36: *No to určitě, protože já mám kamarádky, který bydlí v pronájmu a finančně teda opravdu jsou na tom hodně bídě i s tím, co dostávají tady od vás a když ten otec neplatí alimenty, tak to je úplná katastrofa.*

Vy jste měla hrazené vždycky ty alimenty, tam problém nikdy nebyl při hrazení alimentů?

P37: *Vždycky.*

Tak děkuji.

P38: *Je to všechno?*

Ano.